

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BAŞLANGIÇTAN GEÇ DEMİR ÇAĞINA KADAR
ANADOLU'DA YAŞAMSAL EKONOMİ

Hazırlayan
Özlem DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Sırrı TIRYAKI

Bingöl-2020

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BAŞLANGIÇTAN GEÇ DEMİR ÇAĞINA KADAR
ANADOLU'DA YAŞAMSAL EKONOMİ

Hazırlayan
Özlem DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Sırrı TIRYAKI

Bingöl-2020

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	VIII
ONAY	IX
ÖNSÖZ	X
ÖZET	XI
ABSTRACT	XIII
KISALTMALAR	XV
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
BAŞLANGIÇTAN GEÇ DEMİR ÇAĞINA KADAR ANADOLU'DA YAŞAMSAL EKONOMİ	3
1. ANADOLU'NUN COĞRAFİ YAPISI	3
1.1. YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ.....	3
1.2. İKLİM.....	5
1.3. BİTKİ ÖRTÜSÜ	8
İKİNCİ BÖLÜM.....	11
2. ANADOLUDA YAŞAMSAL EKONOMİ	11
2.1. PALEOLİTİK ÇAĞ.....	11
2.1.1. Avcılık Ve Toplayıcılık.....	14
2.1.2. Yarımburgaz Mağarası.....	15
2.1.3. Karain Mağarası.....	16
2.1.4. Suluin Mağarası	17
2.1.5. Öküzini Mağarası	17
2.1.6. Direkli Mağarası.....	17
2.2. NEOLİTİK ÇAĞ	18
2.3.TARIM	19
2.3.1. Çatalhöyük.....	21
2.3.2. Caferhöyük	22
2.3.3. Hacılar.....	22
2.3.4. Çayönü.....	23
2.3.5. Can Hasan	24
2.3.6. Yumuktepe	25
2.4. HAYVANCILIK	25
2.4.1. Çatalhöyük.....	29
2.4.3. Hacılar.....	30

2.4.4. Yumuktepe	31
2.4.5. Göbeklitepe	31
2.4.6. Boncuklu Höyük.....	32
2.4.7. Musular Höyük	33
2.5. TİCARET	33
2.5.1. Obsidyen.....	35
2.5.2. Çakmaktaşı	35
2.5.3. Deniz Kabukları.....	36
2.5.4. Çayönü.....	37
2.6. MADENLER	38
2.6.1. Âşıklı Höyük	39
2.6.2. Hacılar.....	39
2.6.3. Çayönü.....	39
2.6.1. Bakır.....	40
2.6.2. Kalay	40
2.6.3. Kehribar	41
2.7. DOKUMACILIK.....	41
2.7.1. Çatalhöyük.....	42
2.7.2. Çayönü.....	43
2.7.3. Hacılar.....	43
2.8. İLK (ERKEN) KALKOLİTİK ÇAĞ (MÖ 5500-4500)	45
2.9. ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ (MÖ 4500-4000)	48
2.10. GEÇ (SON) KALKOLİTİK ÇAĞ (MÖ 4000-3000)	50
2.11. TARIM	50
2.11.1. Kuruçay (Burdur)	52
2.11.2. Karaz	52
2.11.3. Pulur	53
2.11.4. Güzelova	53
2.11.5. Sos Höyük	54
2.11.6. Korucutepe	54
2.12. KALKOLİTİK ÇAĞ'DA TARIMSAL ÜRETİMDEKULLANILAN.....	54
ALETLERKULLANILAN ALETLER	54
2.12.1. Öğütme Taşı.....	55
2.12. 2. Havanlar.....	55
2.12.3. Oraklar	55
2.13. HAYVANCILIK	56

2.13.2. Pulur	57
2.13.3. Güzelova	57
2.13.4. Sos Höyük	58
2.13.5. Değirmentepe.....	58
2.14.1. Pulur	60
2.14.2. Alışar	60
2.14.3. Arslantepe	60
2.14.4. Tepecik	61
2.15. MADENLER	62
2.15.1. Pulur	62
2.15.2. Güzelova	63
2.15.3. Arslantepe	64
2.15.4. Tepecik	64
2.15.5. Norşuntepe.....	65
2.15.6. Değirmentepe.....	66
2.15.7. Tülintepe.....	66
2.15.8. Korucutepe	67
2.15.9. Beycesultan	67
2.15.10. Can Hasan.....	67
2.16. DOKUMACILIK.....	67
2.16.1. Kuruçay	68
2.16.2. Çatalhöyük.....	69
2.16. TUNÇ ÇAĞI	69
2.17. TARIM	72
2.17.1. Baklatepe.....	73
2.17.2. Küllüoba.....	74
2.17.3. Liman Tepe	74
2.17.4. Karataş Semahöyük	75
2.17.5. Tarsus Gözlütepe	75
2.17.6. Sos Höyük	76
2.18. HAYVANCILIK	76
2.18.1. Karaz	77
2.18.2. Pulur	78
2.18.3. Sos Höyük	78
2.18.4. Çayyolu Höyük	78
2.18.5. Arslantepe	79

2.19. TİCARET	80
2.19.1. Kültepe	81
2.19.2. Acemhöyük.....	83
2.19.3. Beycesultan	83
2.19.4. Panaztepe	84
2.20. MADENCİLİK	85
2.20.1. Horoztepe.....	86
2.20.2. İkiztepe	87
2.20.3. Arslantepe	87
2.20.4. Alacahöyük	88
2.21. DOKUMACILIK	89
2.21.1. Kültepe	90
2.21.2. Troya.....	91
2.21.3. Tepecik (Çine) Höyük.....	91
2.21. ERKEN DEMİR ÇAĞI (MÖ 1100 / 1050).....	92
2.22. TARIM	93
2.23. HAYVANCILIK	94
2.24. TİCARET	95
2.25. MADENCİLİK	96
2.26. DOKUMACILIK.....	97
2.27. TARIM	103
2.28. HAYVANCILIK	104
2.29. TİCARET	105
2.30. MADENCİLİK	106
2.31. DOKUMACILIK.....	107

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım“ **Başlangıçtan Geç Demir Çağına Kadar Anadolu’da Yaşamsal Ekonomi**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

23 / 07 / 2020

İmza

Özlem DOĞAN

TEZ KABUL VE ONAY

Özlem DOĞAN tarafından hazırlanan *Başlangıçtan Geç Demir Çağına Kadar Anadolu'da Yaşamsal Ekonomi* başlıklı bu çalışma, [Savunma Sınavı Tarihi] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliği/oy çokluğuyla] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	:	İmza: .....
Danışman	:	İmza: .....
Üye	:	İmza:.....

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ...../.../2020 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yaşar BAŞ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Anadolu, tarih boyunca insanlık için büyük bir önem taşımıştır. Coğrafi yapısı ve iklimi gereği dikkat çekmiştir. Halk Anadolu'nun bereketinden faydalanmıştır. Eski Çağ'daki toplumların geçim kaynakları, yaşam tarzları ile ilgili yeterli araştırma yapılmamıştır. Bu çalışmamda toplumların ekonomik, ticaret, hayvancılık ve beslenmesini ele alarak kısmen de olsa yeterli hale getirmeyi amaç edindik. Bu çalışmada İlk Çağ toplumlarının yerleşik yaşama geçmeden önceki beslenme mücadelesi ile yerleşik yaşama geçen toplulukların besin ekonomisini geliştirerek farklı coğrafyalarda mücadele vererek, farklı ekonomik etkinlikler geliştirerek, yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Coğrafi şartların toplumların yaşam tarzı üzerinde nasıl bir etki bıraktığı, iklimin toplum üzerinde ne türlü etkiler bıraktığı, toplumların ekonomik olarak yaşam tarzları İlk Çağ'dan başlanarak Geç Demir Çağı'nın sonuna kadar toplumların beslenme şekilleri ve beslenme çeşitleri gibi konular ele alınmıştır.

Çalışmamızda eski yerleşim yerlerinin arkeolojik ve yüzeysel yapıları, kazılarda ele geçirilen bulgular üzerinde analizler çalışmaları dayanarak ortaya koymaya çalıştık. Çeşitli alanlarda ve Anadolu üzerinde çalışma yapan bilim adamlarından faydalanma yoluna gittik.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, konumun seçiminde beni yönlendiren ve eğitim hayatımın her aşamasında bana destek olan Değerli Aileme ve Saygıdeğer Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sırrı TIRYAKI' ye teşekkür eder, şükranlarımı sunarım.

Özlem DOĞAN
BİNGÖL-2020

ÖZET

Tezin Başlığı: Başlangıçtan Geç Demir Çağı'na Kadar Anadolu'da Beslenme Ekonomisi
Tezin Yazarı: Özlem DOĞAN
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sırrı TİRYAKİ
Ana Bilim Dalı: Eskiçağ Tarihi
Bilim Dalı: Tarih
Kabul Tarihi: 28.05.2020
Sayfa Sayısı: 15 (Ön Kısım)+ 126(Tez)
<p>Günümüzden yaklaşık olarak 12 bin ile 13 bin yıl önce Son Buzul Çağı'nın sona ermesiyle iklim de birtakım değişiklikler yaşanmıştır. İklimlerin değişmesiyle, Anadolu insanı toplayıcılık ve avcılık ile geçimlerini sağlayan toplum hayvancılık, tarım, ticaret ve madencilik ile yaşama devam etmiştir. Bu dönemde avcı ve toplayıcı toplumların yerleşik yaşama geçmesiyle beraber bitki ve hayvan evcilleştirilmeye başlanılmıştır.</p> <p>Paleolitik Çağ'dan Demir Çağına kadar insanoğlu birtakım evreler geçirmiştir. İnsanoğlunun ilk olarak, karnını doyurmak, korunmak için mücadele etmiştir.</p> <p>İnsanoğlu Paleolitik, Mezolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda farklı mücadeleler vererek yaşamlarını idame ettirmiştir. Düşünme yetisine sahip olan insanoğlu beslenme ve karnını doyurmayı ilk sırada tutarak bir yandan mağara ve ağaç kavuklarında yaşamlarını sürdürmüştür ve bir yandan da doğada var olan hayvan ve bitkileri tüketerek varlıklarını devam ettirmiştir.</p> <p>Paleolitik Çağ'da insanlar avcılık ve toplayıcılık ile yaşamlarını sürdürmüştür. Neolitik Çağ'da süreç biraz daha değişerek farklı bir hal almıştır. İnsanlar artık toplayıcı olarak değil üretici olarak yaşamlarını idame ettirmiştir. Neolitik Çağ ile insanlar artık kendi ürünlerini kendileri üreterek yaşam standartlarını artırmıştır.</p>

Toplumların beslenme, barınma ve giyim gibi alışkanlıkları farklı şekiller almıştır. İlk Çağ toplumları ile ilgili bilgilere arkeoloji ve antropoloji gibi bilim dallarından faydalanılmıştır.

Geçim kaynaklarında yaşanan bu değişim Anadolu insanının yaşama biçimini değiştirmiştir. Bireyler arasında iş bölümü ve meslek gruplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Anadolu coğrafi yapısı, yeryüzü şekilleri ve iklim açısından büyük önem arz eder. İklim değişikliği meyve ve sebze tarımını yapılmasını sağlamıştır. İlk Çağ toplumları doğanın insanı olguna sunmuş olduklarından faydalanıp, bunu daha da geliştirmiştir.

İlk Çağ insanların beslenme ve tüketim de hayatın devamlılığı için birinci sırada yer alan beslenme, barınmanın dışında farklı alternatif kaynaklar da artırılmıştır. İlk Çağ toplumları yaşadıkları bölgenin coğrafi kaynaklarından faydalanmıştır.

Bu süreç sonrasında insanların hayatlarına kattıkları farklı her ürün ve yenilik tüketime artı bir değer katmasıyla beraber ticareti ve hayvancılığı da beraberinde ortaya çıkarmıştır. İnsanların yaşam tarzları beslenme ve tüketime pozitif bir katkı sağlayarak yön vermiştir. İnsanların hayatta kalma mücadelesi ile başlattıkları bu sonraki evrelerde ürün fazlalığına sebebiyet vererek toplumlar da nüfus artışı, sanat, kültür, mimari yapıya birçok etkisi bulunmuştur.

Toplumların beslenme alışkanlıkları ve bu alışkanlıkları geliştirmeleri sosyal, ekonomik, siyasi, mimari, dini yapıyı büyük oranda etkilemiştir; fakat ticaret, madencilik ve hayvancılık toplumların ekonomik yapılarını doğrudan etkilemiştir. Anadolu'nun Coğrafi şartları insanların hayatta kalma mücadelesinde büyük önem arz etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Beslenme, Ekonomi, Tarım, Avcılık

ABSTRACT

Title of the Thesis: Nutrition Economy in Anatolia From the Beginning to the Late Iron Age
Author: Özlem DOĞAN
Supervisor: Dr. Teaching Member Sırrı TİRYAKİ
Department: History
Sub-field: Ancient History
Date: 28.05.20020
Paper of Number: 15(front) + 126(thesis)
<p>With the end of the Last Ice Age, approximately 12,000 to 13,000 years ago, the climate has also occurred for a number of people. With the change of climates, it continues to live with agriculture, trade and mining. These plant hunter and gatherer societies have started to settle down and domesticated plants and animals have begun.</p> <p>From the Paleolithic Age to the Iron Age, human beings have undergone several phases. Mankind first struggled to feed and protect himself.</p> <p>Human beings have sustained their lives by struggling in the Paleolithic, Mesolithic, Neolithic and Chalcolithic Ages. Having the ability to think, human beings kept their lives in caves and tree pots on the one hand by keeping feeding and feeding them in the first place, and on the other hand they continued their existence by consuming animals and plants that exist in nature.</p> <p>In the Paleolithic Age, people continued their lives with hunting and gathering. In the Neolithic Age, the process changed a little more and became different. People have survived as producers rather than collectors. With the Neolithic Age, people have increased their living standards by producing their own products.</p> <p>The habits of societies such as nutrition, shelter and clothing have taken different forms. Information related to the Era societies have been used, such as archeology and anthropology.</p>

This change in livelihoods has changed the way Anatolian people live. It led to the emergence of division of labor and professions among individuals. Anatolia is of great importance in terms of geographical structure, landforms and climate. Climate change enabled fruit and vegetable farming. Early societies have benefited from what nature has provided to human beings and further developed it.

Nutrition, which ranks first for the continuity of life in nutrition and consumption of people of the First Age, has been increased in addition to other alternative sources. Early societies benefited from the geographical resources of the region where they lived.

After this process, every product and innovation that people add to their lives add value to consumption as well as trade and animal husbandry. People's lifestyles steered by making a positive contribution to nutrition and consumption. In these later phases that people started with the struggle for survival, by causing excess product, societies also had many effects on population growth, art, culture and architectural structure.

The development of society's eating habits and habits has greatly influenced social, economic, political, architectural and religious structures; however, trade, mining and livestock directly affected the economic structures of societies. Geographical conditions of Anatolia were of great importance in the struggle for survival.

Keywords : Anatolia, Nutrition, Economy, Husbandry, Hunting

KISALTMALAR

C.	Cilt
S.	Sayı
s.	Sayfa
Dr. Öğr. Üyesi	Doktora Öğretim Üyesi
Ed.	Editör
MÖ	Milattan Önce
Prof.	Profesör
Çev.	Çeviri
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti

GİRİŞ

Tez konumuzun başlangıcı olarak öncelikle yaşadığımız coğrafyanın yeryüzü şekilleri, akarsular ve bitki örtüsü çeşitli yönleriyle incelememiz gerekmektedir. İnsanlık tarihinde ilkel insanlar ve insan tarihinin kökeni ele alınmalıdır.

Toplumlar binlerce yıl öncesinden iletişim kurmanın sayısız yollarını bulmuştur. Bu yollar mağara duvarlarına hayvan tasvirleri ile başlamıştır. İnsanlar düşünce ve hislerini farklı şekillerde ifade etmiştir. Tarih Öncesi Dönem insanlık tarihin en uzun evresi olarak bilinir. Milyon yıl kadar öncesi insanoğlu tüketici bir toplum yapısından dolayı bitkisel besinler ve hayvanlar ile hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Bu dönem insanı avcılık ve toplayıcılık ile yaşamlarını idame ettirmiştir. 1 milyon yıl öncesinde ilk insan Homo Sapiens'in ortaya çıkmasıyla avcılık, balıkçılık ve yiyecek toplayarak yaşamlarını sürdürmüştür.

Anadolu, engebeli bir yapıya sahip olmasına rağmen zengin doğal kaynakları, coğrafi yapısı ve konumu gereği toplumların yaşam şekilleri, beslenme ekonomileri büyük oranda etkilemiştir. Anadolu yarımadası akarsu, yeryüzü şekilleri ve iklim insanlık tarihinin meydana gelmesinde büyük rol oynamıştır. Anadolu coğrafi yapısı incelendiği zaman arkeoloji ve kronoloji ile yakından bağlantılıdır.

Buzul Çağı'nın sona ermesiyle, ılımanlaşan iklim küresel ısınma ile son bulmuştur. Bu yaşanan iklim değişikliği, insanların yerleşik yaşama geçmesiyle artık üreten ve düşünen bir yapı ortaya çıkmıştır. İnsanlar yeni bitki ve hayvanlar evcilleştirmiştir. Avcı ve toplayıcı bir toplum yapısından üretici bir toplum yapısına geçilmiştir. İnsanlık tarihi için büyük bir gelişme olmuştur.

Toplumlar yaşadıkları yerlerde tahıl tarımını yaparak hayatta kalma mücadelesi vermiş ve üretim fazlası ürünler depolanmıştır.

Paleolitik Çağ süresince insanlar doğaya bağımlı iken Mezolitik (Orta Taş Devri) Çağ'da bağımlılık azalarak geçiş dönemi yaşanmıştır. Neolitik Çağ'da ise insanların beslenmelerinde değişiklik karakterize edilmiştir. Tarih Öncesi Dönemlerde hemen hemen her yerleşmede miktarı değişmekle beraber dışarıdan gelmiş nesnelere rastlanması ticaretin gelişmesine kanıt olarak gösterilmiştir.

Tez çalışmalarım esnasında, konumda insanlık üzerinde yapılan çalışmalarda beslenmenin evrimiyle ilgili bilgiler elde ettik. Arkeolojik, antropolojik ve yapılan kazı araştırmalarında Paleolitik Çağ sonrasında ortaya çıkan besin, ticaret, hayvancılık ve

madencilik ile ilgili önemli bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular toplumların yaşam şekillerini ve maddi manevi olarak her açıdan etkilemiştir.

Tezimde insanlık tarihini süresince Paleolitik Çağ'dan başlayarak Orta Demir Çağına kadar insanlığın tarım, hayvancılık, ticaret ve madencilik ile ilgili geçirdiği evreler ele alınmıştır. Bu evreler toplumların yaşam tarzı, beslenmesi ile ilgili bilgiler elde etmemizi sağlamıştır.

Çalışmamda önemli höyükler ele alınıp, kazı çalışmalarında ele edilen bulgular gün ışığına çıkarılmıştır. Bu bulgular toplumların beslenme, yaşam tarzı ile ilgili bilgiler elde etmemizi sağlamıştır. Toplumların diğer uygarlıklar ile ilişkileri hakkında, bilgiler elde edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇTAN GEÇ DEMİR ÇAĞINA KADAR ANADOLU'DA YAŞAMSAL EKONOMİ

1. ANADOLU'NUN COĞRAFİ YAPISI

1.1. YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ

Ortadoğu'yu Balkanlara bağlayan yarımada bugün Anadolu olarak bilinmektedir. Anadolu, coğrafi konum olarak Kuzey Doğu Anadolu Dağları, Toros Dağları ve Ege sahiline kadar dik şekilde uzanıp¹ güney ve kuzey 'den yüksek sıradağlar ile kuşatılmıştır.² Coğrafya yeryüzü şekillerini, doğayı ve insanı inceleyen bir bilim olarak karşımıza çıkmıştır. İnsan ve doğa arasındaki bağı geçmişe, geleneğe dayandıran bir bilimdir.³ Tarih ve coğrafya birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Tarihi coğrafya,⁴ toplumların kültürel, sosyal, siyasi, ekonomik yapısını⁵ önemli ölçüde etkilemiştir.⁶ Anadolu'yu bölgesel uygarlıkların ülkesi olarak isimlendirmek doğru bir tanımlamadır. Bu tanımlamadan yola çıkarak Anadolu yarımadası Asya ile Avrupa arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Anadolu yarımadası engebeli bir yapıya sahip olmasına rağmen coğrafi özellikleri, konumu, doğal kaynaklarıyla birçok açıdan önemli bir konuma sahiptir.⁷

Üç tarafı denizlerle çevrili olan⁸ Anadolu, coğrafi yapısından dolayı doğu ve batıdan birçok istilaya uğramıştır. Anadolu doğu-batı kültürlerinin kaynaştığı önemli bir kavşak noktası haline gelmesinden dolayı,⁹ Tarih öncesi Çağ'lar birçok medeniyete ve uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Konum itibarıyla Asya, Afrika, Avrupa arasında yer almasından dolayı birçok uygarlıkların yerleşkesi olmuştur.¹⁰ Anadolu uygarlık tarihi açısından renklilik kazanmıştır.¹¹ Yapılan araştırmalar Anadolu'da, Paleolitik Çağ'dan itibaren bitki

¹ Esmâ Reyhan, Tülin Cengiz, *Eski Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s.59.

² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Basım Yayınları, 11. Baskı, Bursa 2011, s.3.

³ Yılmaz Geçit, Muhammet Ahmet Tokdemir, "Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezunlarının Coğrafyaya Yöneliş Görüşleri", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C:17,S:2,Ağustos 2016, s.72

⁴ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, Nobel Yayıncılık,7.Basım, Ankara 2012,s.17.

⁵ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (Ed:),*Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat, Değişim Yayınları*, İstanbul 2018, s.415.

⁶ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.17.

⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayıncılık, Genişletilmiş Besinci Basım, İstanbul 2016,s.1-2.

⁸ Esmâ Reyhan, Tülin Cengiz, *Eski Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.59.

⁹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.3.

¹⁰ İlhan Çağdaş Dönmez, *Epi- Paleolitik Ve Neolitik Dönemde Göç Hareketleri*, Basılmamış Seminer Ödevi, Çanakkale 2017,s. 1-14

¹¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.2.

örtüsü, iklim gibi yapılar değişmeye başlarken,¹² Yontma Taş Devrinde ise iklim koşullarından dolayı nüfus geniş coğrafi alanlara dağınık bir şekilde yayılmıştır.¹³ Yukarıda bahsettiklerimizin dışında Dünyanın ilk olarak nasıl oluştuğu, nasıl meydana geldiği dikkat çekici bir husustur. Dünyanın oluşumu beş evrede meydana gelmiştir. İlk evre Primitif Dönem, Paleozoik Dönem, Mesozoik Dönem, Senozoik Dönem, Antropozoik Dönem olarak bu beş evrede meydana gelmiştir.¹⁴ Sonraki süreçte ise yerleşim söz konusu olmuştur. Paleolitik ve Mezolitik Çağlarda yerleşim yeri olarak insanlar doğanın şartlarına uygun olarak barınak, ağaç kavukları ve mağaralarda yaşamlarını sürdürmüştür. Toplumlar yaşamlarını sürdürmek için doğanın şartlarına uygun olarak¹⁵ toplayıcılık ve avcılık ile hayatta kalmaya çalışmıştır.¹⁶ İnsanlar doğada yaşayabilmek için hayvanlar gibi birtakım özelliklere sahip değildir. İnsan fiziki olarak birçok konuda yetersiz kalmıştır. Anadolu'nun Paleolitik ve Mezolitik Çağlar'ında iklimin ve belli ortamların uygun olduğu yerlerinin olduğu anlaşılmıştır.¹⁷

Tarihi olarak araştırılan yer , “ANATOLIA” denilen Küçük Asya topraklarıdır. Tarihi meydana getiren üç ana unsurlardan biri de coğrafi mekândır. Bir kavmin tarihi, üzerinde yaşadığı toprakların coğrafi konum ve şekline bağlı olmuştur. Bu nedenden dolayı ilk olarak Anadolu'nun coğrafi mekânını araştırarak başlayacağız; Anadolu, Güneydoğu'dan Mezopotamya ve Mısır gibi Eski Doğu, Batıdan ise Akdeniz medeniyetlerinin oluşturduğu Eski Batı tarafından çevrelenmiştir.¹⁸ Anadolu'nun fiziki olarak en geniş coğrafyasını 163 bin km karelik yüzölçümü ile Doğu Anadolu Bölgesi oluşturmaktadır. Doğu'da Urmiye Platosu, Batı' da Fırat, Kuzey'de Kura, Güney'de Toroslardan meydana gelmiştir.¹⁹

Anadolu, Doğu ve Batı kültür unsurlarının kaynaştığı bir bölge durumuna gelmiştir. Nitekim MÖ 3 bin yıldan itibaren değişik kökenli birçok kavim bir arada yaşamıştır. Anadolu'nun yeryüzü şekilleri, akarsuları ve iklim şartları da, Anadolu Tarihinin meydana gelmesinde, büyük rol oynamıştır. Gerçekten Anadolu'nun kuzeyden ve güneyden yüksek

---

¹² İlhan Çağdaş Dönmez, *Epi- Paleolitik Ve Neolitik Dönemde Göç Hareketleri*, Basılmamış Seminer Ödevi, Çanakkale 2017, s. 1-14

¹³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.7.

¹⁴ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.23.

¹⁵ Yüksel Arslantaş, "Paleolitik Ve Mezolitik Çağ'da Barınma", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:24,S:2,Elazığ 2014, s.319-326.

¹⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.4.

¹⁷ Yüksel Arslantaş, "Paleolitik Ve Mezolitik Çağ'da Barınma", s.319-326.

¹⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.3-6

¹⁹ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (Ed.), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.415.

sıradağlar ile kuşatılmış olması ve pek az yerden geçit vermesi, bu yönlerden birçok kavimin göçüne imkân tanımaz ve Batı Anadolu Bölgesi'ndeki dağların denize dik olarak uzanmasına, pek çok istilacının bu dağlardan, Anadolu'ya gelmesine neden olmuştur. Orta Anadolu'ya yerleşen kavimler dağların arkasında oturan kavimleri engellemiştir. Anadolu'daki yerleşme merkezleri büyük akarsu ve göl kenarlarına kurulmuştur.²⁰

Sonuç olarak coğrafi etkenlerin homojen olarak dağılmaması sebebiyle toplumu, bireyleri başlangıçtan günümüze kadar etkilemiştir. Coğrafi etkenler toplumların yaşayışlarını sosyal, siyasal ve ekonomik olarak etkilemiştir. Yeryüzü şekilleri, coğrafi konum ve iklim etkisi bazen çok olmakla beraber, etkisi az da olabilir. Yeryüzü şekilleri; düzlükleri, dağları, akarsuları, gölleri ve su kaynaklarını her açıdan etkilemiştir. Tarih toplumların sadece siyasi bir mücadelesi olarak görülmez. İnsanlar doğa 'da yaşamak için çok çetin savaşlar vermiştir. Yeryüzü şekilleri, coğrafya' da yaşayan insanların bazen iç içe yaşamlarını, bazen de toplumdan ayrı şekilde yaşam sürdürmelerini sağlamıştır. Yaşanan bu durum toplumların farklı coğrafyalar 'da yaşam alışkanlıklarını sürdürmesi ve geleneklerini devam ettirmesine neden olmuştur. Coğrafya insanların kaderini belirleyen bir unsur olmuştur.²¹

1.2. İKLİM

Geçmişten günümüze kadar Dünya'da birçok değişiklik yaşanmıştır. Bu değişikliklerden biri ise iklimin farklılaşmasıdır.²² Toplumların ekonomik refahları ve sosyo-kültürel yapılarını etkileyen en önemli faktör coğrafya ve iklimdir.²³ İklim toplumları doğrudan ve dolaylı olarak etkilediği gibi²⁴ kısa ya da uzun süreli 'de etkilemiştir.²⁵ İklim, birçok coğrafi özelliği içinde barındırır. Yağış, sıcaklık, bitki örtüsü toplumların karakterlerini etkilemiştir. Yukarıda bahsettiğimiz durum eski zamanlardan günümüze kadar toplumların siyasi, sosyal, üretim, tüketim, göçebe ve kıyı Bölgelerindeki yerleşimi

²⁰ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.3-6.

²¹ Mustafa Karnıbüyük, "İklim-Coğrafi Konum- Yeryüzü Şekilleri Ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:4,S:1,Haziran 2019,s.167-183.

²² İlhan Çağdaş Dönmez, *Epi- Paleolitik Ve Neolitik Dönemde Göç Hareketleri*, s. 1-14.

²³ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (Ed:),*Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.414.

²⁴ Mustafa Karnıbüyük, "İklim-Coğrafi Konum- Yeryüzü Şekilleri Ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri", s.167-183.

²⁵ İskender Dölek, "İklim Ve Medeniyet", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C:4, S:21,Ocak 2018,s.3514.

etkilemiştir.²⁶ İklim değişiklikleri toprak örtüsü ve bitki örtüsünün dağılımını çeşitli şekillerde etkilemiştir.²⁷

Son Buzul ile Holosen Çağ'ındaki iklim değişimleri dikkat çekmiştir.²⁸ İklim değişimleri Holosen ilk zamanlarında insanların yerleşimi ve barınmasını ciddi olarak etkilemiştir.²⁹ Holosen 'in başlarında insanların, ilk yerleşim yerleri bugünkü kurak ve yarı kurak alanlar tercih edilmiştir. Bu tercihler, insanların hayvancılık ve üretim faaliyetlerini etkilemiştir.³⁰ Würn Glasiyal Çağ'ın sonlarına doğru ise iklimde büyük oranda nemlilik ve ısınma artmıştır. İnsanlar yavaş yavaş yerleşim alanlarını değiştirmiştir.³¹ Würn Buzul Çağ'ın sonlarında MÖ 8000-7000 yılları arasında insanlar, çöl alanlarını yerleşim yeri olarak tercih etmiştir.³² Sonraki ilerleyen süreçte Paleolitik Çağ'da insanlar, iklim koşullarına uyum sağlayarak dağınık ve seyrek bir³³ şekilde yayılım göstermiştir. Güney Anadolu'nun uygun yerlerinde karstik ve³⁴ Yarımburgaz Mağarasında ilk Paleolitik yerleşme görülmüştür.³⁵ İnsanlar devam eden süreçte buldukları yerlerden çekilip Güneydoğu'nun uygun yerlerinde Neolitik yerleşmeleri başlatmıştır. İnsanlar yerleşme şartlarına bağlı olarak, iklim, bitki örtüsü, yeryüzü şekillerine göre hayatlarına bir yön vermeye başlamıştır.³⁶

İnsan yaşamı üzerinde iklim faktörünün büyük etkileri görülmüştür. Coğrafi şartlar ve iklim Anadolu insanını ekonomik ve sosyal açıdan etkilemiştir. Anadolu'da, Karasal İklim, Akdeniz İklim ve Karadeniz İklim çeşitleri görülmüştür. Görülen üç iklim tipi de Anadolu insanının yaşamını etkilemiştir. Anadolu'da, Mısır ve Mezopotamya'da ziraat ekonomisi yüksek seviyededir. Nil Nehri, Mısır'ın hayat damarı olarak adını duyurmuştur.

---

²⁶ Mustafa Karmıbüyük, "İklim-Coğrafi Konum- Yeryüzü Şekilleri Ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri", s.167-183.

²⁷ İbrahim Atalay, "Pleistosen Sonu Ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış", *Coğrafya Araştırmaları*, S:4, Yıl:1992, Ankara, s.7-14.

²⁸ İlhan Çağdaş Dönmez, *Epi- Paleolitik Ve Neolitik Dönemde Göç Hareketleri*, s.1-14.

²⁹ İbrahim Atalay, "Pleistosen Sonu Ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış", s.7-14.

³⁰ Ali Özdemir, "İklim Değişimleri Ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler" ,*Sosyal Bilimler Dergisi*, C:6, S:2,2004, s.173-190.

³¹ İbrahim Atalay, "Pleistosen Sonu Ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış", s.7-14.

³² Ali Özdemir, "İklim Değişimleri Ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler" , s.173-190.

³³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.7.

³⁴ İbrahim Atalay, "Pleistosen Sonu Ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış", s.7-14.

³⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.8.

³⁶ İbrahim Atalay, "Pleistosen Sonu Ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış", s.7-14.

Anadolu’da yaşayan halkın geçimi ziraate dayanıp, ürün elde etmede yağışa bağlı olmuştur. Havanın durumuna bağlı olarak ürün miktarı artmıştır. Anadolu’nun tarıma uygun olmayan yüksek arazilerinde de halk hayvancılık ile uğraşmıştır. Buradaki halk geçimini hayvancılıkla sağlamıştır.³⁷ Yukarıda bahsedilen durumlar ilkçağ uygarlıklarını birçok açıdan etkilemiştir.³⁸ Buzul Çağ’ın son bulmasıyla iklim ve bitki örtüsünde büyük değişiklik yaşanması, insanların Afrika dışında yayılım göstermesine neden olmuştur.³⁹ İnsanlar iklim değişikliklerine uyum sağlayarak, iklimin etkisiyle geniş coğrafi alanlara yayılmıştır.⁴⁰

Paleolitik Çağ iklimi, Pleistosen Buzullaşmanın olduğu bir dönemdir. Bu dönem insanların doğaya bağlı olduğu⁴¹ toplayıcılık ve avcılığın yoğun olarak yapıldığı bir dönem olmuştur.⁴² İklim şartlarından dolayı insanlar mağara, ağaç kavukları, kayalık gibi uygun alanlara yerleşmiştir.⁴³ İkel olan bu topluluklar, uygar topluma geçiş aşamasında dere, göl, ırmak, deniz kenarlarını tercih etmiştir.⁴⁴

Mezolitik Çağ 10-8000 yıllar arasında olup, Paleolitik Çağ’ı takip etmiştir. Mezolitik Çağ Holosene karşılık olarak bilinmiştir. Mezolitik Çağ’da buzullar yavaş yavaş erimeye başlamıştır. Buzulların erimesiyle havalar ısınmış ve insanlar kıyı kesimlerine yerleşmeye başlamıştır. İnsanların yavaş yavaş doğaya bağımlı olmaktan çıktıkları bu çağ’da avcılık ve toplayıcılık devam etmiştir. Mezolitik Çağ sonlarına doğru tarım ve hayvanları evcilleştirme faaliyetlerine başlanılmıştır. Son dönemlerden biri olan Neolitik Çağ’da MÖ 10.000 ve MS 476 yılları arasında gerçekleşmiştir. Neolitik Çağ’da buzulların tamamen eridiği ve iklim koşullarının daha’ da iyileştiği gün ışığına çıkmıştır. İnsanlar yerleşik hayata, göl kenarlarında yaşayarak devam etmiştir. İnsanlar artık toplayıcılığı terk edip, üretim yapmaya devam etmiştir.⁴⁵

---

³⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.3-6.

³⁸ Ali Özdemir, ” İklim Değişmeleri Ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler” ,s.173-190.

³⁹ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.23.

⁴⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.7.

⁴¹ Ali Özdemir, ” İklim Değişmeleri Ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler” ,s.173-190.

⁴² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.7.

⁴³ Ali Özdemir, ” İklim Değişmeleri Ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler” ,s.173-190.

⁴⁴ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (Ed:), *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.155.

⁴⁵ Ali Özdemir, ” İklim Değişmeleri Ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler” ,s.173-190.

1.3. BİTKİ ÖRTÜSÜ

Üç tarafı denizlerle çevrili olan Anadolu yarımadası⁴⁶ Asya ile Avrupa kıtasını⁴⁷ birbirine bağlayıp köprü görevi gören⁴⁸ ve değişik iklimlerin yaşanmasına neden olmuştur.⁴⁹ İklim, bitki toplulukları ve bitki türlerinin yayılış alanını belirleyen bir unsur olmuştur.⁵⁰ İklim 'de yaşanan değişiklik, toplumların kültürel ve evrimsel yapısının değişmesine neden olmuştur.⁵¹ Özellikle geçmiş dönemlerde yaşanan buzul erimesi tüm evrenin yapısını, iklimi etkilemiştir. Paleoiklim buzullar, bitki örtüsü, iklim, yaşam ve beslenme hakkında bilgi vermiştir.⁵² Ülkemiz coğrafi konum itibariyle Orta Kuşakta yer almasından dolayı konumun etkiyle, iklim ve bitki örtüsünde birtakım değişiklikler meydana getirmiştir.⁵³

İklim değişikliklerine en büyük sebep buzulların erimesi olmuştur. Buzulların erimesi doğanın dengesini değiştiren bir olaydır. Bu durum bitki örtüsünün değişimi ile çok yakından ilişkilidir.⁵⁴ Pleistosen'deki buzulların oluşumu ya da erimesi iklim ve bitki örtüsünü belirlemiştir. Soğuk iklim şartlarının giderek azalması, sıcak iklimin oluşmasına neden olmuştur.⁵⁵ Würm glasiyal zamanında dağların dorukları buzullarla kaplı olmasından dolayı soğuk bir iklim Anadolu'nun güneyinden iç kesimlere kadar uzanmıştır. Yaşanan bu durum kurak ve soğuk olan iklim beraberinde çölümsü steplerin oluşmasına sebep olmuştur. Devam eden bu süreç ile buzullar yavaş yavaş erimeye başlamıştır. Havaaların ısınmaya başlamasıyla çölümsü step 'in yerini artık, yavaş yavaş ormanlar almıştır.⁵⁶

---

⁴⁶ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (Ed:),*Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.264.

⁴⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.1.

⁴⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.3.

⁴⁹ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (Ed:),*Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.264.

⁵⁰ Nurten Günel, " Türkiye'de İklimin Doğal Bitki Örtüsü Üzerindeki Etkileri ", *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, S:1, Yıl:5, Ocak 2013, s.1.

⁵¹ Akif Sarıkaya, Atilla Çiner, " Geç Pleyistosen Buzullaşması Ve Paleoiklimi", *Maden Tetkik Ve Arama Dergisi*, Aralık 2015, s. 111-123.

⁵² İlhan Çağdaş Dönmez, *Epi- Paleolitik Ve Neolitik Dönemde Göç Hareketleri*, s.2

⁵³ İbrahim Atalay, " Pleistosen Sonu Ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış", s.7-14.

⁵⁴ Akif Sarıkaya, Atilla Çiner, " Geç Pleyistosen Buzullaşması Ve Paleoiklimi", *Maden Tetkik Ve Arama Dergisi*, Aralık 2015, s. 111-123.

⁵⁵ Akif Sarıkaya, Atilla Çiner, " Geç Pleyistosen Buzullaşması Ve Paleoiklimi", s. 111-123.

⁵⁶ İbrahim Atalay, " Pleistosen Sonu Ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış", s.7-14.

1.4. AKARSU VE NEHİRLER

İklim de yaşanan değimler, geçmişten günümüze kadar sosyal, ekonomik ve gler açısından birçok önem arz eder.⁵⁷

Würm Son Glasiyal ağ, günümüzden 14 ya da 15 bin yıl öncesine dayanan dönemlerde, çok soğuk iklimlerin etkisiyle Doğu Anadolu Bölgesi ve Kuzeydoğu Bölgesi'nde kar sınır seviyesi azalmıştır. Bu seviyenin altında olan Allahuekber, Uludağ, Tendürek, Süphan, Bolkar, Beydağı ve Aladağ gibi dağlarımızı örnek gösterebiliriz. Würm Glasiyal ağ'ın sonlarında deniz seviyesi, şimdiki deniz seviyesinden 90-95 m daha alçalmıştır. Deniz seviyelerinde yaşanan bu değişim, Ege ve Marmara Bölgelerin' deki kıta alanlarının karaya dönüşmesine sebep olmuştur. Ege ve Marmara Bölgesindeki deltalar ve akarsular örnek gösterilebilir. Dönemin sonlarına doğru bu durum Anadolu'daki gl yapısını etkileyip gl seviyelerinin artmasına neden olmuştur. rnek olarak Ereğli Gölü, Tuz Gölü, Konya Gölü, Van Gölü ve Akşehir Gölü rnek olarak gösterilebilir.⁵⁸

Würm Buzul sonrasında yaşanan iklim değişikliği, insanların daha sıcak bölgelere yerleşmelerini sağlamıştır. İnsanlar iklim değişikliği ile üretime geçmişlerdir. Hayvancılık ve tarım ile ilgilenmişlerdir. Holosen başlarında artık Anadolu'dan yavaş yavaş çekilen insan toplulukları verimli ılık su kenarların' da yaşama geçmişlerdir.⁵⁹

Su kenarında yaşayan insanların yaşamları farklılık göstermiştir. Nehir, deniz kenarlarında yaşayan yaşayan toplumların yaşantıları birbirinden farklıdır. Herhangi coğrafi bir bölgede yerleşim yeri seçilirken, su kaynakları' nın bol olduğu alanlar tercih edilmiştir. Toplumlar için su kaynaklarına yakınlık önemlidir. Anadolu'ya gelen krallıklar' da, su kaynaklarına yakınlık tercih etmiştir. rnek olarak Kızılırmak'ın bulunduğu bölgeye yerleşen Hititler, Sakarya Havzasına yerleşen Phrygler, Van ve Urmiye Glleri arasına Urartu Krallığı yerleşmiştir. Bu saydığımız uygarlıklar kendilerine uygun olan su kaynaklarının olduğu bölgelere yerleşmiştir. Topluluklar yerleştikleri bölgelere kendi isimlerini vermiştir. Kızılırmak Nehri; Grekler Halys, Hititler Marasantiya, Aras Nehri; Grekler Arax/Araxes, Hititler Siyanda/ Sahiriya, Grekler Sangario, Akadlar Idiglat, Sümerler Idigna, Grekler Tigris, Dicle Nehri; Akadlar Idiglat, Sümerler Idigna, Grekler Tigris, Fırat Nehri; Akadlar Purattu, Sümerler Buranun, Grekler tarafından Euphrates adı

---

⁵⁷ Ali zdemir," İklim Değişmeleri Ve Uygarlık zerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı rnekler", s.173-174.

⁵⁸ İbrahim Atalay, ," Pleistosen Sonu Ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya şartlarına Genel Bir Bakış", s.7-14.

⁵⁹ Ali zdemir," İklim Değişmeleri Ve Uygarlık zerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı rnekler" , s.173-174.

verilmiştir. Aras Nehri, Fırat Nehri, Sakarya Nehri, Kızılırmak Nehri, Dicle Nehirler önemli nehirlerdir. Coğrafi koşullar toplumların yaşam tarzını, sosyal yapısını etkilemiştir.⁶⁰

---

⁶⁰ Veli Ünsal, “Eskiçağ da Anadolu da Su Kaynakları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:28, ,Yıl:2012, s.210-222.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANADOLUDA YAŞAMSAL EKONOMİ

2.1. PALEOLİTİK ÇAĞ

Paleolitik Çağ milyarlarca yıldan bu yana süregelen, toplayıcı ve avcı yaşamdan köy yaşantısına, hayvancılıktan çiftçiliğe geçiş sürecidir.⁶¹ Paleolitik Çağ⁶² Kabataş adıyla⁶³ ya da Eski Taş, Yontma Taş olarak adlandırılan,⁶⁴ insanlığın en uzun süre yaşayıp çok fazla zorluk çektiği bir Çağ'dır.⁶⁵

Paleolitik Çağ'ın her bir evresi birbirinden farklı özelliklere sahiptir.⁶⁶ Paleolitik Çağ kendi içinde "Alt Paleolitik", "Orta Paleolitik", "Üst Paleolitik" olarak üçe ayrılır.⁶⁷ Anadolu'da Alt, Orta ve Üst Paleolitik ile yerleşik hayat öncesini kapsayan ve Epipaleolitik olarak isimlendirilen döneme ait birçok bulgulara rastlanılmıştır.⁶⁸ Alt Paleolitik Çağ, Hominid olarak adlandırılan ilk insanın ortaya çıkışı ile başlamıştır. 40.000 yıl öncesine dayanmıştır ve Afrika kökenli Homo erectus (Hominid) bu dönemde ortaya çıkan fosil insanlardır.⁶⁹ İlk insanın ortaya çıkışı ile ilgili farklı bulgular ortaya çıkarılmıştır. Bulgulardan bazılarına göre ilk insanın Afrika'dan geldiği ya da Kafkasya'dan geldiği iddia edilen maymun kemikleri bulunmuştur ve bulunan fosillerden dolayı maymundan geldiklerine dair fikirler öne sürülmüştür. Maymunların kemik yapıları incelendiğinde, maymun ile insan arasında benzerlik olduğu ile ilgili bulgular öne atılmıştır. Bu Çağ'daki insanların kökeninin bir türü olarak ortaya Hominoid olarak bilinen insana benzeyen bir çeşit tür ortaya çıkmıştır.⁷⁰ Geleneksel olarak sınıflandırma 'da Hominoidea üst ailesi olarak Pongidae ve Hominidae olarak iki' ye ayrılmıştır.⁷¹ Hominoid olarak adlandırılan sınıf grubuna şempaze, orangutan, goril gibi bazı hayvan türleri bu gruba girmiştir. Bu

⁶¹ Yüksel Güngör, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, Umuttepe Yayınları, 1. Baskı, Kocaeli 2014, s.9.

⁶² Fitnat Şimşek, "Paleolitik Dönemde İnsan Türleri ", *Uluslararası Amisos Dergisi*, C:2,S:3,Aralık 2017,s.66.

⁶³ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.24.

⁶⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.2-13.

⁶⁵ Fitnat Şimşek, "Paleolitik Dönemde İnsan Türleri ",s.66

⁶⁶ Fitnat Şimşek, "Paleolitik Dönemde İnsan Türleri ",s.81.

⁶⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.2-13.

⁶⁸ İlkem Gürgör, *Paleolitik Çağ'dan Günümüze Anadolu Zooarkeolojik Buluntuları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s.13-14.

⁶⁹ Savaş Harmankaya, "Türkiye Paleolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", http://tayproject.org/downloads/Paleolitik_SH.pdf, s.15, (Erişim Tarihi:01.05.2020).

⁷⁰ V. Diakov, S. Kovalev, *İlk Çağ Tarihi-I*, (Çev. Özdemir İnce), Yordam Kitap Basın Ve Yayınları, 1.Basım, İstanbul 2008, s.11-26.

⁷¹ Melike Zeren Hasdağlı (Ed:), "Paleoantropoloji'nin Dayanılmaz Hafifliği: Homin'in Meselesi", *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, C:11, S:17,Kasım 2017,s.16.

dönemdeki fosiller, farklı insan yapısını ortaya koymuştur. Basık kafa yapısı, boy gibi fiziki özellikler ortaya çıkmıştır.⁷²

İnsanoğlu doğada var olabilme mücadelesi için bir takım araçlar ve gereçler geliştirmiştir. Homo erectus ilk insan zamanında çeşitli çakıl taşları, bazı memeli hayvanlara ait dişler ve çeşitli aletler ortaya çıkmıştır. Toplumlar belli mevsimlere göre ikamet etmiştir. İklim şartları belli kabilelerin dönüşümlü olarak kalmasını sağlamıştır. Paleolitik Çağ'ın en eski yerleşim yeri İstanbul'da bulunan Yarım Burgaz Mağarasıdır. Yarım Burgaz Mağarası alt ve üst olmak üzere iki kısma ayrılır. Yarım Burgaz Mağarasından sonra Akdeniz'de bulunan Karain Mağarası Paleolitik Çağ'ın önemli yerleşim alanlarından. Karain Mağarası oluşum şekli itibari ile yerleşmeye daha uygun olup, her mevsim insan topluluklarının yaşayacağı bir mağara olmuştur. Bu mağara Alt Paleolitik Çağın sonlarında başlamış olup, bazı tabakalar ortaya çıkmıştır. Bu tabakalarda Homo Sapiens Neandertalensis adında insan türünün dişleri ve bazı mağara hayvanları bulunmuştur. Öküz, at, ayı ve geyik gibi hayvan türlerinin kemiklerinin ortaya çıkışı bize bu dönemde hangi araç gereçler kullanılmış olduğu hakkında bilgiler vermiştir. Çakmak taşına ait bulgular da önemli rol oynamıştır.⁷³

Alt Paleolitik Çağ'ın ardından onu takip eden dönem ise; Orta Paleolitik Çağ'dır. Riss-Würm buzullar arasından ortaya çıkmıştır.⁷⁴ Orta Paleolitik Çağ sonuna doğru ateşin kullanıldığına dair bulgulara da rastlanılmıştır. Bu dönemin bitimine doğru yeni bir insan türü ortaya çıkmıştır. Homo Sapiens Neandertalensis yerine Homo Sapiens ortaya çıkmıştır. Bu insan türü, ilk çıkan insan türüne göre daha modern. İklimin değişimi insan topluluklarının yaşantısını etkilemiştir. Farklı hayvanların ortaya çıkması, yeni araç gereçleri gün ışığına çıkarmıştır. Orta Paleolitik Çağ'a ait yukarıda saydıklarımızın dışında sanat etkinlikleri de dikkat çekmiştir. Mağara duvarlarındaki hayvan resimlerinde dini figürler, dini motifler, büyü ve sihir etkisinin bir karışımı rol oynamıştır. Antalya Beldibi, Belbaşı, Karain, Öküzini ve İstanbul Yarım Burgaz Mağaralarındaki duvarlarda sanatsal faaliyetler yer almıştır.⁷⁵ Üst Paleolitik Çağ'da ilk Homo Neandertal türü insan ortaya çıkmıştır.⁷⁶ Üst Paleolitik Çağ en önemli özelliği, taştan yapılmış aletler ortaya

---

⁷² V. Diakov, S. Kovalev, *İlk Çağ Tarihi-I*, s.11-26.

⁷³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.2-13.

⁷⁴ Savaş Harmanakaya, "Türkiye Paleolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", http://tayproject.org/downloads/Paleolitik_SH.pdf, s.18, (Erişim Tarihi:01.05.2020).

⁷⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.2-13.

⁷⁶ Savaş Harmanakaya, "Türkiye Paleolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", http://tayproject.org/downloads/Paleolitik_SH.pdf, s.18, (Erişim Tarihi:01.05.2020).

çıkarılmıştır. Hayvan kemiklerin 'den bız ve iğne gibi birtakım aletler yapılmıştır. Diğer dikkati çeken önemli bir etkinlik sahası ise Orta Paleolitik Çağ'daki gibi sanatsal faaliyetler gelişmiştir. İnsanlar sanatsal zekâlarını somut olarak mağara duvarlarına yaparak, faaliyet göstermiştir. Sanatsal çalışmalara Anadolu'nun birçok yerinde rastlanmıştır. Örnek olarak Yarımburgaz, Malikli, Camuşlu, Ağaçalı, Haramidere, Beldibi, Karain ve Belbaşı gibi yerlerde rastlanılmıştır.⁷⁷

Fiziki coğrafya, iklim ve çevre açısından belirleyici bir etken olmuştur.⁷⁸ Erken Paleolitik Çağ'da buzul ve iklimler de yavaş yavaş değişiklik ortaya çıkmıştır.⁷⁹ Paleolitik Çağ'ın Buzul Dönemine denk gelmesinden dolayı iklimdeki değişiklik ile buzullar erimeye başlamıştır. Yukarıda bahsedilen hadise Paleolitik Çağ'daki insanların barınma şekillerini, beslenme şekillerini etkilemiştir. Ortaya çıkan yeni hava şartlarından korunmak için ağaç yaprakları ve liflerinden kıyafetler yapılmaya başlanılmıştır.⁸⁰

Paleolitik Çağ insanı, iklim değişikliği ile beraber farklı yerleşim alanlarında etkinlik göstermiştir. İnsan toplulukları ilk olarak mağaralarda yaşamıştır ve daha sonra mağaradan yavaş yavaş ayrılıp, açık alanlara yönelerek, mağara, kaya altları ve çalılıklarda ikamet etmiştir. İklim değişimi toplumların sosyal yapısını büyük oranda etkilemiştir. İnsanların beslenme, barınma tarzı değişmiştir. Paleolitik Çağ toplumu geçimini avcılık ve toplayıcılık ile sağlamıştır. İnsanlar günlük yaşamlarını kolaylaştırmak için taş, çakıl gibi malzemelerden kesici aletler yapmıştır.⁸¹

Yukarıda bahsettiklerimiz dışında diğer önemli bir bulgu, yazının bu Çağ'da olmayışı beraberinde birtakım farklılıklar getirmiştir. Yazıdan önceki dönemlerde, yasa ve kanunların olmadığı görülmüştür. Belirli bir alanda yerleşkenin olmaması özel mülkiyet anlayışı engellemiştir. İlerleyen süreçte yazının icadı ile tam yerleşik hayata geçilmesiyle özel mülkiyet kavramı ortaya çıkmıştır. Yazıdan önceki Çağlar'da Arkeoloji ve Etnografya, önemli rol oynamıştır. Arkeoloji ile beraber yapılan kazılar 'da kemik ve kafataslarına ait birtakım fosillere rastlanılmıştır. Bu yapılan kazılar 'da bulunan bulgular toplumların yaşayış ve kültürlerinin nereden geldiklerine dair bir takım bilgiler vererek, toplumlara ışık tutmuştur. Etnografya ise; kavimlerin kültürünü araştırmıştır. Bu çağda klanlar dikkat çekici olarak karşımıza çıkmıştır. Erken Paleolitik Çağ'da, Babaerkil bir toplum yapısı

⁷⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.10-13.

⁷⁸ Ali Özdemir, "İklim Değişimleri Ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", s.176.

⁷⁹ V. Diakov, S. Kovalev, *İlk Çağ Tarihi-I*, s.11-26.

⁸⁰ Ali Özdemir, "İklim Değişimleri Ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", s.176.

⁸¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.2-13.

ortaya çıkmıştır. Ateşin bulunması toplumları sosyal, ekonomik açıdan etkilemiştir. Bu çağda toplumlar hem etçil hem de otçuldur.⁸²

2.1.1. Avcılık Ve Toplayıcılık

İnsan ve Mağara arasındaki ilişki çok eskiye dayanmaktadır. İnsanoğlu neslini devam ettirebilmek ve hayatta kalabilmek için, önemli sorunlardan biri olan beslenme için mücadele etmiştir.⁸³

Eski Taş Devri'nde var olan toplumlar hayatta kalmak için doğada bulunan kuş yumurtaları, böcek ve farklı hayvanlardan faydalanmak zorunda kalmıştır. Avcılığın çok eski bir geçmişi vardır. Yeni Taş Devrinde ise insanlar besin ihtiyaçlarını karşılama, giyim, mücadele vb. gibi ihtiyaçları karşılamak için avcılık ve toplayıcılık önemli bir yer almıştır. Avlanma için önceleri kama, taş gibi araçlar kullanılırken ilerleyen süreçte ise sapan ve mızrak kullanılmıştır.⁸⁴

Paleolitik Çağ'da iklim değişikliğinin insanlar üzerinde etkisi artmıştır. Buzulların erimesi insanları farklı yerlere yönlendirmiştir. Kuzey ve Güney kutup noktalarından ekvator bölgesinin nemli alanlarında yaşamaya başlamışlardır. Soğuk iklimlerden yavaş yavaş daha ılıman yerlerde, yerleşke oluşturmuştur. Basıncın yapmış olduğu etki ve rüzgâr yönü canlıların yaşam alanını etkilemiştir. Çevre ve genetik yapı, etkili olan iki önemli etkendir. Bu iki faktör toplumların devamı için önemli olmuştur. İnsanların hayatta kalma mücadelesinde, doğada bulunan kaynaklar yaşamlarını şekillendirmiştir. Üretici bir toplum yapısının olmadığı; fakat tüketici bir toplum yapısının olduğunu görülmüştür. Paleolitik Çağ ile Mezolitik Çağ arasında birtakım benzerlikler ve farklılar ortaya çıkmıştır. Günlük yaşam koşulları benzerdir. Paleolitik Çağ'dan Neolitik Çağa kadar, yerleşkenin olmadığı görülmüştür sonra ki zamanlarda ise, yavaş yavaş yerleşik yaşama geçilmiştir. Neolitik Çağ ile yerleşim başlamış, bu üreticilik, yeni hayvan ve bitkilerin keşfini beraberinde getirmiştir. İnsanlar kutuplardan çöllere, dağlardan deniz seviyesine yakın yerlere, steplerden ovalara yönelmiş ve buralarda yerleşim oluşturmuştur. Paleolitik Çağ insanı ilk zamanlarda toplayıcı olarak yaşamlarını sürdürürken sonraki zamanlarda hem toplayıcı

---

⁸² V. Diakov, S. Kovalev, *İlk Çağ Tarihi-I*, s.11-26.

⁸³ Harun Taşkıran, "Prehistorik Arkeoloji Ve Mağaralar", *Mavi Gezegen Dergisi*, S.24, Yıl:2018, Ankara, s.62.

⁸⁴ Özbay Güven, Gülten Hergüner, "Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S:5, Yıl:1999, s.33.

hem de avcı olmuştur. Çağ insanı mağara, ağaç kavukları, kaya altlarındaki oyuklar, kaya kavukları,⁸⁵ çalılıklar da yaşamıştır.⁸⁶

Döneme ait; yiyecek, orak, çakıl taşları, mızrak sürtme taşları, bitki, hayvan kalıntıları ve ocaklar bulunmuştur. Bu da beslenme şekilleri ve türleri hakkında bilgi vermiştir. Yeme, içme, barınma ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Mağaralar barınma yeri olarak görülmüştür ve farklı bölümlere ayrılmıştır. Mağaranın giriş kısmındaki bölümde ateş yakılıp ısındığı, yemeklerin pişirilip ve aydınlanmak için kullanıldığı görülmüştür. Mağarada kalıcı olmayan insanoğlu, toplayıcı ve avcı oldukları için hayvan sürülerin takibi ve bitkilerin oluşum zamanını ile meşgul olmuştur. Bu duruma bağlı olarak rota çizilmiştir. Uygun mevsimde ve aylarda başka yerleri tespit edip kendileri için uygun olan alanlara geçici olarak yerleşilmiştir. Bu durum endüstri üretiminin en eski örneklerini göstermiştir. Alt Paleolitik ve Orta Paleolitik Çağlarda farklı aletler ortaya çıkmıştır. Alt Paleolitik taştan yapılmış el baltaları ve kazıyıcı aletlere rastlanılmıştır.⁸⁷ Orta Paleolitik Çağ'da öküz, at, geyik, bizon gibi hayvanlar, insanların avcılık ile uğraştığının önemli bir göstergesi olmuştur.⁸⁸ Üst Paleolitik Çağ'da ise çavdar, buğday, arpa, bitki tohumları, havan, öğütme taşı (sürtme taşı) gibi aletlere ve yiyeceklere rastlanılmıştır.⁸⁹ Paleolitik Çağ'da avcılık ve toplayıcılığa dair izlerin görüldüğü önemli mağaralar:

2.1.2. Yarımburgaz Mağarası

Yarımburgaz Mağarası İstanbul il sınırları içinde bulunan ve Küçükçekmece'nin kuzeydoğusunda yer alır. Yukarı ve aşağı olmak üzere mağara⁹⁰ iki doğal oyuk ve iki girişten meydana gelmiştir. Bu mağara Yukarı ve Aşağı Mağara olarak isimlendirilmiştir. Yukarı Mağara kördür, Aşağı Mağara ise daha büyüktür. Mağara uzunluk ise 600 metre den meydana gelmiştir.⁹¹ Yarımburgaz Mağarası'nda farklı dönemlerde arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır.⁹² Mağarada bulunan bu izlerin tahmini olarak 600 bin yıl öncesine dayandığı düşünülmüştür. Yarımburgaz Mağarası paleoekoloji, jeoloji ve arkeoloji açısından çok büyük önem taşımıştır. Kvarterner yani 4.zamandan bu yana devam eden deniz seviyesi, iklim ve kültürel bilgilerin elde edildiği arkeolojik çalışmalarda bize yön

⁸⁵ Galip Akın, *Paleolitik 'ten Kalkolitik Çağ'a Barınma Ve Yerleşim Yerleri*, Alter Yayınları, Ankara 2018,s.9-49.

⁸⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.7.

⁸⁷ Galip Akın, *Paleolitik 'ten Kalkolitik Çağ'a Barınma Ve Yerleşim Yerleri*, s.9-49.

⁸⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.10.

⁸⁹ Galip Akın, *Paleolitik 'ten Kalkolitik Çağ'a Barınma Ve Yerleşim Yerleri*, s.9-49.

⁹⁰ Harun Taşkiran, "Prehistorik Arkeoloji Ve Mağaralar", s.66.

⁹¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.8.

⁹² Harun Taşkiran, "Prehistorik Arkeoloji Ve Mağaralar", s.66.

vermiştir.⁹³ Yarımurgaz Alt Paleolitik Çağ'da sık sık yonga, vurgu taşı ve yontuk çakıllara rastlanılmıştır. Ele geçirilen bu taşların boyutları ve ebatları farklı şekillerdedir.⁹⁴

2.1.3. Karain Mağarası

Karain Mağarası Akdeniz Bölgesinde Antalya'nın 30 km kuzeybatısında yer alan önemli bir mağaradır. Türkiye'de modern kazı deyince, aklımıza ilk Karain mağarası gelmektedir.⁹⁵ Mağara dar bir girişe sahip olan ve geçitlere bağlı olarak üst üste 8 büyük boşluktan meydana gelmiştir. Mağara ağız kısmının güneye açık olması ve oturma alanına sahip olmasından dolayı Alt Paleolitik Çağ'ın sonlarına doğru Roma Çağı'na ait 8 tabaka ortaya çıkarılmıştır.⁹⁶

Karain Mağarası'nın konum olarak yüksekte olması, su kaynaklarının bu civarda bulunması, yenilebilir meyve ve sebzelerin varlığı, hayvan fazlalığı insanların bu bölgede toplanmalarına sebep olmuştur. Karain Mağarası bu gibi nedenlerden dolayı çok fazla istilaya uğramıştır.⁹⁷

1988 yılında yapılan kazı çalışmalarında A6 ve A7 seviyelerinde Geç Üst Paleolitik Çağ'a ait aletlere rastlanılmıştır. Taş delgiler, deliciler, taş kalemler, çakmak taşı parçaları ve yontma artıklarına rastlanılmıştır. Su kenarlarında yaşayan insanlar topladıkları çakmaktaşı çakallarını yontarak hayatlarını sürdürmüştür. Karain Mağarası'ndaki kazı çalışmalarında, genel olarak tüm tabaklarında yanmış ve yanmamış hayvan kemikleri ile çakmaktaşlarına ait bulgulara rastlanılmıştır. Özellikle keçi' ye ait kemik kalıntıları, keçi tüketimi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Diğer önemli bir bulgu ise Anadolu'da ki Orta Paleolitik Çağa ait ilk ocaklar,⁹⁸ odun kalıntıları ve yanmış kemiklere ait bulgular gün ışığına çıkmıştır. Birçok sayıda öküz, geyik, at, ayı, domuz, sığır, bizon ve capra gibi bulgular toplumun avcılıkta ustalaşmış olduğunu kanıtlamıştır.⁹⁹ 2009 yılı Karain Mağarası kazılarında ise kazı çalışmaları B ve E katmanlarında iki ayrı şekilde gerçekleşmiştir. E

⁹³ Şengül Aydingün, "Yarımurgaz Mağarasında Son Durum", *Arkeoloji Ve Sanat Dergisi*, Mayıs 2016, s.218.

⁹⁴ Güven Arsebük, Clark Howell, Mihriban Özbaşaran, "Yarımurgaz (1988)", *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl:1990, s.16.

⁹⁵ Harun Taşkiran, "Prehistorik Arkeoloji Ve Mağaralar", s.64.

⁹⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.9-10.

⁹⁷ Yüksel Arslantaş, "Paleolitik Ve Mezolitik Çağ'da Barınma", s.327.

⁹⁸ Işın Yalçinkaya, "1988 Yılı Karain Kazıları", *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.39-47.

⁹⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.10.

gözünde yapılan kazı çalışmalarında Alt Paleolitik Döneme ait bulgular, B gözünde ise Holosene ait Kalkolitik, İlk Tunç ve Roma dönemlerine ait bulgulara rastlanılmıştır.¹⁰⁰

2.1.4. Suluin Mağarası

Akdeniz Bölgesindeki Karain Mağarası'nın 1 km kuzeydoğusunda yer alan bir mağaradır. Mağarada karstik tatlı bir su gölü bulunmaktadır. Mağara tek bir boşluk kısmından meydana gelmiştir.¹⁰¹

Suluin kazı çalışmalarında I –III- IV-V ve IV seviyelerindeki tabakalarda çeşitli sayılarda bızlar ortaya çıkarılmıştır. Kazı çalışmalarında ortaya çıkan diğer kırık kemik aletler dikkat çekmiştir.¹⁰²

2.1.5. Öküzini Mağarası

Öküzini Mağarası Prehistorik Çağ'a ait bilgiler vermiştir.¹⁰³ Öküzini kazı çalışmalarında çeşitli aletler ve kazıyıcılar kullanılmıştır. Bunlar kendi içerisinde geniş, mikro, büyük, küçük, ön kazıyıcı ve dip kazıyıcılar olarak sınıflandırılmıştır.¹⁰⁴ Mağara duvarlarına, yassı çakıl taşlarının üzerine, gravür yöntem ile hayvan motifleri çizilmiştir. Mağara duvarlarındaki bu resimler av kültürünün ortaya çıktığına işaretir.¹⁰⁵

2.1.6. Direkli Mağarası

Kahramanmaraş'ın merkezine 60 km uzaklıktaki Mağara Epi-paleolitik Çağ'a ait birtakım bilgiler vermiştir.¹⁰⁶

Mağara doğal kayaçlar yoluyla oyulmuş ve tek bir kısımdan meydana gelmiştir. Mağaranın içinde doğal olarak meydana gelen dikit ve sarkıtların birleşmesinden dolayı ortaya sütunlar çıkmıştır. Bu oluşan sütunlardan dolayı direk ismi verilmiştir.¹⁰⁷

Mağarada düzenli ve sistemli yapılan kazı çalışmalarında Epi-paleolitik Erken Natufian kültürünü yansıtan bir kültür ortaya çıkmıştır.¹⁰⁸ Mağarada yapılan kazı

---

¹⁰⁰ Harun Taşkiran, Kadriye Özçelik, Beray Kösem, "2009 Yılı Karain Mağarası Kazıları", *32.Kazı Sonuçları Toplantısı*, C:3, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s. 22.

¹⁰¹ Harun Taşkiran, "Prehistorik Arkeoloji Ve Mağaralar",s.66.

¹⁰² Hande Bulut, "Batı Toros Mağaraları Kemik Bızlarına İlişkin Tekno- Tipolojik Ve Fonksiyonel Değerlendirmeler", Mart 2017, s.38-39.

¹⁰³ Taliha Aslan, *Öküzini Mağarası- Epi-Paleolitik Dönem Süs Objeleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.13.

¹⁰⁴ Beray Kösem, "Öküzini Mağarası Ön Kazıyıcılarının Tipolojik Gözlemi", *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafyası Fakültesi Dergisi*, C:38, S:1-2,Yıl:1998,s.196.

¹⁰⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.11.

¹⁰⁶ Harun Taşkiran, "Prehistorik Arkeoloji Ve Mağaralar",s.67.

¹⁰⁷ Cevdet Merih Ereğ, "Güneybatı Asya Ekolojik Nişi İçinde Direkli Mağarası Epi- Paleolitik Buluntularının Değerlendirilmesi", *Dergi Park*, S:38, Yıl:2012, s.87.

¹⁰⁸ Harun Taşkiran, "Prehistorik Arkeoloji Ve Mağaralar", s.67.

çalışmalarında mikrolit yarımaya şeklinde geometriklerin yoğunluğu ve yontma taşa ait birtakım bulgular dikkat çekmiştir. Direkli Mağarasında yontma taşa ait çakmaktaşı yoğunluk göstermiştir. Çakmaktaşı o kadar yoğundur ki endüstrinin büyük çoğunluğu çakmaktaşıdan üretilmiştir.¹⁰⁹ Diğer önemli bulgular ise 2007 yılında yapılan kazı çalışmalarında kemik aletler ve seramikler gün ışığına çıkarılmıştır. Kazı çalışmalarında delikli ve tek başlı iğneler örnek verilebilir. Epi-paleolitik ve Geç Üst Paleolitik Çağ'da kazı çalışmalarında ortaya çıkan diğer önemli bulgu arasında boncuk(taş ve kemikten yapılmıştır. Keçi, domuz, koyun, geyik ve keçi gibi otçul hayvan kemiklerine de rastlanılmıştır.¹¹⁰

2.2. NEOLİTİK ÇAĞ

Neolitik Çağ Anadolu'da MÖ 10 bin ile 6 bin yılları arasında gerçekleşen bir süreçtir. Neolitik Çağ Yeni Taş, Cilalı Taş olarak da adlandırılmıştır. Neolitik Çağ'ın başlangıcından itibaren insanlar yavaş yavaş yerleşik yaşama geçmiştir. İnsanlar mağara ve ağaç kavuklarından çıkarak küçük köy yerleşmelerini oluşturmuşlardır. Yerleşim alanı olarak ağaç kavuklarına yakın tek odalı barınaklar yapmıştır.¹¹¹

Bu dönem topluluklarında geçici barınak tarzı yerine artık köy yerleşmeleri görülmüştür. İnsanların asalak şekilde yaşama tarzları son bulmuştur. Üretici ve düşünen bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Neolitik Çağ'da yeni bitkiler ve hayvanlar keşfedilmiştir. İklimlerin ısınmasıyla 4.zaman son buzul devrinde (würn) Avrupa'nın kuzeyinde buzullar erimiştir.¹¹²

Buzulların etkisiyle iklim değişikliği ön plana çıkmıştır. Havaaların ısınmasıyla insanlar farklı yerleşim alanı olarak su kenarları, deniz ve göl kıyı yerleşmesini tercih etmiştir. Tercih etme nedenleri ise üretim ile yaşamlarını sürdürmüştür.¹¹³

Neolitik Çağ'da köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Yukarıda saydığımız bu değişiklikler birden meydana gelmemiştir. Belli bir zaman ve aşamada birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Neolitik bitkiler kısa sürede gelişerek dünyanın farklı bölgelerine yayılmıştır. Neolitik bitkilerin yayılması, tarımın ilk biçimlerinden olduğunu

---

¹⁰⁹ Cevdet Merih Erek, "Güneybatı Asya Ekolojik Nişi İçinde Direkli Mağarası Epi- Paleolitik Buluntularının Değerlendirilmesi", s.58.

¹¹⁰ Cevdet Merih Erek, "2007 Yılı Direkli Mağarası Kazıları", 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, C: 1, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.330-332.

¹¹¹ Galip Akın, *Paleolitik'ten Kalkolitik Çağ'a Barınma Ve Yerleşim Yerleri*, s.50.

¹¹² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.19-20.

¹¹³ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okan Pekşen(Ed.), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, Değişim Yayınları, İstanbul 2018,s.157.

göstermiştir. Neolitik Çağ'da yaşayan toplulukların yaşam şekli, yaşam tarzı yarı yerleşik ve yarı göçebe şeklinde oluşmuştur. Tam yerleşik bir yaşam olduğuna dair bir bulgu bulunamamıştır. Yarı yerleşik yaşamda Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömleklili Neolitik olarak sınıflara ayrılmıştır. Çanak Çömleksiz Çağ köy yerleşmesi, mimari yapıların ortaya çıkması, hayvanların evcilleşmesi, toplayıcılık ve avcılık hala temel oluşturduğunu görülmüştür. Çanak çömlek döneminde ise çiftçilik ve yeni tarım modelleri gelişmiştir. Üretim alanında hızlı değişimler yaşanmıştır. İlk üretim bölgesi olarak, çekirdek bölge ortaya çıkmıştır. Bu bölgelerin dışındaki yerlerde çok hızlı bir değişim yaşanmamıştır. Çekirdek bölge dediğimiz alanda hızlı gelişmeler görülmemiştir. ¹¹⁴

2.3.TARIM

İnsanlık tarihi boyunca birçok yeniliğin gerçekleştirilmesine öncülük eden Mezopotamya kültürel ve coğrafi olarak çeşitliliği içinde barındırır.¹¹⁵ Mezopotamya konumu itibariyle çok önemli bir alanda yer almıştır. Tarım, hayvancılık, denizcilik faaliyetleri gelişmiştir.¹¹⁶ Büyük Mezopotamya verimli dağlar, alüvyon ovalar, akarsular, farklı iklim koşulları ile farklı toprakları bir araya getiren bölge olarak bilinir. Tarih Öncesi Çağlar'da Mezopotamya Bölgesi'nin elverişli iklim ve coğrafi koşullara sahip olmasından dolayı, ilk insan yerleşmelerine ait izler görülmüştür.¹¹⁷ İnsanlar uygun iklim koşullarından göl, nehir, ırmak kenarlarına yerleşerek bu alanlarda tarımsal faaliyetler yapmıştır. Yağışların fazlalığından sular ilkel havuzlar'da birikmiştir. Bu birikme sonucunda düzenli olarak bu havuzlar kontrol edilmiştir ve tarım ürünleri yetiştirilmiştir. Mezopotamya coğrafi yapısı olarak denizlere uzaktır. Bu coğrafi uzaklık iklim değişimine neden olmuştur. Yaşanan coğrafi konum siyasi, sosyal, ekonomik olarak birtakım değişikliklere neden olmuştur. Yaşanan bu durumlardan dolayı koyun, keçi, domuz ve geyik gibi hayvanların sayısı artmıştır.¹¹⁸

Mezopotamya'daki sel taşkını ve toprak kaymalarına rağmen, su kaynaklarının bol olduğu ortaya çıkmıştır. Su kaynaklarının bolluğu nüfusunun artmasına sebep olmuştur. Fiziki şartlardan ötürü bir takım istilalara uğramıştır. Mezopotamya, Dicle ve Fırat'tan geçen kanallar vasıtasıyla tarımda bir takım etkinlikler yapılmıştır. Sulama kanalları ile

---

¹¹⁴ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okan Pekşen(Ed.), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.10-13.

¹¹⁵ Muhammed Dolmuş, *Orta Mezopotamya'nın Geç Neolitik Dönem Boyalı Çanak- Çömlek Geleneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s.6.

¹¹⁶ Esmâ Reyhan, Tülin Cengiz, *Eski Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.21-25.

¹¹⁷ Muhammed Dolmuş, *Orta Mezopotamya'nın Geç Neolitik Dönem Boyalı Çanak- Çömlek Geleneği*, s.8.

¹¹⁸ Esmâ Reyhan, Tülin Cengiz, *Eski Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.21-25.

farklı tarım ürünleri ekilmiştir. Buğday, arpa, yulaf gibi tahıl ürünlerinin yetiştirilmesiyle beraber fındık, incir, badem ve zeytin gibi meyvelerde yetiştirilmiştir. Sayılan ürünlerin haricinde önemli etkinlik alanı bulan diğer ürün hurma, su kanallarının geliştirilmesi ile ekim alanı artmıştır. Su kanallarının diğer bir avantajı ise; gemiyle mallar, hayvanlar, ürünler farklı yerlere taşınmıştır. Tarım ürünlerinin ekim alanının artış göstermesiyle bostanlar ortaya çıkmıştır. Kaynak sularında yoğun buharlaşma ve tuz oranının fazla olduğu görülmüştür. Bu durumun önüne geçmek için birtakım tedbirler alınmıştır. Kanal sularının düzensiz ters yönde akışı da birtakım sıkıntı beraberinde getirmiştir. Bu durumun olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Alüvyon miktarının fazla olması beraberinde birtakım farklılık getirmiştir. Alüvyon miktarının fazlalığı, tarımı olumlu yönde etkilemiştir. Yerçekilleri'nin tarımı etkilemesiyle yükseltinin fazla olduğu yerlerde tarım yapılamamıştır. Bu durumda tarım alanları yükseltiden olumsuz etkilenmiştir. Yükseltinin az olduğu yerlerde sulama daha rahat yapılmıştır ve bu alanlarda çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmiştir. Bu durum göçebe toplulukları için önemli etken olmuştur. Bozkır alanların insanlar için yaşanılacak bir alan olmamasına istinaden, uygun iklim alanlarına göçler yaşanmıştır.¹¹⁹

Mezopotamya'da ilk olarak ortaya çıkan tarımsal faaliyetler daha sonrasında kuzeye doğru yayılarak Anadolu coğrafyasında da görülmeye başlamıştır. İnsanlar Anadolu da yerleşik yaşama geçtikten sonra tarımsal faaliyetler özellikle Anadolu da başlamıştır. İklim koşullarının değişmesi siyasi, sosyal, ekonomik açıdan toplumları etkilemiştir. Bu durumda ısınan havayla Neolitik Çağ Anadolu toplulukları yeni yerleşim alanlarına göç etmiştir. Genel olarak kendileri için uygun olan deniz, ırmak ve göl kenarlarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Arslantepe, İnönü Mağarası, Çayönü, Ilıpınar Höyük, Menteşe Höyük, Sivritepe, Kumtepe, Yumuktepe ve Çatalhöyük bu saydığımız yerlerde balıkçılık, tarım, suda bulunan canlıların avlanmasına dair bulgular açığa çıkarılmıştır. Neolitik Çağ'da insanların başlıca geçim kaynağı, denizcilik ve hayvancılık olmuştur. Açık deniz balıkçılığı yapılarak denizden farklı türde balık çeşitleri çıkarılmıştır. Neolitik Çağ toplumları avladıkları, evcilleştirdikleri hayvanlar ile yaşamlarını sürdürmüşlerdir.¹²⁰ Neolitik Çağ'da değişen şartlar dolayısıyla Anadolu'da avcılık tamamen terk edilmemiştir. İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için birtakım eşya ve kap kacak kullanmıştır. Odundan ve tahta parçalarından yaptıkları sağlam olamayan aletler yerini, artık daha sağlam ve daha

---

¹¹⁹ Pierre Bordreuil, Françoise Briquel, Cecile Michel, *Tarihin Başlangıçları*, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2015, s.21-27.

¹²⁰ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okan Pekşen(Ed.), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.157-162.

dayanıklı taştan aletlere bırakmıştır. Taşı oyarak ve taşa şekiller vererek daha sağlam, dayanıklı alet ve kap kacaklar yapılmıştır.¹²¹

Neolitik Çağ kültür yapısını incelediğimizde ortaya çıkan kültürel yapılar ekonomik yapılarını etkilemiştir.¹²² Ubeyd, Erudu gibi kültürler arasında birtakım ticari faaliyetlerin olduğu ortaya çıkmıştır.¹²³ Kültürlerin etki alanının yayılma eğilimi göstermesiyle, Eski Neolitik toplumların sosyo-ekonomik gelişmeleri süreklilik arz etmiştir. Kültürel uygarlıklar için tarım çok önemlidir; çünkü tarımsal faaliyetler ile yaşamları devam ettirmişlerdir. Değişik buğday türleri ve iki sıralı arpa, yetiştirilen önemli baklagillerdir. Diğer önemli ekonomik faaliyet ise hayvancılık olmuştur. Keçi, sığır, domuz, koyun gibi yetiştirilen hayvanlar ekonomik açıdan büyük önem taşımıştır. Ceylan avcılığı da dikkat çekmiştir.¹²⁴ Anadolu'da Neolitik Çağ'da tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü önemli yerleşim alanları:

2.3.1. Çatalhöyük

Anadolu Yarımadasının güney kesiminde yoğunluk gösteren Erken Neolitik Çağ yerleşmelerinden en meşhuru Konya Ovasında yer alan Çatalhöyüktür.¹²⁵ Dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri olan höyük tahmini olarak 9 000 yıl önce kurulmuştur.¹²⁶

Paleolitik Çağ'daki yerleşmenin aksine Neolitik Çağ'daki insanlar, yerleşik yaşam düzenine geçmiştir. Çatalhöyük'te yaşayan insanlar yerleşik yaşam düzenine geçmiştir. Beslenme alışkanlıklarının tümü yerleşik yaşama dayanmıştır.¹²⁷

Çatalhöyük'te 1951 yılında Arkeolog James Mellart tarafından Çatalhöyük yerleşim yerlerinde yapılan çalışma, 1958 yılına kadar detaylı olarak sürdürülmüştür. 1961 yılında yapılan kazıda James Mellart tarafından 14 yapı katı kazılmıştır.¹²⁸ Yapılan kazı çalışmalarına ara verilerek tekrar 1993 yılında tekrar arkeolog Hodder tarafından sürdürülmüştür. Yapılan kazı çalışmalarında tahmini olarak tabakalar, 2.000 ile 10.000 kişinin iskân ettiği ve göllerin kurulmasıyla yeni tarımsal alanları ortaya çıkmıştır.¹²⁹ VI.

¹²¹ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.25-31.

¹²² Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s.86-91.

¹²³ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.25-31.

¹²⁴ Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, s.86-91.

¹²⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.48.

¹²⁶ Yüksel Güngör, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, s.16.

¹²⁷ Ramazan Gündüz, "Neolitikten Kalkolitik Döneme Kadar Bozkır Ve Çevresindeki Yerleşmeler", *Uluslararası Sempozyum Kitabı*, Konya 2016, s.39.

¹²⁸ James Mellaart, *Çatal Höyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 1-180.

¹²⁹ Yüksel Güngör, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, s.17.

Katmandan sonra Çatalhöyük'te, tarımsal faaliyetlerin yapılmaya başlandığı ortaya çıkmıştır.¹³⁰ Ekonomisi tarım ve hayvancılıkla gelişip, çok sınırlı bir şekilde ticarete dayanan Çatalhöyükte,¹³¹ farklı bitki türleri ve baklagil tarımı yapılmıştır. Ekilen ürünler arasında bezelye, buğday, arpa ve acı bakla gibi bitkilerin ekimlerine rastlanılmıştır. Bitkileri evcilleştirilerek, kendi besin kaynakları haline getirmişlerdir.¹³²

Çatalhöyük halkının barınması için yapılan evler, yaşamlarını idame ettirmenin dışında, erzakların depolanması amacıyla da kullanılmıştır. Ana odaya ilave yan yana ek odalar ve kiler de, ürünlerin saklanması için kullanılmıştır. Ev mimarisinde merdivenin alt bölümlerinde ocak ve¹³³ fırınlar ortaya çıkmıştır.¹³⁴

2.3.2. Caferhöyük

Cafer Höyük Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Malatya'nın 40 km kuzeydoğusunda yer alan höyük¹³⁵ Fırat nehrinin, kıyısında yer alır.¹³⁶ Höyük yerleşim yeri olarak 3 bölüme ayrılmıştır. Erken Evre, Orta Evre ve Geç Evre olarak bölümlere adlandırılmıştır. Erken Evre XIII-IX seviyeleri olup bu tabakada yapılan kazı çalışmalarında dikdörtgen planlı mimari yapıları odalı evler ve bu evlerde fırın ve ocaklara rastlanılmıştır. Orta Evre IX-V seviyelerinde ise hücre planlı ev yapıları, obsidyen aletler, ok uçları, kazıyıcılar, pişmiş kilden figüranlar, ocaklar ve naviform çekirdeklere rastlanılmıştır. Yapılan tohum analizleri ise burada yaşayan Caferhöyük halkı, tohumları göç ettikten sonra kullanmış oldukları ve ilerleyen süreçte tarımla uğraştıkları fikrini ortaya çıkarmıştır.¹³⁷

2.3.3. Hacılar

Hacılar köyü yakınlarında bulunan¹³⁸ Höyükte dört yapı katı şeklinde (IX-VI) karşılaşılan Geç Neolitik Çağ VI. 1000 yılın başlarında tarihlendirilmiştir. VI son yapı katı

---

¹³⁰YavuzSabriAltuntaş,“Çatalhöyük”,https://www.academia.edu/11321114/Eskiçağda_Çatalhöyük,s.11,(Erişim Tarihi:01.05.2020).

¹³¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.56.

¹³² Ramazan Gündüz,“ Neolitikten Kalkolitik Döneme Kadar Bozkır Ve Çevresindeki Yerleşmeler”,s.39.

¹³³ Necmi Uyanık, Fatih Mehmet Berk,“ Mekân- Şehir Ve Medeniyet Bağlamında Çatalhöyük”, *Uluslararası Turizm Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:1,S:1,Yıl:2016,s.7-10.

¹³⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.50.

¹³⁵ Merve Göker, *Cafer Höyük Ve Değirmen-tepe Ortaçağ Topluluklarının Karşılaştırılmalı Antropolojik Analizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019,s.27-28.

¹³⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.36.

¹³⁷ Merve Göker, *Cafer Höyük Ve Değirmen-tepe Ortaçağ Topluluklarının Karşılaştırılmalı Antropolojik Analizi*, s.27-28.

¹³⁸ Gülsün Umurtak, Refik Duru,“ Hacılar Büyük Höyük Kazısı-2011”,*T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı*, S:5,Haziran 2012, s.45.

yangın ile son bulmuştur. Yangın sonucu daha büyük yapı katmanlı evler ortaya çıkmıştır. Ev mimari yapılarının içerisinde ocak, fırın, çamurdan yapılmış tahıl ambarı ve öğütme taşları ortaya çıkarılmıştır.¹³⁹ IV Katmanda özellikle bitki kalıntılarına rastlanılmıştır. Bu kalıntılar arasında badem, fıstık, çitlembik gibi bitki kalıntıları ele geçirilmiştir. Hacılarda yapılan kazılarda boynuz, orak, bıçak, buğday tanecikleri ve kömürleşmiş arpa taneleri gibi bulgularda bu bölgede halkın tarımla uğraştığını ve önem verdiğini göstermiştir. Erken Neolitik 'in V. evresinde ise renkli kaplar ortaya çıkarılmıştır. Hacılarda II. IV. türünde keramiklere rastlanılmıştır. Hacılardaki topluluklar, iklim şartları ve yaşadıkları alanların etkisiyle avcılıktan uzaklaşarak kuru tarıma yönelmiştir. Kuru tarım yöntemi, ilkel yöntemler ile yapılmıştır. Hacılar toplumu çapa yardımı ile kuru tarımı gerçekleştirmiştir. Kabuksuz arpa, bezelye, mısır, çilek, acı bakla ve ekmek yapımında kullanılan ekmeklik buğday ekilip biçilen tarımsal faaliyetlerdendir. Son Neolitik Çağ'da, Hacılardaki tarımsal faaliyetler daha da gelişmiştir. Genel olarak evlerin büyük çoğunluğunda kilerlere rastlanılmıştır ve bu kilerlerde ise yoğun olarak bezelye, acı burçak, buğday, arpa ve mercimek gibi kalıntılar ele geçirilmiştir.¹⁴⁰

Hacılar Höyük yerleşiminde üretimde ortaya çıkan yenilikler kısa bir süre sonra sanatlarına yansımıştır. Avcılık önemini zamanla yitirirken yerine üretim ile ilgili kadının doğurganlığı öne plana çıkmış ve Toprak Ana kavramı dikkat çekmiştir.¹⁴¹

2.3.4. Çayönü

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır'ın Ergani ilçesinin 7 km güneybatısında yer alan bir yerleşim alanıdır.¹⁴² 1964 yılında Prof. Robert ve Prof. Halit Çambel tarafından Çayönü'nde başlatılan kazılarda¹⁴³ farklı ekolojik yapısı ve farklı hammadde kaynaklarına sahip olması açısından, diğer bölgeler ile kesişme noktasında yer almıştır. Bundan dolayı diğer topluluklar ile sosyal, ekonomik etkileşim yaşanmıştır.¹⁴⁴

Güney Doğu Anadolu ve Doğu Anadolu en eski Çanak-Çömlekli Neolitik Çağ yerleşmesi olup, Çanak Çömlek Öncesi dönemden beri iskân hareketleri görülmüştür.¹⁴⁵

¹³⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.67-68.

¹⁴⁰ Sena Efecan, *Geç Neolitik Döneme ait Hacılar Kazılarında Bulunmuş Terracota Figürlerin Çağdaş Yorumlarla Biçimlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011, s.27-35.

¹⁴¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.69.

¹⁴² Muammer Özdemir, "Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü", *Tarih Ve Gelecek Dergisi*, C:3, S:3, Aralık 2017, s.249-252.

¹⁴³ Halet Çamlıbel, Mehmet Özdoğan, Robert J. Braidwood, "Çayönü Kazısı 1981 Yılı Kazı Çalışmaları", IV. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Şubat 1982, s. 9-24.

¹⁴⁴ Muammer Özdemir, "Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü", s. 249-252.

¹⁴⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.59.

Çayönü yerleşimcileri ilk zamanlarda avcılık ile yaşamlarını sürdürmüştür. Sonraki süreçte sınırlı da olsa bitki ve tahıllardan yararlanılmıştır. Çayönü'nde, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın sonlarına doğru artık çiftçilik ile uğraşılmaya başlanılmıştır. Yoğun olarak tarımı yapılan baklagil, tahıl ve mercimek tarımının yapılmıştır. Yani Çayönü ilk zamanlarda avcı ve toplayıcı bir topluluk iken daha sonraları ise üretim yapmaya başlayan yerleşik köy yerleşimcilerinin tüm aşamalarına rastlanılmıştır.¹⁴⁶ 1991 yılı kazı çalışmalarında 4.yapı katında fırın yıkıntısına rastlanılmıştır.¹⁴⁷

2.3.5. Can Hasan

Karamanın 13 km doğusunda yer alan bir höyüktür.¹⁴⁸ Konya Ovasındaki Can Hasan, Geç Neolitik 'ten Erken Kalkolitik Çağ'a geçişi temsil etmiştir.¹⁴⁹ İlk olarak 1954 yılında Mellaart tarafından yüzey araştırmalar sonucunda tanıtılmıştır¹⁵⁰ ve 1961 yılında David tarafından kazı çalışmaları başlatılmıştır.¹⁵¹ İlk dikkat çeken bulgu ise Çanak – Çömleksiz Neolitikten Çanak-Çömlekli Neolitiğe geçilmesidir.¹⁵² Orta Anadolu'da Çanak –Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşmesi olan III. Can Hasan Höyük 7500 yılların devamı olduğu düşünülmüştür. Höyükte Çanak - Çömleksiz Neolitik Çağ tabakları 7 yapı katını temsil etmiştir.¹⁵³

Neolitik Çağ'da Can Hasan'daki yerleşimlere baktığımızda genellikle insan toplulukları su kenarlarını tercih ederek besin kaynaklarına yakın olmak istemiştir. Suyun bol olduğu alanlara yerleşme nedenleri ise, bitki çeşitliliğinin bol olması ve ekili dikili alanların daha rahat sulanmasını sağlamaktır.¹⁵⁴ Yapılan kazı çalışmalarında baklagiller, burçak, böğürtlen, emmer buğday, mercimek, kamış,¹⁵⁵ çavdar otu, çitlembik ve yabanıl

---

¹⁴⁶ Mehmet Özdoğan, "Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir Yerleşim Yerinde Koruma Ve Alan Düzenleme Uygulaması", *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, S:8, Yıl:2010,s.144.

¹⁴⁷ Mehmet Özdoğan, Aslı Özdoğan, Isabella Caneva, Michael Davis, Alpaslan Koyunlu, "1991 Yılı Çayönü Kazılan" *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Mayıs 1992,s.84.

¹⁴⁸ErcanEr, "Canhasan",<https://www.academia.edu/38432935/CANHASAN.s.1-2>, (ErişimTarihi:01.02.2020).

¹⁴⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.72.

¹⁵⁰ James Mellaart, "Preliminary Report On A Survey Of Pre-Classical Remains In Soouthern Turkey", *Anatolian Studies*, C:4, 1954, s.175-240.

¹⁵¹ David H. French, "Excavations at Canhasan, Second Preliminary Report, 1962". *Anatolian Studies*, Volume: 13, 1963, s. 29-42.

¹⁵² Ercan Er, "Can Hasan", s.1-2.

¹⁵³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.43.

¹⁵⁴ Ramazan Gündüz, "Neolitikten Kalkolitik Döneme Kadar Bozkır Ve Çevresindeki Yerleşmeler", s.46.

¹⁵⁵ Ece Çoksolmaz, *Çanak Gömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s.122.

üzüm¹⁵⁶ gibi besinlere rastlanılmıştır. Üst katmanlarda yapılan çalışmalarda ise ocaklarda kömür haline gelmiş gübre ve samana rastlanılmıştır.¹⁵⁷ Sonuç olarak Can Hasan Höyük halkı besin ekonomisi açısından sürü hayvanlarına ve tahıl bitkilerine bağlı olarak yaşamıştır. Besin üreticiliği açısından gelişmiş bir ekonomiye sahip olmuşlardır.¹⁵⁸

2.3.6. Yumuktepe

Yumuktepe Höyük T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile birtakım kazı çalışmaları yapılmıştır.¹⁵⁹ Yumuktepe' de yapılan çalışmalarda 5 Erken Neolitik Çağa karşılık 25 tabaka otaya çıkarılmıştır.¹⁶⁰ 1993 yılında yapılan kazı çalışmalarında Höyük'ün Neolitik Çağ'dan Tunç Çağın'daki tabakalara ve MÖ 2.yüz yıl'dan Orta Çağ tabakalarına kadar bilgiler verdiği saptanmıştır.¹⁶¹

Neolitik Çağ'da Yumuktepe'de yapılan kazı çalışmalarında tarımsal faaliyetler ile ilgili bilgilerle karşı karşıya kalınmıştır.1980'lerde Hilman geleneksel tarım yöntemlerinin uygulandığını ve eirkorn ile emmer buğday türünün üretildiğini ortaya çıkartan belgelerle çıkarmıştır. Yumuktepe Höyükte buğday tarımı yoğun olarak yapılmıştır. Erken Neolitik tabakasında ortaya çıkan diğer bulgular arasında yabani bitki tohumları, tahıl, baklagiller, mercimek, zeytin ve zeytin çekirdeği, meyve çekirdeklerine rastlanılmıştır. Erken Neolitik tabakasında bıçak, orak, mortar, ezgi taşları ve tohum kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu ortaya çıkan araçlar tarımsal faaliyetlerin yapıldığını göstermiştir.¹⁶² Neolitik Çağ'ın erken evrelerinde obsidyen kullanımının artması dikkat çekmiştir.¹⁶³

2.4. HAYVANCILIK

Neolitik Çağ dünyanın her yerinde farklı zamanlarda yaşanmıştır. Neolitik Çağ'da yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik olaylar bu çağı derinden etkilemiştir. Dünya' da ilk olarak Yakındoğu'da görülmekle beraber sonraki ilerleyen süreçte Meksika'da görülmüştür. Arkeolojik çalışmalar sonucunda farklı hayvan kemiklerine rastlanılmıştır. Evcilleştirilen hayvan ve bitki örtüsünde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Erken Çağlar'da bitki ve çeşitli hayvanların evcilleştirilmiştir. Evcilleştirilen hayvan ve bitkiler dünyanın birçok yerinde

¹⁵⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.44.

¹⁵⁷ Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, s.122.

¹⁵⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.44.

¹⁵⁹ İsabella Caneva, Gülgün Köroğlu, "Yumuktepe Höyüğü Kazıları 2007", *Anmed Anadolu Akdeniz Arkeoloji Haberleri*, Yıl:2008,s.79.

¹⁶⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.58.

¹⁶¹ Veli Sevin, İsabella, Caneva, "1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları", *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Mayıs 1992, s.29.

¹⁶² Burhan Ulaş, "Mersin Yumuktepe Höyüğü Arkeobotanik Çalışmaları", *Anadolu Akdeniz Arkeoloji Haberleri*, Yıl:2014,s.306-314.

¹⁶³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.58

farklı şekilde farklı yerlerde olduğundan dolayı melezleşmeye sebep olmuştur. Farklı genler ortaya çıkmıştır. Evcilleştirme hayvanların rengine, uysallığına, tür ve vahşi olup olmamalarına göre değişmiştir. Dini inançlarda evcilleştirmeyi etkilemiştir. Evcilleştirmenin birtakım özellikleri ortaya çıkarılmıştır. Bunları sıralarsak: Bilinçli şekilde evcilleştirme, insanın bağımlı olduğu ortama göre evcilleştirme, insanın bağımlı olduğu ortama göre evcilleştirme, ortama bağlı evcilleştirme, hayvanın birçok özelliklerine bakılarak yapılan evcilleştirme, yahşi türler ile uysal hayvanlar birleştirilerek yapılan evcilleştirme.¹⁶⁴ İnsanoğlu ile doğal ortam arasında yeni bağlantılar ortaya çıkmıştır.¹⁶⁵

Neolitik Çağ toplumlarında, yerleşik yaşam da yeni yerleşim alanlarının görülmesi ile tarımda bir takım evcilleştirmelerde görülmüştür. İlk evcilleştirilen hayvan köpek olmuştur. Keçi, rengineyiği, koyun ve sığır gibi hayvanlarda diğer evcilleştirilen hayvanlardır. Diğer farklı tür evcilleştirme ise yük taşıma amaçlı olarak hayvanların evcilleştirilmesidir. Taşıma amaçlı yapılan evcilleştirme, ticaret ve ürün taşımacılığı ile beraber daha hızlı ulaşım sağlamıştır. Eşek, deve ve at taşıma amaçlı evcilleştirmeye örnek verilebilir. Asya, Avrupa, Afrika'da dünyanın birçok bölgesinde evcilleştirmeye ait bulgulara rastlanmıştır. Koyun, keçi, köpek, eşek, sığır, deve, at, gibi hayvanları evcilleştirilmiştir. Neolitik Çağ insanları yaşam tarzlarının değişmesiyle birlikte avcılık, toplayıcılık, tarım ve hayvancılık faaliyetlerine yönelmiştir. Bu faaliyetler sonucunda koyun, geyik, karaca, tavşan, kurt, eşek, keçi, domuz, sığır, geyik, gibi hayvanlar keşfedilmiştir. Bu hayvanlara örnek olarak Seydişehir'in kuzeybatı kıyısında bulunan Suber de yapılmış olan kazılarda kerpiçten yapılmış evin odalarına, duvarlarına, tabanlarına hayvan motifli şekiller yapılmıştır. Yaşadıkları alanlara domuz, kuş gibi hayvan motifleri ve insan figürleri başlıca yapılan figürler arasındadır. Bu etkinlikler toplumun hayvancılık ve sanatsal yeteneklere sahip olduğunu göstermiştir. Neolitik Çağ'da hayvancılık yapıldığına dair diğer bulgular ise, duvarlara yapılan hayvan resimleri ve üzeri hayvan figürlü halılara işlenen desenler olmuştur. Çatalhöyük'te yapılan kazılarda baklava dilimi, geometrik desenler motifler yer alırken, insan kafatasları gibi figürlere de rastlanılmıştır. Erken Neolitik Çağ'da Çatalhöyük Bölgesinde yapılan kazılar sonucunda ilginç durumlar devam etmiştir.¹⁶⁶

---

¹⁶⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.18-77.

¹⁶⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.18.

¹⁶⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.18-77.

Alçı plastik duvarlarda hayvan boynuzları ve figürleri ele geçirilmiştir. Bu figürler kendi tanrılarını temsil etmesi adına yapılmıştır. Ana tanrıçaları adına Leoparı temsil eden bir figür karşımıza çıkmıştır. Doğayı temsil eden figürlerin konusu dağ keçisi Leopar, Ana Tanrıça ve Panter kabartmalar temel konular olmuştur. Bu figürler duvar üzerine kabartılarak yapılmıştır. Öküz ve koçboynuzları ve tanrı figürleri ortaya çıkarılmıştır. Toplumsal yaşamları gelenekler, görenekler, sosyal yaşam ve dinleri, figürleştirilmiştir. Pişmiş kap ve kacaklarda hayvan figürleri özellikle leopar figürü ve ana tanrıçanın figürünü görmek mümkündür. Mezar yaşantılarının olduğuna dair bulgulara rastlanılmıştır. Evlerinin alt bölümleri mezar olarak kullanılmıştır ve genellikle çocuk, kadın mezarlara rastlanılmıştır. Ölen kişiler hemen gömülmeyip cesetler uzun bir süre güneşte bekletilip akbabaların cesetleri yemesi üzerine sadece kemikler kalırdı ve kemikler de bezlere sarılarak mezarlara joker biçiminde gömülürdü. Gömülen cesetler yanlarına eşyaları ile beraberinde gömülmüştür. Erkek mezarlarına armağan olarak mızrak uçları, mermer topuzları, ok, çakmak taşları, kamdan bıçaklar, kemik toka, çengeller, kilden mühürler armağan edilmiştir. Kadın mezarlarında ise hayvan kemiklerinden yapılmış iğneler, taştan yapılmış gerdanlar, aynalar ve pişmiş topraklar armağan edilmiştir. Bu gelişmeler beraberinde artık yavaş yavaş düşünen, üreten bir toplum yapısı oluşturmuştur. İlk olarak büyükbaş hayvanlar evcilleştirilmiştir ve daha sonrada küçükbaş hayvanlar evcilleştirilmiştir. Üretim olmasıyla beraber tüketim de mevcuttur. Hayvancılık üretimi Neolitik toplum yapısı için büyük bir önem taşımıştır. Hayvancılık ile beraber avcılık devam etmiştir. Koyun, sığır, eşek, ayı, tavşan, domuz, keçi ve kuş türleri avlanılmıştır. Hayvanlar avlanmanın dışında farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Hayvanlar dokuma, kılık kıyafet ve alet yapımında kullanılmıştır. Alet yapımında mutfaktaki kap ve kacak, kaşık ve kepçeler hayvan kemikleri ve taştan yapılmıştır. Dokumacılıkta ise bitki lifleri, hayvan tüyleri karıştırılıp kilim, dokuma gibi alanlarda kullanılmıştır. Geç Neolitik Dönem 'de Er Baba 'da yapılan kazılarda kap kacaklar da hayvansal kabuk kalıntılara rastlanılmıştır. Neolitik Çağ'ın sonuna doğru hayvan figürleri yerini Ana kraliçe, kadın ve onların doğurganlık figürleri yer almıştır.¹⁶⁷

---

¹⁶⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.18-77.

1970'lerde Türkiye'de yapılan arkeo-zoolojik kazı çalışmaları giderek artmıştır. Orta Anadolu ve Güney Doğu Bölgelerinde kazı çalışmaları yoğunlaşmıştır. Arkeozoolojik kazı çalışmalarında birtakım amaçlar bulunur: Bu amaçlar temel ekonomik geçim kaynağı olan hayvanlar nasıl evcilleştirilir ve hangi hayvanlar evcilleştirilir, ilk olarak ortaya hangi hayvan türleri çıkmıştır ve bu hayvanların nasıl gelişme gösterdiği, sayılarının nasıl arttığı, hayvan alanlarının artması, topluluklar ve hayvanlar arasında nasıl bir ilişki olduğu ve evcilleştirmede önemli rol oynamış ve Çatalhöyük Bölgesinde hangi hayvan türleri evcilleştirilmiş, dini ritüellere nasıl yansıtılıp sembolleştirilmiştir. Bu temel konular üzerinde kazı çalışmaları sürdürülmüştür. Aşıklı Höyükte, Hacılar gibi bölgelerde arkeozooloji çalışmaları sürdürülmüştür. Araştırma yapılan bölgelerde toplum- hayvan ilişkileri, sosyal, ekonomik, ritüel bağlar olduğuna dair kazı çalışmalarında birtakım bulgular elde edilmiştir. Küçük ve büyükbaş hayvanların evcilleştirildiğine dair bulgulara rastlanılmıştır. Kuş, balık türüne ait bulgulara az da olsa rastlanılmıştır. Bu da şaşırtıcı bir durum olduğunu gösterir. İnsan ve hayvan arasında somut bir ilişki ve maddi çıkar olmayan bir ilişki olduğunu göstermiştir. Dünya geneline bakılacak olursa avcılık toplayıcılık, üreticilik geçmişten günümüze birtakım değişikliklere uğramıştır. İnsanlar Buzul Çağ ve Paleolitik Çağ'da yaşam mücadelesi verilirken sonraki süreçte üretim amaçlı mücadele vermiştir.¹⁶⁸ Kentleşme süreci ve insanlık tarihinin ilk yükselişi Neolitik Çağ'da ortaya çıkmıştır.¹⁶⁹

Günümüze kadar ki süreçte ise; bu durum ticarete dönüşmüştür. Anadolu, Ekvator, Afrika, Avrupa, Çin gibi coğrafyalarda büyük memeliler, küçük memeliler, sürüngenler, kemirgenler, balık, kuş, kaplumbağa, karınca, arı, tırtıl, böcek, salyangozlar ve istiridye gibi hayvanlar bu bölgelerde genel olarak evcilleştirilmiştir. Ambifiler türleri de dünya genelinde dikkat çeken hayvanlar olarak kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda totem hayvanlarına ait bulgular gün ışığına çıkarılmıştır. Totem hayvanları olarak ayı, kartal, geyik, köpek, sığır, tilki ve kuşlar yer almıştır. Eski toplumlarda hayvanın diğer önemli yönü ise insan tedavilerinde kullanılmıştır. Memeli hayvanlar, böcek ve sürüngenler insan hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır. Hayvanların iç organları, çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Hayvanların deri, kemik, idrar, kan, diş, fildişleri, tırnak ve deri gibi önemli organları tedavide kullanılmıştır. Bu yöntem

---

¹⁶⁸ Abu Bakar Siddiq, *Tarih Öncesi Toplumlarında İnsan- Hayvan İlişkisi Ve Orta Anadolu Çanak Gömleksiz Neolitik Dönem Faunası*, Çizgi Kitabevi Yayınları, s.93-121.

¹⁶⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.47.

geleneksel bir tedavi yöntemi haline gelmiştir. Eski Çağ'da Hindistan, Çin, Asya ve Afrika gibi coğrafyalarda geleneksel tıbbi tedaviler kullanılmıştır. Kullanılan bu yöntemler kırık çıkık, astım, deri, şeker, öksürük, gebelik, kaş yarası, beyin tümörü, kansızlık, yaralar, mide ağrısı, akne, yanık, romatizma saç uzaması, diş ağrısı, sedef, varis, fıtık, çiller ve lekeler, ağız yarası, doğuştan gelen sakatlıklara tedavi olmuştur. Geleneksel tedavide kullanılan bazı hayvanlar; deve, akrep, tavuk, yılan, kaplumbağa, tavşan, sığır, eşek, katır, deve gibi hayvanlar kullanılmıştır.¹⁷⁰ Hayvancılık yapılan önemli bölgeleri ele alalım:

2.4.1. Çatalhöyük

Höyük Doğu ve Batı olmak üzere iki yerleşim yerinden oluşur. Şu ana kadar 14 yapı katı incelenmiştir.¹⁷¹

Ekonomisi gelişmiş düzeyde olan Çatalhöyük'te tarım ve hayvancılık gelişmiştir. Büyük baş hayvancılık geliştiği gibi köpek, koyun ve keçi gibi hayvanlar evcilleştirilmiştir. Avcılık çok önemli bir yere sahip olmuştur. Geyik, eşek, yabanıl koyun, yabanıl sığır, dağ keçisi, yabanıl domuz, leopar, tavşan, ayı ve kuş türleri avlanan hayvanlar arasındadır.¹⁷²

2013-2014 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında birçok hayvana ait kemiklere rastlanılmıştır. Bunlar arasında boğa kafatası, kuşkanadını andıran kemik kümesi, 55 adet eklemli kemik ve kemik aletler ortaya çıkarılmıştır.¹⁷³

Gorden Childe¹⁷⁴ tarafından Çatalhöyük Bölgesi pek çok açıdan ilki yaşattığı için Neolitik Devrim olarak adlandırılmıştır. James Melleart'ın¹⁷⁵ 1960'lı yıllarda yaptığı kazı çalışmalarında hayvan resimleri ve av sahnelerine ait bulgulara rastlanılmıştır.¹⁷⁶

Çatalhöyük duvar mimarisinde renkli resimlerle kabartma örnekleri ele geçirilmiştir. Eski avcılık döneminde gün ışığına çıkarılan mağara resimlerinin devamı niteliğinde olmuştur. Mağara duvarlarına kırmızı, yeşil, sarı renklerle el motifleri, bezekler,

---

¹⁷⁰ Abu Bakar Siddiq, *Tarih Öncesi Toplumlarında İnsan- Hayvan İlişkisi Ve Orta Anadolu Çanak Gömleksiz Neolitik Dönem Faunası*, s.93-121.

¹⁷¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 48.

¹⁷² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 56.

¹⁷³ Bilge Küçükdoğan, Ali Muhammed Kavas (Çev:), "Hayvan Kalıntıları", *Çatalhöyük 2015 Arşiv Raporu*, Çatalhöyük Araştırma Projesi Kazı Ekibi, Yıl:2015, s.33.

¹⁷⁴ Gorden Childe, Mete Tunçay, Alaeddin Şenel(Çev:), *Tarihte Neler Oldu?*, Kırmızı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2009, s.18-28.

¹⁷⁵ James Mellart, *Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s 10-120.

¹⁷⁶ Necmi Uyanık, Fatih Mehmet Berk, "Mekân - Şehir Ve Medeniyet Bağlamında Çatalhöyük", *Uluslararası Turizm Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:1, Yıl:2016, s.7-11.

dans eden avcılar, kafası kopmuş insan cesetlerine saldıran akbabalar özellikle resmedilmiştir.¹⁷⁷

2.4.2.Çayönü

Diyarbakır İli Ergani İlçesine bağlı 7 km uzaklıkta ve güneybatısında yer alan bir yerleşim yeridir.¹⁷⁸ 1964'te başlayıp 1991 yılına kadar devam eden kazı çalışmaları, Robert Braidwood ve Halet Çamlıbel¹⁷⁹ öncülüğünde çalışmalar sürdürülmüştür.¹⁸⁰ MÖ 9200 ile MÖ 6000 yıllarına kadar devam eden ve bu yıllar arasında 3 bin yıllık süreç hakkında bilgi vermiştir. Neolitik Çağ ile ilgili detaylı bilgi veren bir kazı çalışmasıdır. Yerleşik toplum yapısına sahip olmakla beraber avcı bir topluluk olarak bilinir. Çanak- Çömleksiz Son Neolitik Çağ'ın sonlarına doğru keçi, koyun, domuz, sığır gibi çiftlik hayvan sürülerinin olduğu ortaya çıkarılmıştır.¹⁸¹ Çayönü'nde keçi, köpek, koyun gibi hayvanlar evcilleştirilmiştir. Evcilleştirmenin yanı sıra geyik ve yabanıl sığır, büyük memeli hayvanlar avlanmıştır.¹⁸²

Çayönü'nde 1981'de yapılan kazı çalışmalarında deniz kabukları ve yük taşıma hayvanlar kalıntlarına rastlanılmıştır.¹⁸³

2.4.3. Hacılar

Hacılar köyü civarında bulunan yerleşmede¹⁸⁴ dört yapı katı IX-VI halinde karşılaşılan, Geç Neolitik Çağ VI. bin yılın başlarına kadar uzanır.¹⁸⁵ Hacılardaki yerleşim yerlerinde çıkarılan hayvan kemikleri, evcilleştirilmiş hayvanların var olduğu gün ışığına çıkarılmıştır. Keçi, sığır, koyun, domuz ve köpek gibi hayvanların varlığına kazı çalışmalarında rastlanılmıştır. Bu hayvanlardan keçi ve koyunların, süt ve derilerinden yararlanmış oldukları arkeologlar tarafından söylenilmiştir. Bu hayvanlardan farklı olarak

¹⁷⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 51.

¹⁷⁸ Muammer Özdemir, "Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü", *Tarih Ve Gelecek Dergisi*, C:3, S:3, Aralık 2017, s.250.

¹⁷⁹ Halet Çamlıbel, Robert J Braidwood, "Çayönü Tepesi ve Hilar Mağaları 1979 Çalışmaları", 2. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1980, s.121-125.

¹⁸⁰ Halet Çamlıbel, Robert J Braidwood, Mehmet Özdoğan, Wulf Schirmer, "1986 Yılı Çayönü Kazısı", 9. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, , Ankara 1987, s.39-51; Halet Çamlıbel, Robert J Braidwood, Mehmet Özdoğan, "Çayönü Kazısı 1981 Çalışmaları", 4. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1982, s.9-19; Halet Çamlıbel, Robert J Braidwood, "Çayönü Tepesi ve Hilar Mağaları", 2. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1980, s. 121-125; Halet Çamlıbel, Robert J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, Wulf Schirmer "1987 Çayönü Kazıları ", 10. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1988, s.37-48.

¹⁸¹ Mehmet Özdoğan, "Çayönü: Çanak Gömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir Yerleşim Yerinde Koruma Ve Alan Düzenleme Uygulaması", s.142-144.

¹⁸² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 28.

¹⁸³ Halet Çambel, Mehmet Özdoğan, Robert J.Braidwood,"Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları",s.9-19.

¹⁸⁴ Gülsün Umurtak, Refik Duru, "Hacılar Büyük Höyük Kazısı 2011", s.45.

¹⁸⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 67-68.

kızıl, tilki, geyik, karaca, aslan kemikleri, sincap gibi hayvanlara ait bulgular ortaya çıkmıştır.¹⁸⁶

1985 ve 1986 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında tabakalarda kemik iğne kemik bızlar gün ışığına çıkarılmıştır. Bulgular höyükte yaşayan toplumların hayvancılık ile uğraştığı fikrini ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁷ İnsanoğlunun yaşamı çok geçmeden değişmiştir ve avcılık önemini yitirerek kadının doğurganlığını simgeleyen Toprak Ana temsil etmiştir.¹⁸⁸

2.4.4. Yumuktepe

Yumuktepe Höyükte, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile birtakım kazı çalışmaları yapılmıştır.¹⁸⁹

Yumuktepe katmanlarında yapılan kazı çalışmalarında domuz, koyun, keçi ve sığır gibi hayvan kemiklerine rastlanılmıştır. Hayvan kemikleri, Yumuktepe halkının hayvancılıkla uğraştığı ve sığır, koyun, keçi gibi hayvanların etinden faydalandıkları ortaya çıkmıştır. Neolitik Çağ'da Höyük halkı, et ihtiyacını karşılamak için bazı hayvanlar evcilleştirilmiştir.¹⁹⁰

Geç Neolitik Çağ'dan Erken Kalkolitik Çağ'a geçişi temsil eden Yumuktepe' de inek gibi hayvanların evcilleştirildiği ortaya çıkan bulgular arasındadır.¹⁹¹

2.4.5. Göbeklitepe

Urfa'nın 15 km kuzeydoğusunda,¹⁹² yer alan bu höyük diğer höyüklerimiz gibi vadi, ırmak ve nehir boylarında yerleşik bir düzen kurmamıştır. Yerleşik hayata geçtiğine dair kalıntılar görülmemiştir. Bu durum Göbeklitepe Höyük'ün bir köy yerleşmesi olmadığını ortaya çıkarmıştır.¹⁹³

Göbeklitepe keşfedilmeden önce hiyerarşik düzenle sınırlı basit toplumsal yapısı ile Erken Neolitik Çağ'da kısıtlı olmuştur. Bu höyükteki yapılar burayı kökten değiştirmiştir.¹⁹⁴

¹⁸⁶ Gülsün Umurtak, Refik Duru, "Hacılar Büyük Höyük Kazısı 2011", 9-10.

¹⁸⁷ Refik Duru, "Hacıların En Eski Kültürleri Gerçekten Çanak-Gömleksiz Neolitik mi idi?", *Anadolu Araştırmaları*, S:13, Yıl:1994, s.4.

¹⁸⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.69.

¹⁸⁹ İsabella Caneva, Gülgün Köroğlu, *Yumuktepe Höyüğü Kazıları 2007*,s.79.

¹⁹⁰ Veli Sevin, İsabella Caneva, "1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları",s.34.

¹⁹¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.72.

¹⁹² Ali Osman Kurt, Mehmet Emin Göler," Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C:21, S:2,Ocak 2017, s.1111- 1222.

¹⁹³ Ali Osman Kurt, Mehmet Emin Göler," Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe", s.1111- 1222.

¹⁹⁴ Ünal Yalçın, Hans- Dieter Bienert (Ed:),*Kültürlerin Köprüsü Anadolu*, Bonn- Deutsches Bergbau-Museum, Bonn 2015,s.102.

Göbeklitepe 'de yapılan kazı çalışmalarında toprak dolgusunda kemik parçaları ve birçok hayvanlara ait bulgular ortaya çıkarılmıştır.¹⁹⁵ Höyükte yapılan kazı çalışmalarında taşların üzerinde birçok hayvana ait tasvirlerle rastlanılmıştır.¹⁹⁶ Birden fazla tabakaya sahip olan höyükte iki yapı katı dikkat çekmiştir. Yapılar T şeklinde payelere sahiptir.¹⁹⁷ T şeklindeki dikili taşların üzerinde genellikle akbaba, kuş, ördek, yılan, yaban domuzu, tilki, keçi, koyun, eşek, örümcek, böcek, boğa, koçbaşı gibi hayvan motifleri ve sembolleri görülmüştür. Buradaki hayvan figürleri, halk için kutsal sayılmasından dolayı bu hayvanların doğaüstü güçlere sahip olacağı düşünülmüş ve belirli hayvan türlerinin de tanrılar ile bağlantılı olduğunu akla getirmiştir. Evcilleştirilemeyecek hayvanların tercih edilmesi de dikkat çeken diğer önemli bir husustur.¹⁹⁸

Göbeklitepe inşa edildiği zamanlarda, toplumların büyük bir çoğunluğu yaban hayvanı avlayarak ve bitkiler toplayarak küçük göçebe topluluklar halinde yaşamıştır.¹⁹⁹ Sonraki süreçte yerleşik yaşama geçilmesiyle bazı bitki ve hayvanlar evcilleştirilmiştir.²⁰⁰ Göbeklitepe ekonomisi toplayıcılık ve avcılığa dayanmıştır. Höyük halkı keçi ve koyun gibi hayvanları evcilleştirmiştir.²⁰¹

2.4.6. Boncuklu Höyük

Boncuklu Höyük, Anadolu'daki Neolitik Çağ'ın yerleşik yaşamına nasıl geçtiği ve erken evreleri hakkında bilgiler vermiştir.²⁰² Kazı çalışmalarında büyük baş hayvan, domuz, büyük sığırlardan faydalanılmıştır. Bazı yabani hayvanların avlandığına dair buluntulara ulaşılmıştır. Bataklık ve sulak arazi yerleşmelerinde balık ve kuş gibi hayvanlar görülmüştür. Bu bataklıklar tarımsal faaliyetlerin yapılmasını zorlaştırmıştır.²⁰³

Boncuklu Höyükteki ev mimari yapılarında hayvanlara ait kalıntılara rastlanılmıştır. Ev mimari yapılarına bakıldığı zaman evler birbiri ile aynı özelliklerde değildir. Buradaki yapılarda domuz çene kemiği ve öküz kafatası ortaya çıkarılmıştır.²⁰⁴

¹⁹⁵ Oliver Dietrich, Jens Notroff, "Erken Neolitik Dönem Göbekli Tepe", *Aktüel Arkeolojisi*, Ocak 2017, s.72-73.

¹⁹⁶ Ali Osman Kurt, Mehmet Emin Göler, "Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C:21, S:2, Yıl:2017, s.1111- 1222.

¹⁹⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.35.

¹⁹⁸ Ali Osman Kurt, Mehmet Emin Göler, "Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe", s.1111- 1222.

¹⁹⁹ Yüksel Güngör, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, s.23.

²⁰⁰ Serap Özdöl, "Çanak Gömleksiz Neolitik Çağ'da Güneydoğu Anadolu'da Din Ve Sosyal Yapı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXVI, S:1, Temmuz 2011, s.192.

²⁰¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.36.

²⁰² Ramazan Gündüz, "Neolitikten Kalkolitik Döneme Kadar Bozkır Ve Çevresindeki Yerleşmeler", s.36.

²⁰³ Douglas Baird, Adnan Baysal, "Boncuklu Höyük Projesi: Orta Anadolu'da Tarımın Yerleşik Hayata Geçişin Ve Hayvancılığın Başlangıcının Araştırılması", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C:4, Malatya: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.268.

²⁰⁴ Gökhan Mustafaoğlu, "Boncuklu Höyük Konya Ovasında İlk Çiftçiler", *Aktüel Arkeoloji*, Yıl:2019, s.18.

2.4.7. Musular Höyük

Aksaray ilinin, 1 km. kadar güneyinde yer alan 9 bin yıl öncesine ait kısmen doğal bir kayalık üzerine kurulan Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait yerleşmede 1996 yılından bu yana Aksaray Müzesi Başkanlığında yapılan arkeolojik kazılar sonucu 24 adet eser ortaya çıkmıştır. Çıkan bulgular arasında; kemikten yapılmış bız, boncuk ve aletler bulunmuştur.²⁰⁵

M 14 açmasında ana kayanın en derin kısmı hayvan kemiklerinin yoğun olduğu alandır. İri yabani hayvan kemikleri sayıca fazladır. Keçi ve koyun yüzde olarak ikinci sırada yer almıştır. Diğer ilginç bir buluntu topluluğu ise koyun ve keçiye ait olup ön ve arka ayak parmak kemikleri eklemli biçimde bulunmuştur. Daha önceki yıllarda Musular yerleşmesinde rastlanmayan bu yeni bulgu, hayvanların kullanılmayan bölgelerinin kesilerek alanlara atıldığını ortaya çıkarmıştır. 2003 yılında arazideki çalışma alanında hayvan kemikleri, kullanılmış ya da işlenmiş kemik buluntulara rastlanılmıştır. MÖ 7600'lerde Musular Höyük av inançlarıyla ilgili tören, av faaliyetleri ve av kutlamalarının yapıldığı bir alandır. Av sonrasında ise hayvan deri ve kemiklerinin işlendiği gün ışığına çıkmıştır.²⁰⁶

2.5. TİCARET

Ticaret; farklı ürünlerin bir mal ile takas edilmesidir. Yeryüzü şekilleri ticareti; siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan etkilemiştir. Coğrafi yapı ticareti büyük ölçüde etkilemiştir. Neolitik Çağ ve Tunç Çağ'da yapılan ticaret arasındaki büyük farklılıklar dikkat çekmiştir. Ticaretin Felsefe, Antropoloji, Sosyoloji, Arkeoloji ile yakından bağlantısı bulunmaktadır.²⁰⁷ Farklı ülkeler ile yapılan ticaret ve dış ticaret Eski Çağ'da ana unsur olmuştur.²⁰⁸

Anadolu ve Yakındoğu'daki ticaret faaliyetleri beraberinde birçok yapıyı getirmiştir. Toplumlara siyasi, sosyal, ekonomik açıdan etkilemiştir Eski Çağ'da ticaret Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın başlangıcından itibaren ortaya çıkmıştır. Anadolu coğrafi konumu itibariyle engebeli bir yapıya sahiptir. Ticaretin yapılmasını sağlayan temel unsur yollardır. Anadolu'nun coğrafi yapısından dolayı doğal yollar ortaya çıkmıştır. Bu

²⁰⁵ Sevil Özterzi, *Anadolu'da Neolitik Ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin Ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s.58.

²⁰⁶ Mihriban Özbaşaran, Güneş Duru, B Erdoğan, N Kayacan, Yücel Kiper, "Musular Kazı Ve Araştırma Projesi 2003-2004", 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, C:1, s.243-246.

²⁰⁷ Banu Doğan, *Tarih Öncesi Ticaret Ve Değiş Tokuş*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.58-63.

²⁰⁸ Banu Doğan, *Tarih Öncesi Ticaret Ve Değiş Tokuş*, s.66-67.

yollar da Anadolu'nun tektonik yapısına bağılı olarak meydana gelmiştir. Tektonik yapı fay hatlarını ortaya çıkarmıştır ve fay hatları boyunca uzanmıştır. Bu uzantı ekili dikili ve verimli alanları ortaya çıkarmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'dan itibaren obsidyen ticareti yapılmıştır. Çatalhöyük ve Aşıklıhöyükte bol miktarda obsidyen ticareti gün ışığına çıkarılmıştır. Mezopotamya ve Doğu Anadolu Bölgesinde ticaret yollarının var olduğu ortaya çıkmıştır. Ticaret belli bölgelerde yoğunlaşmıştır Volkanik alanlarda ticaret önemli bir yer almıştır. Volkanik alanların var olduğu yerlerde tarımsal faaliyetler ön plana çıkmıştır. Bu faaliyetler ürün artışına sebep olarak ticareti artırmıştır. Ticaret adı altında mallar farklı ürünlerle değiş-tokuş, diğer adıyla takas edilmiştir. Neolitik Çağ'da ticaret yolları çok eskilere dayanmakla beraber, gün ışığına çıkmamış yeni yollar önem kazanarak ortaya çıkmıştır. Hammadde ya da mallar merkezden farklı yerlere eşit şekilde ulaştırma adı altında ürünler dağıtılmıştır.²⁰⁹

Yol ve ticaret arasındaki yakın ilişki insanoğlunun üretim ile tanıştığı Neolitik Çağ'dan itibaren var olmuştur. Değiş -tokuş ile başlayan ürün değişimi ile ticaretin temelleri atılmıştır.²¹⁰

Arkeolojik Çağlar'da ise ticaret, kolonicilik ve sömürgecilik adı altında ortaya çıkmıştır. Anadolu kerestecilik, maden bakımından çok zengin kaynaklara sahiptir. Tarih Öncesi Çağlar'da ürünler takas usulüyle pazarlanmıştır. Bu usul sonraki süreçte farklılıklar göstermiştir. Artık takas yerine mallar ağırlık yardımıyla tartılmıştır. Malların değeri talebe bağılı olup, mallar iki kişi arasında satılıp, eşit bir şekilde anlaşma sağlanmıştır ve satılmıştır. Malın birden fazla alıcısı çıkarsa standartlar dâhilinde malın değeri ne ise o şekilde paha biçilmiştir. Malların takas edilmesinde coğrafi, jeolojik, biyolojik birçok etken rol oynamıştır. Doğa'da hangi hammadde nerede, ne kadar bulunur bunu tespit etmek gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Bazı hammaddeler çok rahat bir şekilde çıkarılırken bazıları ise çok zor bir şekilde çıkarılmıştır. Eski Çağlar'da ticaret deniz, nehir, ırmak gibi farklı yöntem ve metotlarla yapılmıştır. Hammadde ve mallar kara yolu, eşek, deve, öküz gibi hayvanlar aracılığıyla taşınmıştır. Hayvan ve kara yoluyla yapılan ticarete, hammadde ve malların taşınması daha rahat ve daha hızlı bir şekilde yapılmıştır.²¹¹ Bazı hammaddelere bakacak olursak:

---

²⁰⁹ Banu Doğan, *Tarih Öncesi Ticaret Ve Değiş Tokuş*, s.67-199.

²¹⁰ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okan Pekşen(Ed.), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.72.

²¹¹ Banu Doğan, *Tarih Öncesi Ticaret Ve Değiş Tokuş*, s.67-199.

2.5.1. Obsidyen

Volkan camı, doğal yollarla oluşan volkanik kökenli bir cam türüdür. Lavın iyice soğuması ve kristalleşmeye yetecek kadar, zaman geçmeden donmasıdır. Hammadde olarak içerisinde asit bulunmaktadır. Obsidyen Neolitik Çağ öncesi tesadüfi olarak bulunmuştur. Dünya üzerinde sınırlı şekilde bulunur.²¹² Doğu Anadolu Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Batı Akdeniz, Orta Anadolu Bölgesi'nde²¹³ Ege Bölgesi'nde Giali, Melos, Antiparos gibi yerlerde obsidyen yoğundur.²¹⁴

Mezolitik ve Neolitik Çağ sonrası obsidyenin varlığı daha da artmıştır. Farklı alanlarda kullanım alanı bulunmuştur. Obsidyen ticari amaçlı kullanılıp, farklı alanlardan uzak mesafelere taşınmıştır. Günümüzde ise bol miktarda bulunmaktadır. Araç, gereç ve alet yapımında kullanılmasıyla beraber süs eşyaları, ayna ve heykelde kullanılmıştır. Obsidyenin ticarete kullanılmasıyla hammadde büyük bir artış yaşanmıştır ve uzak yerlere taşınmıştır. Her yerleşmede yapılan kazılarda obsidyene ait kalıntılar gün ışığına çıkarılmıştır. Bu madenin, değerinin artmasının diğer nedeni ise parlaklığı ve farklı renklerde olmasıdır. Ağır binek hayvanlara ihtiyaç duyulmadan bir yerden farklı bir yere rahat şekillerde taşınan bir madendir. Obsidyenin farklı alanlara taşınması konaklama, barınma gibi durumları ortaya çıkarmıştır. Neolitik Çağ sonrası Obsidyenin üretimi ve kullanım alanı azalmıştır.²¹⁵

2.5.2. Çakmaktaşı

Çakmaktaşı silis adı verilen önemli minarelerden biridir.²¹⁶ Bu taş, mineral kuvarsın sert, tortul formülüdür. Tebeşir ve kireç taşları gibi, tortul kayalarındaki kütleler olarak ortaya çıkarılmıştır. Genellikle farklı renklerde, camsı veya mumlu şekillerde görülmüştür. Neolitik Çağ'da bu taşın işlenmesine daha sık rastlanılmıştır. Çakmaktaşılarını çıkarmak için maden ocakları kurulması öngörülmüştür ve farklı yerlere sevk edilmiştir. Bu taş önemli bir ticaret maddesidir. Dünyada birçok alet, araç ve gereç çakmaktaşıdan yapılmıştır. Çakmaktaşıları tür ve cinslere ayrılarak, gündelik hayatta birçok kullanım alanı olmuştur. Toplumların ekonomi ve yaşam tarzlarını etkilemiştir.²¹⁷ Orta Toroslarda Adana

²¹² Banu Doğan, *Tarih Öncesi Ticaret Ve Değiş Tokuş*, s.150-157.

²¹³ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.58-165.

²¹⁴ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, s.132-133.

²¹⁵ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, s.58-165.

²¹⁶ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, s.137.

²¹⁷ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, s. 157-162.

İli'nin Nergizlik Köyü sınırlarında bölge içerisinde yoğun olarak ortaya çıkarılan çakmaktaşı da dikkat çekicidir.²¹⁸ Avrupa'da Neolitik Çağ'da çok sayıda kuyudan maden ocakları kurmuştur. Çakmaktaşı bu Çağ'da önemli ticaret maddeleri arasında olmuştur. Polonya çakmaktaşı üretimi, çıkarımı ve ticareti ile dikkat çekmiştir.²¹⁹

Çakmaktaşı kullanımı ilk olarak, toplumların tarımda uğraşmasıyla ortaya çıkmıştır. Tarımsal faaliyetler için toprak kazılarak bir takım aletler bulunmuştur. Çakmak taşının artması ile ham madde ve üretimi artmıştır ve tarımda toprağı işleme amacıyla balta, yonga gibi araçlar sayıca artırılmıştır. Şeritli çakmaktaşı kullanımı yoğun olarak kullanılmıştır. Neolitik Çağın sonlarına doğru çakmaktaşı kullanımı azalmıştır.²²⁰

2.5.3. Deniz Kabukları

Toplumlar, geçmişte sürekli göçebe bir yaşam tarzını seçmiştir. İnsanların seçtikleri yerleşim yerleri farklılıklar göstermiştir. Kara üzerinde yerleşimlerden sonra kıyı bölgesine doğru yerleşim alanları oluşturulmuştur. Yerleşim yeri seçilirken oraya ne amaçla geldikleri ne kadar süre ile geldikleri önemlidir. Avcılık ve toplayıcılık ile geçimlerini sağlayan insanlar bilinçsiz bir şekilde hayvanları avlamıştır. Bilinçsiz bir şekilde avlanma hayvanların neslinin tükenmesine neden olmuştur. Hayvan neslinin tükenmesi ile beraber insanlar yeni bereketli alanlara yönelmiştir. Deniz kıyılarına yerleşmeyle balıkçılık ve denizcilik önem kazanmıştır. Denizdeki ürün çeşitliliği toplumların ticaret yapmasını sağlamıştır. Belirli mevsimlerde belirli hayvanlar avlanmıştır. Neolitik Çağ toplumları, kıyı boyunca ikamet ettikleri sürece denizden ekonomik olarak faydalanılmıştır. Küresel iklimin oluşması ve buzullarını erimesiyle insanlar farklı yerlere göç etmeyi tercih etmiştir. Anadolu'da özellikle Neolitik Çağ'da iklimin değişmesi ile topluluklar kıyı kesimlerini tercih etmiştir. Yerleşim yeri seçilirken topluluklar geçmiş deneyimlerinden faydalanarak yerleştikleri bölgede suyun olmasına dikkat etmiştir. Coğrafi koşullar, beşeri ve doğal faktörler önemli bir yer almıştır. Yerleşik yaşama geçen insanlar suyun bolluğundan faydalanarak, üretici bir konuma geçtikleri için ticaret alanlarını genişletmiştir.²²¹

Arkeolojik araştırmalar sonucunda kazılarda bulunan deniz kabukları, ticaret ve değiş tokuş yapıldığını ortaya çıkarmıştır. Deniz kabukları Üst Paleolitik Çağ'dan itibaren

²¹⁸ Orkun Hamza Kayci, *Neolitik Dönemde Çukurova Ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar Ve Çevre Bölgelerle İlişkiler*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019, s.135.

²¹⁹ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, s.138.

²²⁰ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, s. 157-162.

²²¹ Alper Gölbaş , “Yerleşim Yerlerinin Seçiliş Biçimleri: Neolitik Kıyı Yerleşmesine Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:9, S: 46, Ekim 2016, s.317-321.

takının ana maddesi olmuştur. Afrika ve Asya’da ağırlık yerine kullanılmıştır. Kabukların bazılarında boya elde edilmiştir. Spondylus adı verilen deniz kabuğu da Avrupa Son Neolitik Çağlar’da görülen yaygın bir türdür. Spondylus birçok yerde yaygın olmasından dolayı farklı bölgelere ihraç edilmiştir. Neolitik Çağ’da insanların yeni yerlerde ikamet etmesi ticareti arttırmıştır. Neolitik Çağ’ın başlarında itibaren Anadolu’da birçok yerleşmede deniz kabuğundan takılara rastlanmıştır.²²² Neolitik Çağ ticaretinde önemli rol oynayan yerleşim alanları:

2.5.4. Çayönü

Ergani’nin 7 km civarında güneybatısında yer alan bir yerleşim yeri, farklı bir ekolojik yapıya sahip olmasından dolayı önemli uygarlıkların dönüm noktasında yer almıştır. Bu coğrafi konum ve hammaddenin varlığı ticareti geliştirmiştir.²²³ Çayönü coğrafi yapısı, hammadde kaynaklarına yakınlığı ile yani konumundan dolayı önemli bir noktada yer almıştır. İlk olarak Bingöl civarlarından obsidyenler getirmiş olmaları ve Akdeniz’e özgü kabukluların burada görülmesi ticaret etkileşimini olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Çayönü halkı malahit, çakmaktaşı, boncuk ve bız üretimi yaparak ticari etkinlikleri artmıştır.²²⁴

2.5.5. Çatalhöyük

Çatalhöyük civarında volkan taşlarından meydana gelen obsidyenler bu bölgede dikkat çekmiştir.²²⁵ Çatalhöyük, Neolitik Çağ olarak adlandırılan “ilk üreticiliğe geçiş evresidir.²²⁶ Obsidyenler birçok alet yapımında kullanılmıştır. Kereste, deniz kabukları, taş, boya maddeleri ve²²⁷ obsidyenden yapılmış aynalar, taş etik baskı kalıpları, silah ucu ticareti yapılmıştır. Uzak bölgeler ile yapılan ticaret bu bölgenin metal işçilik ve hayvancılıkta tanınmasına neden olmuştur.²²⁸

Gülek Boğazı kurşun, Kızıldeniz Deniz salyangoz kabukları, Ergani ile bakır ticareti yapılmıştır.²²⁹

²²² İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, s.179-182.

²²³ Muammer Özdemir, “Neolitik Dönem Anadolu Mimarısından Bir Kesit: Çayönü”,s.251-252.

²²⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeoloji*, s.29-30.

²²⁵ Abdulkadir Buluş, Caner Arabacı (Ed:), “Konya Ticaret Tarihi”, *İpek Yolu Dergisi*, C:1, Konya 2018,s.13.

²²⁶ Naile Salman, *Hacılar Antik Yerleşkesinde Bulunan Seramik Kaplar Üzerindeki Bezemelerin Plastik Açidan İncelenerek Artistik Yüzey Değerlendirmesinde Bireysel Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 23.

²²⁷ Abdulkadir Buluş, Caner Arabacı (Ed:), “Konya Ticaret Tarihi”, s.13.

²²⁸ Yavuz Sabri Altuntaş, “Çatalhöyük”, https://www.academia.edu/11321114/Eskiçağda_Çatalhöyük, s.7-9, (Erişim Tarihi:01.05.2020).

²²⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeoloji*, s.57.

2.6. MADENLER

Dünya’da ilk yerleşik hayata geçiş aşamasında toplumlar Obsidyen ve Çakmak Taşı gibi doğal taşlardan faydalanılarak bu taşlardan çeşitli alet ve araç- gereçler yapmışlardır.²³⁰ Madencilik sürecinin devam etmesiyle Anadolu’da metalurjik aletler ortaya çıkmıştır.²³¹ İlerleyen süreçte obsidyen, çakmak taşı’nın dışında gümüş, altın, demir, bakır, arsenik, çinko, kurşun gibi farklı madenler keşfedilmiştir. Binlerce yıl önce keşfedilen madenler maden ocaklarında işlendikten sonra ham ya da işlenmiş olarak Yakındoğu’nun farklı bölgelerinde pazarlanarak bölge halkının ekonomik ve ticari açıdan güç kazanmasını sağlamıştır.²³²

Erken dönmelerden itibaren Anadolu’da ilk maden kullanımı insanları yerleşik hayata geçirmiştir. Anadolu maden kaynakları bakımından çok çok zengindir.²³³

İnsanlık tarihinin ilk zamanlarından itibaren büyük ilerlemeler aşama aşama ortaya çıkmıştır. İlk insanların mağaralarda yaşayıp avcılık ve toplayıcılık ile hayatlarına devam etmelerinin ardından Neolitik Çağ toplumları, yerleşik yaşama geçerek üretici bir toplum yapısı oluşmuştur. Bu Çağ’ın sonlarına doğru madenlerin kullanımı artmıştır. Neolitik Çağ’da meydana gelen yenilikler ve değişiklikler insanların yaşamlarını değiştirmiştir. İnsanlar üretime geçtikleri için fazla ürünler depolanmıştır. Bu durum kap-kaçak, çanak-çömlekleri ortaya çıkarmıştır. Seramik kullanımı yaygınlaşmıştır. Seramik üretiminin yanında azda olsa farklı madenler kullanılmıştır. Bu Çağ’ın sonlarına doğru birçok maden işlenerek eşya yapımında kullanılmıştır. Çağ’ın sonlarına doğru bakır, altın, gümüş gibi madenler alet, takı yapımında kullanılmıştır.²³⁴

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Diyarbakır, Mardin, Midyat çevresinde gümüş ve altın işlemeciliğinin var olması dikkat çekmiştir.²³⁵ Neolitik Çağ’da Çayönü, Âşıklı Höyük, Nevalı Çori Höyüğünde bakıra ait bulgulara rastlanılmıştır. Bakır’dan takı, toka, süs eşyaları, boncuk gibi eşyalar elde edilmiştir.²³⁶ Neolitik Çağ’da Anadolu’da madencilik faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü önemli yerleşim alanlar:

---

²³⁰ Cihan Kaynak, “Diyarbakır Ve Çevresinde Neolitik Dönem’ den (MÖ 10.000) Günümüze Maden”, *Diyarbakır’da Tarım Doğa ve Çevre Sempozyum*, C:III, Haziran 2010, s.367.

²³¹ Ergün Kaptan, “Findings Related To The History Of Mining İn Turkey”, *Maden Tetkik Arama Dergisi*, C:111, S:111, Yıl:1990, s. 81.

²³² Cihan Kaynak, “Diyarbakır Ve Çevresinde Neolitik Dönem’ den (MÖ 10.000) Günümüze Maden”, s.367.

²³³ Erkan Fidan, “Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu da Kullanılmış Olan Maden Yatakları”, *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, Sayı:9,Yıl:5, Ocak 2016,s.49.

²³⁴ Oktay Başak, “Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu’da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S: 21,Yıl: 2008, s.19-20.

²³⁵ Cihan Kaynak, “Diyarbakır Ve Çevresinde Neolitik Dönem’ den (MÖ 10.000) Günümüze Maden”, s.370.

²³⁶ Oktay Başak, “Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu’da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı”,s.19-20.

2.6.1. Âşıklı Höyük

Aksaray'ın 25 k m güneydoğusunda yer alan Âşıklı Höyükte madencilik ile ilgili buluntular tespit edilmiştir. Bu bölgede doğal bakırdan yapılmış boncuklara ait bulgular gün ışığına çıkarılmıştır. Bakır ve taş boncuklara hemen hemen her Âşıklı mezarlarındaki iskelet üzerlerinde rastlanmıştır. Yapılan incelemelerde bakır parçacıkları ilk olarak dövülerek levha haline getirilmiş ve sonra da kıvrılarak sert bir biçimde boncuk haline getirilmiştir. Bakırın işlenirken çatlamasını önlemek için ısıtılarak dövülmüştür.²³⁷ Arkeo-zoolojik Analizlerde ise daha eski yapı evrelerinde daha büyük memeli hayvanların (dev sığır) avlanarak yendiğine dair bulgular gün ışığına çıkarılmıştır.²³⁸

2.6.2. Hacılar

Hacılar Höyükte IIa ve Ia 'da yapılan araştırmalar sonucunda bakır işlemeciliği ve bakır iğneden yapılmış eserlere rastlanılmıştır. Bakır ve sülfat-kükürt-klor içeriklerinden meydana gelen lazuritten yapılmış boncuk yapılmış boncuklar ele geçirilen buluntular arasındadır.²³⁹ Neolitik Çağ'da madencilik faaliyetleri maden çağlarının başlangıcını hazırlamıştır ve bu çağ insanı madeni keşfetmiştir. Keşfedilen madenlerin özellikleri bu çağ da anlaşılmıştır. Neolitik Çağ'da madencilik, çıraklık olarak adlandırılmıştır.²⁴⁰

2.6.3. Çayönü

Anadolu'nun en eski yerleşmelerinden biri olan Diyarbakır Çayönü'nde Hilar köyü yakınlarında Amerika Chicago Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi arkeologlarının işbirliği ile 1970'li yılların sonundan beri yapılan kazı çalışmalarında ele geçen bulguların günümüzden yaklaşık 10.000 yıl öncesine kadar gitmiştir.²⁴¹

Yapılan araştırmalar madencilik son yıllarda sanılandan çok önce başladığı, insanların kilden çanak çömlek yapımını bulmadan önce, bakır gibi bazı madenleri- ısıtarak şekillendirdikleri ortaya çıkmıştır. Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait birçok yerde malahit ve bakır buluntulara rastlanmıştır. Son kazı mevsimine kadar Çayönü'nde ele geçen işlenmiş ve işlenmemiş durumda bakır ve malahitlerin toplam ağırlığı 5,5 kilogramı

---

²³⁷ Yüksel Arslantaş, *Prehistorik Çağlarda Anadolu'da Madencilik*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2008, s. 23-24.

²³⁸ Ufuk Esin, Savaş Harmankaya, "Âşıklı Höyük Kazısı 1997", *20. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C:1, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.105.

²³⁹ James Mellart, "Excavations At Hacılar (Third Primary Report, 1959)", *Anatolian Studies*, Vol. X, Ankara 1960, s.87.

²⁴⁰ Yüksel Arslantaş, *Prehistorik Çağlarda Anadolu'da Madencilik*, s.25.

²⁴¹ Halet Çamlıbel, Robert J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, Wult Schirmer, " 1984 Yılı Çayönü Kazısı", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1985, s.45.

geçmiştir. Maden buluntuların arasında çeşitli kakma, levhalar ve boncuklar daha ender olarak kanca, bız ve iğneler ortaya çıkarılmıştır.²⁴² Çayönü'nde insan elinden çıkma bakır bulguları arasında bükülmüş iğnemsî parçalar ve boncuk yapılmak üzere dürülmüş basit levhacıklara rastlanılmıştır.²⁴³

Neolitik Çağ'da Ticareti Yapılan Bazı önemli madenler:

2.6.1. Bakır

Anadolu'da ilk Paleolitik Çağ'da insanlar yerleşik yaşama geçmeden önce mağaralarda ve ağaç kavuklarında yaşadıkları bu çağ'da maden azdır. İnsanların yerleşik yaşama geçmesiyle Neolitik Çağ'da üretim, hayvancılık gibi faaliyetlerin başlamasıyla MÖ 9500-5500 yılları arasında bakır madeni ortaya çıkmıştır.²⁴⁴

Bakır yumuşak, kırmızımsı ve işlenmesi kolay bir madendir. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da bakır ilk önce yontulup daha sonra işlenmiştir. Madenin soğuk dövülüp çatlaklara maruz kalmasından dolayı sonraki süreçte bakır ısıtılmaya başlanmıştır. Bu ısıtma işlemi olumlu sonuç verdiği için bakıra birtakım şekiller verilmiştir.²⁴⁵

Neolitik Çağ'ın önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Urfa Nevali Çori, Diyarbakır Çayönü, Aksaray Âşıklı Höyüklerde bakır madenine ait birtakım bulgulara rastlanılmıştır. Bakır insanlık tarihi boyunca kullanılan en eski madendir.²⁴⁶

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da Nevali Çori, Çatalhöyük, Çayönü, Âşıklı Höyükte bakırdan boncuk, balta, keski gibi aletler ele geçirilmiştir. M.Ö 9 bin yılın sonuna doğru bu maden işlenmiştir. Bakırdan yapılmış nesnelere ticareti de yapılmıştır.²⁴⁷

2.6.2. Kalay

Anadolu'da MÖ dönemlerde kalay madenini alایشım için bulmak zor olmuştur. Kalay'ın tam olarak nerden geldiği kesinleşmemiştir. Mezopotamya da, MÖ alایشıma hazır şekilde dışarıdan temin edilmiştir.²⁴⁸

---

²⁴² Mehmet Özdoğan, Aslı Özdoğan, Daniella Bar, Yosef Willem Van Zeist, "Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme", *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1994, s.109-110.

²⁴³ Yüksel Arslantaş, *Prehistorik Çağlarda Anadolu'da Madencilik*, s. 20.

²⁴⁴ Erkan Fidan, "Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu da Kullanılmış Olan Maden Yatakları", s.50.

²⁴⁵ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, s.182-222.

²⁴⁶ Oktay Başak, "Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı", s.15.

²⁴⁷ İncifer Banu Doğan, "Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri", s.182-222.

²⁴⁸ Ergun Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihi İçinde Kalayın Önemi Ve Kökeni", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü*, Ankara, s.164-165.

Kalay havada kolay şekilde okside olmayan bir madendir. Korozyona karşı dirençli olup, bu özelliklerden dolayı diğer metallerin kaplanmasında kullanılmıştır. Kolay işlenebilen, yumuşak bir element olup gri bir renge sahiptir. Bakır ile karıştırılırsa çok sert ve dayanıklı hale gelir. MÖ 3000 yılın, ikinci yarısında tunç ile alaşımli kalay ithal edilmiştir. Kalayın sınırlı sayıda kaldığı bilinir.²⁴⁹

Kalayın Anadolu'da en eski yerleşim buluntusu Mersin Yumuktepe kazılarıdır.²⁵⁰

2.6.3. Kehribar

Kehribar çamgiller familyasından gelen ağaçların fosilleşmiş reçinesidir. Soluk sarı ile kırmızıya hafif benzeyen sarı renkler arasında değişen sert bir taşa dönüşmüştür. Kehribar adını Yunancadan almıştır. Bazı süs eşyalarının yapımında kullanılan kehribar kolay kırılabilen özelliğe sahip ve gömüldüğü zaman küçük cisimleri kendine çekme özelliği bulunan bir fosildir. Kehribar ticareti Neolitik Çağ'da başlamıştır ve Tunç Çağ, Demir Çağlarına kadar devam etmiştir.²⁵¹

Bouqras Neolitik Çağ'da Kehribar'ın boncuk yapımında kullanıldığını vurgulamıştır.²⁵²

Kazılarda boncuk, kemer ve takılara gün ışığına çıkmıştır ve kehribar ticareti gelişmiştir. Ticarete değiş tokuş ilgili birçok fikir ortaya çıkmıştır. Takas Usulün 'de ciddi kar elde edilmiştir. Ürünlerin farklı bölgelere taşınması birtakım yeniliklere sebep olmuştur.²⁵³ Neolitik Çağ'da Anadoluda madencilik faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü önemli yerleşim alanlar:

2.7. DOKUMACILIK

Paleolitik ve Mezolitik Çağlar'daki insanlar avcılık ve toplayıcılıkla geçimini sağlayıp bunun yanında sıcak ve soğuktan korunmak için de avladıkları hayvanların derilerinden faydalanmıştır. Dokumanın ortaya çıkışını yalnız örtünme ihtiyacına bağlamak yanlış olur çünkü değişen iklim koşulları, insanları giyebilecekleri daha uygun giysiler aramaya yönlendirmiştir; ancak bunun için hammadde ve daha da önemlisi onu işleyecek teknolojiye ihtiyaç vardı. İnsan bu iki önemli hedefe Neolitik Çağ'da ulaşmıştır. Dokumacılık tarihi çok eskiye dayanmıştır. Dünya kültüründe ilk el sanatlarını oluşturan

---

²⁴⁹ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, s.182-222.

²⁵⁰ Ergun Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihi İçinde Kalayın Önemi Ve Kökeni", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü*, s.164.

²⁵¹ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, s. 182-222.

²⁵² İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, s.168.

²⁵³ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri* s. 182-222.

dokumacılık faaliyetleri yapılan arkeolojik kazılar esnasında ortaya çıkarılan bulgulardan ve yapılan tarihi araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Günümüze kadar gelişerek devam ettiği saptanmıştır.²⁵⁴ Arkeolojik kazılardaki bulgularda yapısı gereği çabuk bozulan ürünler arasında tekstil ürünleri, deri, ahşap ve hasır üretimleri yer almıştır. Prehistorik çağlara ait Dünya'nın çeşitli yerlerinde dokumacılıkta kullanılan kemik, pişmiş toprak ve taş malzemelerden yapılan dokuma tezgâhları, makaralar, taraklar ve ağırşaklar gün yüzüne çıkarılmıştır. Dokumacılığın en önemli yayılma merkezleri Mısır, Babil, Mezopotamya, Asur ve Anadolu'dur. Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda dokumacılığın MÖ 7 binden beri yapıldığı ele geçirilen bulgulardan ortaya çıkarılmıştır.²⁵⁵ Anadolu'da Neolitik Çağ'da dokumacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü önemli yerleşim alanları:

2.7.1. Çatalhöyük

Çatalhöyük'te (Konya), tarımı gerçekleştirilmiş bitki kalıntılarına hemen hemen her evde rastlanmıştır. Neolitik Çağ insanlarının toplayıcılıktan yetiştiriciliğe geçtiğinin ve yetiştirilecek bitkilerin de dokuma üretiminde kullanabileceğini kanıtlar. Anadolu'da Çatalhöyük Neolitik Çağ yerleşmelerinde, balık omurundan yapılmış, iplik eğirmede kullanılan aletler gün ışığına çıkarılmıştır ve Anadolu'da Çatalhöyük halkının, hasır yapımını bildiği ve üretimini yaptığını arkeolojik çalışmalar sonucunda ulaşılmıştır. Hasırın evlerin tabanlarında yere serilerek ve mekânları bölme amacıyla kullanıldığını söylemek mümkündür. MÖ 6 binde Çatalhöyük'te yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında Ketenin, işlendiğine dair en erken izlere rastlanılmıştır. Yün dokumacılığıyla ilgili en erken veriler Anadolu ve Yukarı Mısır'dan Eskiçağda MÖ 7 bin yıla tarihlenen sepet tipi örgülere ve kıldan yapılmış keçe örgülere, Jarmo ve Çatalhöyük'te yapılan kazılar²⁵⁶ neticesinde ulaşılmıştır. Dokuma ve ipliklere ait en erken gerçek kanıtlar ise Anadolu'da Çatalhöyük'te yaklaşık olarak MÖ 6000 yıllarında rastlanılmıştır. Tekstillerin Çatalhöyük'teki örneklerini, Ryder'in yaptığı analiz sonucunda ketenin iç kabuk liflerini ve yünü de kapsadığı ortaya çıkmıştır.²⁵⁷ Çok sayıda dokuma tezgâh ağırlıkları ele geçirilmiştir. Bu çağda Çatalhöyük'te figürlerin üzerine yapılan boya veya kabartmalar bunların giysili olabileceğine dair izlerdir ve bu figürlerden birinde şişmanca işlenmiş olarak gösterilen

²⁵⁴ Hüsrem Çelik, *Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2014, s.7.

²⁵⁵ Hülya Karaoğlan, "MÖ 2000'de Anadolu'da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında)", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:1, S:1, Yıl:20017, s.103.

²⁵⁶ Barber, Elizabeth J.W (1991), *Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in The Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*, Princeton University Press, Princeton

²⁵⁷ Michal L.Ryder (1965), "Reports of Textiles From Çatal Hüyük" *Anatolian Studies*, Vol:15, s.175- 176.

ayakta duran bir tanrıçayı tasvir edilmiştir. Tanrıçadaki bu elbise büyük ihtimalle yünden yapılmıştır.²⁵⁸

2.7.2. Çayönü

Neolitik Çağda karbonlaşmış halde eski dokuma kumaşlara yapılan kazılarda rastlanmıştır. Anadolu'da, bugüne kadar yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, en erken dokuma izlerine Çayönü'nde (MÖ 6650-6350) karaca boynuzundan şekillendirilmiş orak sapı üzerinde ortaya çıkmıştır. Çayönü yerleşkesinde, MÖ 8000 yılına ait keten bitkisinin izleri gün ışığına çıkarılmıştır. Keten bitkisinin hangi zaman diliminde gerçekleştiğini gözler önüne sermiştir.²⁵⁹

Arkeolojik kazılar sonucunda keten bitkisi ile ilgili bulgular Anadolu'da Çayönü Tepesi'nde MÖ 8 binde ortaya çıkan bulgulardır. Anadolu'nun Neolitiği yaşadığı Çayönü'nde ele geçen oraklardan birinin sap kısmına sarılı ketenden dokunmuş bir kumaş kalıntısına rastlanmıştır. Çayönü insanı o dönemde keteni keşfetmiş ve ip haline getirerek günlük hayatında, dokumacılıkta kullanmaya başlamıştır. Anadolu'da Çayönü halkının, hasır yapımını bildiği ve üretimini yaptığını arkeolojik çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır ve en erken keten dokuma ise MÖ 7 bin de Çayönü'nde rastlanılmıştır.²⁶⁰

2.7.3. Hacılar

Höyük Batı Anadolu'nun en eski yerleşmesidir.²⁶¹ Anadolu'da Hacılar (Burdur) gibi Neolitik Çağ yerleşmelerinde, balık omurundan yapılmış ve iplik eğirmede kullanılan aletler gün yüzüne çıkarılmıştır. Anadolu'da dokuma yapıldığına dair izler taşıyan Hacılar'da pişmiş topraktan yapılmış ağırşaklar Geç Neolitik Çağ'da VI. tabakada ortaya çıkmıştır.²⁶²

Çanak Çömleksiz Neolitikten Kalkolitik sonlarına doğru hemen hemen her katta deri işçiliğinde kullanılan bızlara rastlanmıştır. Yüzük ya da bilezik biçiminde halkalar ve kemer tokalar diğer kemik bulguları arasındadır.²⁶³

²⁵⁸ Hülya Karaoğlan, "MÖ 2000'de Anadolu'da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında)", s. 104-111.

²⁵⁹ Hüsrem Çelik, *Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, s.11-15.

²⁶⁰ Hülya Karaoğlan, "MÖ 2000'de Anadolu'da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında)", s.104-108.

²⁶¹ Sena Efecan, *Geç Neolitik Döneme Ait Hacılar Kazılarında Bulunmuş Terracota Figürlerin Çağdaş Yorumlarla Biçimlendirilmesi*, s.40.

²⁶² Hülya Karaoğlan, "MÖ 2000'de Anadolu'da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında)", s.104-109.

²⁶³ Sena Efecan, *Geç Neolitik Döneme Ait Hacılar Kazılarında Bulunmuş Terracota Figürlerin Çağdaş Yorumlarla Biçimlendirilmesi*, s. 34.

2.7. KALKOLİTİK ÇAĞ (MÖ 5500-3000)

Kalkolitik Çağ'ın kelime anlamı Yunancada khalkos bakır, lithos taş anlamına gelmektedir. Bu sözcüklerden türeyerek Kalkolitik Çağ adını almıştır.²⁶⁴ Kalkolitik Çağ Bakır-Taş-Devri olarak 'ta geçmektedir. İlk Kalkolitik, Orta Kalkolitik ve Son Kalkolitik Çağ şeklinde sınıflandırılmıştır.²⁶⁵ Kalkolitik Çağ, Gelişkin Köy Dönemi ya da İleri Üretici Dönem olarak da adlandırılmıştır.²⁶⁶

Neolitik Çağ'da yerleşmeler, üretimin devamlılığını sağlarken, büyük yangınların çıkmasıyla farklı yerlerde son bulmuştur. Neolitik Çağ'ın yangın ile son bulduğu kimi yerlerde Kalkolitik Çağ başlamıştır. Farklı coğrafyalarda, farklı alanlarda aynı zaman diliminde Neolitik Çağ devam ederken bazı yerlerde Kalkolitik Çağ devam etmiştir.²⁶⁷ Kalkolitik Çağ bir geçiş dönemidir. Cilalı Taş ile Bakır Devri arasında geçiş dönemine verile isimdir.²⁶⁸

Bölgelerin coğrafi yapısı, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ arasında kültürel farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Bu iki dönem arasındaki bağıllık, gelişmişlik devam etmiştir. Erken, Orta ve Geç Kalkolitik şeklinde sınıflandırılmıştır. Kalkolitik Çağ, Neolitik Çağ'dan yerleşim ve üretim konusunda daha da ilerlemiştir. Bu Çağ'da yerleşim planlı şekilde yapılarak kent devletleri kurulmuştur. Üretim de büyük gelişmeler yaşanmıştır. Üretim artmış, üretim fazlası mallarla ticaret yapılmış ve yurt dışına ürünler ulaşmıştır. Siyasi, sosyal, ekonomik olarak büyük değişiklikler yaşanmıştır.²⁶⁹ Varlığını Geç Neolitik Çağın devamı olarak sürdürmüştür. Kalkolitik Çağda madenler önemli bir yere sahip olmuştur.²⁷⁰ Bu yüzden madencilik, Neolitik Çağ ile Kalkolitik Çağ arasında ayırt edici bir durum olmamıştır.²⁷¹ Çağ'ın en büyük keşfi bakır'dır. Bakır madenini kullanmak taşa göre daha rahat olmuştur. Taş aletlerin yerine bakırdan aletler kullanılmıştır.²⁷² Madenler eritilerek yapılan araç ve gereçler ortaya çıkarılmıştır Bakırdan yapılmış gümüş takı, iğne,

---

²⁶⁴ Kemal Atak, *Anadolu'da Kalkolitik Çağ Kabartma Bezemeli Seramik Geleneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2012, s.3.

²⁶⁵SavaşHarmankaya,“Türkiye Kalkolitik Araştırmalar Üzerine Bir Değerlendirme”,www.tayproject.org/downloads/KalkolitikSH.pdf, s.78,(Erişim Tarihi:02,05,2020) .

²⁶⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.78.

²⁶⁷ Aliye Öztan, “Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Kalkolitik Çağı (Taş-Maden Çağı)”, *T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, Ankara 2009, s.1-12.

²⁶⁸ Yüksel Güngör, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2014, s.25.

²⁶⁹ Aliye Öztan, “Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Kalkolitik Çağı (Taş-Maden Çağı)”, s.1-12.

²⁷⁰ Oktay Başak, “Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi Ve Kullanımı”, s. 20-22.

²⁷¹ Savaş Harmankaya, “Türkiye Kalkolitik Araştırmalar Üzerine Bir Değerlendirme”,www.tayproject.org/downloads/KalkolitikSH.pdf, s.78,(Erişim Tarihi:02,05,2020) .

²⁷² Yüksel Güngör, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, s.25.

hançer ve alet parçalarına rastlanılmıştır. Kalkolitik Çağ'da maden sanatı ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Madenden yapılan seramik eşyalar ticareti ortaya çıkarmıştır. Bakır sert ve hassas bir yapıya sahiptir. Eritildikten sonra kırılğan yapısından dolayı tunç, demir, gümüş, bronz gibi madenler Kalkolitik Çağın sonlarına doğru kullanılmıştır. Bakır Kalkolitik Çağın sonlarına doğru geri plana atılmıştır. Bakır ile arsenik alaşımı birlikte kullanılmıştır.²⁷³

2.8. İLK (ERKEN) KALKOLİTİK ÇAĞ (MÖ 5500-4500)

Coğrafi yapıya bağlı olarak nüfus artmış, yerleşim yerleri değişmiştir. Anadolu'da yeryüzü şekillerinden dolayı farklı kültürler ve bölgeler gün ışığına çıkmıştır. Bu çağa ait kanıtlara Anadolu, Batı, Doğu ve Güney Bölgelerinde rastlanmıştır. Kalkolitik Çağ'ı, en iyi Aşağı Pınar (Kırklareli) Höyüğü temsil etmiştir.²⁷⁴

Aşağıpınar Höyüğünde köy yerleşmelerinde, çiftçi ve ahşap evlere ait bulgulara rastlanılmıştır. Köyler giderek genişleyip kasaba halini almıştır. Duvar, hendek, ağaç dikimlere, çamurdan yapılmış ev sıvalarına, kil ve kilden yapılmış heykellere gün ışığına çıkarılmıştır. Aşağıpınar Höyük'te yapılan çalışmalar sonucunda beslenme ve üretim ile ilgili bulgulara rastlanılmıştır. Buğday, arpa, mercimek ekimine ve bazı hayvanların (koyun, sığır, keçi) etinden faydalanılmıştır. İznik Gölü yakınlarında Kalkolitik Çağ'a ait önemli bulgular Ilıpınar da rastlanılır. Ilıpınar Bölgesinde ahşaptan yerleşim yerlerine ait buluntular ortaya çıkarılmıştır. Ilıpınar Höyükte farklı bölge yerleşimleri, farklı kültürel yapılara rastlanılmıştır. Bu bölgelerin dışında Kuruçay, Hacılar, Göller bölgelerinde özgün kültürler ve farklı ahşap evler ortaya çıkarılmıştır. Hacılar II bize çok detaylı bilgi vermektedir. Yapılan kazı çalışmalarında mimari, yerleşim, besin ve dini konular ile ilgili birçok bilgiye ulaşılmıştır.²⁷⁵

Konya Ovası Kalkolitik Çağ ile ilgili birtakım bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Neolitik Çağ ile Kalkolitik Çağ arasında bağlantılar ortaya çıkmıştır. Konya Ovası, Neolitik Çağın erken dönemlerinde işgal edilmiştir. Kalkolitik Çağ'da yeni yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. Bu yerleşim yerleri Neolitik Çağ'daki yerleşim yerlerinin bir devamı niteliğindedir. Yukarıda söylediğimiz bölgeye askeri amaçlı ve ekonomik işlevli yapılar katılmıştır. Diğer önemli bir höyükte Karaman İlinde yer alan Hasan Höyüktür. Bu höyük diğerlerine göre daha farklı şekillenmiştir. Mimari yapısı birtakım farklılıklar göstermiştir.

²⁷³ Oktay Başak, "Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı", s. 20-22.

²⁷⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.78-79.

²⁷⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 78-88.

Duvarlar ince inşa edilmiştir ve ebat olarak daha küçük kerpiçler kullanılmıştır. Taş ve ahşap yapı malzemesine pek rastlanılmamıştır. Sürekli yeniliklere maruz kalmıştır. Duvar yapıları, zemin malzemeleri, kullanılan malzemeler de birtakım yenilikler yapılmıştır. Diğer önemli yerleşim yeri ise Çatalhöyük'tür. Yapılan birtakım ekip çalışmalarında hücre planlı mekânların varlığına rastlanılmıştır. Dörtgen yapılar, kerpiç malzeme, depolar, yeni ek duvarlar ve yeşil rengi andıran sarı sıvılar ortaya çıkmıştır.²⁷⁶

Anadolu'da MÖ 500-3.000 yılları arasında Beycesultan, Yumuktepe, Can Hasan, Pulur, Fikirtepe, Yazır, Tilmen Höyük gibi merkezler önemli yerleşim yerleridir.²⁷⁷

Coğrafi şartlar yeni yapıları etkilemiştir. Yapı malzemesi olarak kerpiç, ahşap gibi malzemeler kullanılmıştır. Mimari yapılarda dikdörtgen evler'den kerpiç yapıların inşasına kadar birçok yapıya rastlanılmıştır. Neolitik Çağ'da bitişik ev mimari yapısı, Geç Kalkolitik Çağ'da da görülmüştür. Bu çağın yapısı ayrı şekillenip, evler birbirinden uzak yapılandığı için bu durum özel mülkiyeti ortaya çıkarmıştır. Yeni yapılar kentlere dönüşmüştür ve savunma amaçlı surlar ortaya çıkmıştır.²⁷⁸

Bu çağ'da önemli gelişmelerden biri de Halaf Kültürü'nün ortaya çıkmasıdır. Halaf Kültürü MÖ 7000 -6400 dilimleri arasında ve VI. bin yılın ortaları ile V. bin yılın başlarındaki Halaf Kültürü, Yakın Doğu'nun boyalı çömlekçilik geleneğine sahip önemli kültürlerden biridir.²⁷⁹ Erken Kalkolitik Çağ'da Halaf Kültürü dikkat çekmiştir. Arkeolojik çalışmalar neticesinde bu bölgelerde boyalı çanak çömleklere rastlanılmıştır.²⁸⁰ Geniş bir alana yayılan Erken Kalkolitik Çağ Kültürü çanak ve çömleğin dışında mimari yapı, şehir planlaması ve bazı sanat eserlerinin adından bahsetmiştir.²⁸¹

Erken Kalkolitik Çağ'da Halaf kültürü²⁸² yapı planlı evlerdeki odalar dörtgen şeklini almıştır.²⁸³ Daha sonraki süreçte bu yapı kubbeli mezar anlamına gelen Tholos ismi

²⁷⁶ Mehmet Mertek, *Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da Konya Ovası'ndaki Yapılaşma Yerleşim Yerlerinin Özellikleri*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Konya 2018, s.17-46.

²⁷⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Basım Yayınları, Bursa 2011, s.14.

²⁷⁸ Mehmet Mertek, *Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da Konya Ovası'ndaki Yapılaşma Yerleşim Yerlerinin Özellikleri*, s.17-46.

²⁷⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.90.

²⁸⁰ Irmak Güneş Yüceil, "Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Kalkolitik Dönem Çanak Çömleklerinin Genel

Yapıları", https://www.academia.edu/10173845/DOĞU_VE_GÜNEYDOĞU_ANADOLU_BÖLGELERİ_KALKOLİTİK_DÖNEM_ÇANAK_ÇÖMLEKLERİNİN_GENEL_YAPILARI_VE_ÖZELLİKLER, s.11, (Erişim Tarihi:02.05.2020).

²⁸¹ Engin Akdeniz, "Halaf Ve Obeyd Kültürleri Üzerine Bazı Gözlemler Ve Pirot Höyüğü'nün Halaf- Obeyd Boyalı, Çanak Çömleği", *Halaf ve Obeyd Kültürleri Üzerine Bazı Gözlemler ve Pirot Höyüğü'nün Çömleği Anadolu Araştırmaları*, C:17, S:2, Yıl:2004, s.2.

²⁸² Irmak Güneş Yüceil, "Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Kalkolitik Dönem Çanak Çömleklerinin Genel Yapıları", s.18-36

²⁸³ Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, s.93.

verilmiştir. Dörtgen yapıların yanında yuvarlak yapılar da dikkat çekmiştir. Evlerin bazı bölümleri hububat deposu ya da fırın olarak kullanılmıştır. Kerpiç malzemesi, yapılarda kullanılmıştır ve sonra ki aşamalarda kerpiç kullanımı azalmıştır. Yerleşimcilerin sürekli ya da mevsimlik olarak ikamet ettikleri görülmüştür. Halaf Bölgesi'nde avcılık ve tarımsal faaliyetlere rastlanılmıştır. Baklagil, buğday ve arpa gibi tarım ürünleri, domuz, keçi, sığır ve koyun gibi hayvanlar da yetiştirilmiştir. Bu durum ticaretin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Halaf Kültürüne ait yerleşim alanlarında yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, kil topraklar üzerinde mühür baskılar ele geçirilmiştir. Mühürlerin varlığı idari yargılamanın var olduğu fikrini ortaya çıkarmıştır. Mühürler de bitki, hayvan ve insan motifleri yer almıştır. Diğer dikkat çeken durum ise Boyalı Çanak Çömleklerdir. Halaf Kültürü geniş coğrafyalara yayılmıştır. Çanak Çömlekler Doğu Halaf ve Batı Halaf şeklinde yayılmıştır. Halaf kültürü üç evrede incelenmiştir. Erken Halaf, Orta Halaf, Geç Halaf şeklindedir. Evreler birbirinden farklı özellikler göstermiştir. Geç Halaf Döneminin ardından Obeyd Geç evresinden de söz edilebilir. Pirot Höyük'te bezemeli kaplar ve çanak çömleklere rastlanmıştır. Doğu Anadolu Bölgesinde Elazığ Çanak Çömlekleri, İlk Kalkolitik Çağ'da önemli yer almıştır. Yuvarlak şekillerde, boyunlu çömlekler, kabartmalar, açık kahve ve koyu kahve renkleri dikkat çekmiştir. Kurupınar Elazığ Çömlekleri ise; yüzeyleri kalın, kahve ve gri renkli boya bezemeli çanaklara rastlanılmıştır.

284

Halaf Kültürü'nün nasıl bittiği hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. MÖ 4500'den sonra Mezopotamya'nın güneyinden gelen bir halk hareketi ile sona ermiştir.²⁸⁵ Halaf Kültür Çanak- Çömlekleri: Yunus/ Gaziantep Çömlekleri, Tilki Tepe Çömlekleri, Takyon Tepe/ Nerivan / Şırnak Çömlekleri, Çavi Tarlası \ Siverek Çanak Çömlekleri, Tepecik / Makaraz Tepe (Elazığ) , Girikihacıyan \ Ergani Çanak Çömlekleri, Kola Avika \ Kozluk Batman Çanak Çömlekleri, Karkamış \ Nizip Gaziantep Çanak Çömlekleri, Bismil Diyarbakır Çanak Çömlekleri, Hayaz \ Samsat - Adıyaman Çanak Çömlekleri, Nerivan - Silopi Şırnak'da ele geçirilmiştir.²⁸⁶

---

²⁸⁴ Irmak Güneş Yüceil, "Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Kalkolitik Dönem Çanak Çömleklerinin Genel Yapıları", s.18-36.

²⁸⁵ Engin Akdeniz, "Halaf Ve Obeyd Kültürleri Üzerine Bazı Gözlemler Ve Pirot Höyüğün Halaf- Obeyd Boyalı Çanak Çömleği", s.2.

²⁸⁶ Irmak Güneş Yüceil, "Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Kalkolitik Dönem Çanak Çömleklerinin Genel Yapıları", s.18-36.

2.9. ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ (MÖ 4500-4000)

Orta Kalkolitik Çağ'da Obeyd Kültürü gelişmiştir. Obeyd Kültürü ve Halaf Kültürlerinin bir arada olduğu dönemde Halaf-Obeyd Geçiş dönemi olarak adlandırılmıştır. Obeyd Kültürü Anadolu ve Mezopotamya'da yayılmıştır. Kendi kültürlerini gittikleri yerlerdeki topluluklara yaymışlardır. Obeyd Kültürü Doğu Anadolu da İran, Güney de Umman Körfezi, İç Anadolu, Akdeniz ve Güney'e kadar yayılma alanı göstermiştir. Bu kültür kendi içerisinde dört evreye ayrılmıştır. Kazı çalışmalarında yerleşim yeri ve mimari yapı ile ilgili az bulgulara rastlanmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu bölgelerinde Obeyd Kültürüne dair birtakım bulgular ortaya çıkmıştır. Malatya Değirmentepe, Elazığ Norşuntepe, Höyüklerinde bu Çağ'a ait mimari yapı ile ilgili bulgulara rastlanmıştır. Dörtgen biçiminde evler, yan yana oda mimarisi dikkat çekmiştir. Anadolu'daki Obeyd mimarisi her yerde aynı değildir. Bitki, kil ve kum maddeleri hammadde olarak kullanılmıştır. Çanak Çömlekler 'deki Halaf Boyaları dikkat çekmiştir. Bu boyalarda kırmızımsı renk daha az miktardadır. Kendi yaptıkları hamurlara şekiller vererek astarlama işlemi uygulanmıştır. Obeyd Çanak Çömlek Halaf Boyalıları ile eşyalardaki boya işlemleri benzerlik göstermiştir. Geometrik, üçgen, dikdörtgenler şekilleri, en çok tercih edilen motiflerdir. Tabaklar, derin kâseler ve çömlek yapılarına rastlanılmıştır. Mühürlerin varlığı, ticaretin yapıldığını ortaya çıkarmıştır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde ticaret ile uğraşmışlardır. Hammadde olarak önemli taşlar kullanılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda çakmaktaşı, kazıcılar, oraklar ve bıçaklar ele geçirilmiştir. Yumuktepe, Norşuntepe ve Değirmentepe'de birtakım madenlerin kullanıldığına dair birtakım bulgular ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen bilgilere göre Obeyd topluluklarında tarım, ticaret, hayvancılık gibi karışık bir yapı var olmuştur.²⁸⁷

Kalkolitik Çağ'ın ilerleyen aşamasında Güneydoğu'da ve Doğu Anadolu'da nüfus artmıştır. Elazığ ile Malatya Bölgeleri, güneydeki kültürler ile aralarındaki ilişkiyi geliştirmişlerdir. Güney Bölgesinde hâkim olan Halaf Kültür yerini artık Obeyd Kültürüne bırakmıştır.²⁸⁸ Obeyd Kültürü adını Irak Bölgesinden ve Fırat'ın Batı kıyısından almıştır. Obeyd Kültürü, Suriye gibi bölgelerde görülmüştür. Tarım, hayvancılık ve denizcilik alanında uğraş göstermişlerdir.²⁸⁹ Obeyd Döneminde köylülerin dağınık olması ekolojik açıdan tarıma uygun alanlara yerleşmişlerdir. Bu durum ekonomik ve tarımsal açıdan

²⁸⁷ Savaş Harmankaya, " Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", s.11-13.

²⁸⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 95.

²⁸⁹ Engin Akdeniz, " Halaf Ve Obeyd Kültürleri Üzerine Bazı Gözlemler Ve Pirot Höyüğün Halaf- Obeyd Boyalı Çanak Çömleği", s.2-36.

kendilerine yeterlilik göstermiştir.²⁹⁰ Kuzey Suriye, Güney Mezopotamya ve Doğu Anadolu arasında büyük çaplı ticaret ilişkileri kurulmuştur. Ticaret yapılan ürünler arasında ilk sırayı Doğu Anadolu'dan Güney Bölgesine taşınan Obsidyen ilk sırayı alırken, Obeyd Çanak- Çömlekleri ise ikinci sırayı almıştır.²⁹¹

Tapınaklar ve mühürler Obeyd Kültüründe dikkat çekmiştir. Obeyd Kültürü son dönemlerinde madeni metallerin şekillenmesi ile ilgilenmişlerdir. İnsan heykeltçiler ve silindirik göğüs şekillerine rastlanılmıştır. Kerpiç duvarlara, kırmızı renge boyanmış insan ve hayvan figürleri yapılmıştır. Çanak- Çömlekte süsleme sanatı sadeleşerek ve standart hale gelerek devam etmiştir.²⁹² Çanak, Çömleklere Obeyd Kültüründe ayrı bir önem verilmiştir. Bu Kültür'de Çanak Çömlekler belirleyici rol oynamıştır ve birçok alan da yaygınlık göstermiştir.²⁹³ Obeyd Kültürü'nün diğer etkisi ticarete ortaya çıkmıştır. Bu durum bir yandan kültürel kaynaşmayı sağlarken diğer taraftan da geleneksel yapıyı bozulmadan devam etmiştir.²⁹⁴ Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde Halaf Kültürünü görmekle beraber Obeyd Kültürü de görülmüştür.²⁹⁵

Obeyd Çanak-Gömlekleri'nde coğrafi koşullar önemli bir yer almıştır. Coğrafi yapıya göre, Kuzey ve Güney olarak üzere iki kısma ayrılmıştır. Kronolojik olarak 4 evreye ayrılmışlardır ve 3.Evre XI-VIII ile 4. Evre VII-VI tabaka Çanak-Çömleklerin en yaygın olduğu döneme denk gelmiştir.²⁹⁶

III. evre ve VI. evre tabakalarında Tepe Gawra, Eridu, Tell Abada gibi bölgelerde çanak-çömlek çıkarılmıştır. Değirmentepe yerleşmesi ve tabakası, Obeyd Kültürü hakkında önemli bilgiler vermiştir.²⁹⁷ Obeyd Döneminde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi dikkat çeken bölgelerdir. Arslantepe, Çayboyu, Korucutepe, Gedikli(Antep), Sakçagözü, Tilmen Höyük, Ayngerm (Siirt) bu bölgelerde Boya Bezemeli Çanak-Çömleklere rastlanılmıştır.²⁹⁸

---

²⁹⁰ Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, s.130.

²⁹¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 96.

²⁹² Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, s.142.

²⁹³ Engin Akdeniz, "Halaf Ve Obeyd Kültürleri Üzerine Bazı Gözlemler Ve Pirot Höyüğün Halaf- Obeyd Boyalı Çanak Çömleği", s.2-36.

²⁹⁴ Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, s.142-43.

²⁹⁵ Irmak Güneş Yüceil, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Kalkolitik Dönem Çanak Çömleklerinin Genel Yapıları ve Özellikleri", s.37.

²⁹⁶ Engin Akdeniz, "Halaf Ve Obeyd Kültürleri Üzerine Bazı Gözlemler Ve Pirot Höyüğün Halaf- Obeyd Boyalı Çanak Çömleği", s.27.

²⁹⁷ Mihriban Özbaşaran, *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Kalkolitik Mimarisinde Tülintepe Yerleşmesinin Önemi*, Basılmamış Doktora Tezi, Mart 1992, s.138-141.

²⁹⁸ Irmak Güneş Yüceil, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Kalkolitik Dönem Çanak Çömleklerinin Genel Yapıları Ve Özellikleri", s.43-51.

Pirot Höyükte önemli bulguların ele geçirildiği ve Obeyd Kültürünü yansıtan diğer önemli bir höyüktür. XIV-XII tabakalarında yapılan çalışmalar sonucunda sınırlı sayıda çanak- çömlekler ele geçirilmiştir. Obeyd Kültürü halkı uzak coğrafyalarla ticaret yapabilme imkânına sahiptir.

2.10. GEÇ (SON) KALKOLİTİK ÇAĞ (MÖ 4000-3000)

Kalkolitik Çağ'ın sonlarına doğru Anadolu'ya, Balkanlardan ve Boğazlardan bir takım topluluklar göç etmiştir. Farklı insan toplulukları nüfusun artmasına neden olmuş ve yerleşim yerlerinin sayısını artmıştır.²⁹⁹

Mezopotamya kökenli göçebelerin MÖ 4 bin yılın başlarında Anadolu'ya girmesiyle, yeni kültürlerle etkileşim yaşanmıştır. Bu durum yerel kültürler ile etkileşim yaşanmasına neden olmuştur ve Son Kalkolitik Çağ ortaya çıkmıştır.³⁰⁰ Bu döneme Geç Kalkolitik Çağ 'da denilmiştir. Güney Anadolu'daki birtakım yerleşim yerleri yıkılıp yıkılmış ve Kuruçay, I. Can Hasan, Köşk Höyük gibi yeni Kalkolitik kültür yerleri ortaya çıkmıştır.³⁰¹ IV. bin yılın ortalarına doğru yeni bir dönem olan ve sağlam adımların atıldığı Uruk evresi ortaya çıkmıştır. Anadolu'da Geç Kalkolitik İlk Tunç Çağ I. Geçiş Dönemi olarak isimlendirilen bu evrenin Sümer, Kuzey Suriye, Güney Doğu ve Doğu Anadolu'da yeni ticaret merkezleri ve yeni kültürler ortaya çıkmıştır.³⁰²

2.11. TARIM

Anadolu toprakları tarih boyunca birçok uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Anadolu toprakları tarımın ilk olarak yapıldığı coğrafyalardan biridir. Tarımsal faaliyetler insanın bir evrimi olarak bilinir.³⁰³

Mezopotamya tarihi gelişimi siyasi, sosyal, ekonomik olarak toplumları etkilemiştir. Eski Çağ'dan günümüze kadar tarımda bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Paleolitik Çağ'dan Neolitik Çağa kadar insanlar, toplayıcılık ve avcılık ile hayatta kalma mücadelesi vermişlerdir. Buzul Çağı sonrası ortaya çıkan durumlar toplumun hayatta kalma mücadelesini geliştirmiştir. İnsanın hayatta kalma mücadelesi Neolitik Çağ ile şekillenmiştir.³⁰⁴ Çağlar boyunca üç kıtanın çevrelediği Anadolu yarımadası, Asya ve

---

²⁹⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.102.

³⁰⁰ Savaş Harmankaya, "Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme",s.13.

³⁰¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 101.

³⁰² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.109.

³⁰³ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen(Ed:), *Anadolu'nun Eski Çağlar'ında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.189.

³⁰⁴ Belgin Aksoy, "Üretim Ekonomisi Ve Toplumsal Alt Yapı: Neolitik ve Kalkolitik Çağlar", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:11, S:2,Yıl:2018, s.1476-1491.

Avrupa kıtalarını birbirine bağlamaktadır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Anadolu yarımadası, dünyanın en önemli boğaz, farklı iklim türleri, yer altı ve yerüstü zenginliklerine sahiptir.³⁰⁵ İlerleyen süreçte insanların yaşam tarzları değişmiştir. İnsanlar üretici toplum haline gelmiştir. Coğrafi koşullar insan topluluklarının yaşam biçimlerini değiştirmiştir. Paleolitik toplumların yaşam stratejileri, toplumda karmaşık bir yapı oluşturur. Bu durum üretim, ekip biçme ve hasat gibi unsurları beraberinde getirmiştir. Yaşanan farklı durumlar hayatta kalma stratejileri geliştirmiştir. Toplumların yaşadıkları farklı coğrafyalardan dolayı sosyal yapıları ve ihtiyaçları değişiklik göstermiştir.³⁰⁶ Paleolitik Çağ da avcılık ve toplayıcılık devam ederken ilerleyen zamanlarda ihtiyaçlar değişmiştir. Toplumsal örgütlenmeler akrabalık temeli oluşturmuştur. Kırsalda yaşayan göçebe topluluklarda hiyerarşik örgütlenmeler dikkat çekmiştir. Toplulukların mülkiyet kavramı beraberinde depolama sistemini geliştirilmiştir. Fazla ürünler depolarda saklanmıştır. Neolitik Çağ'dan itibaren insanlar bitki ve hayvanları evcilleştirmeye başlamıştır. Bu Çağ'da devam eden evcilleştirme, Kalkolitik Çağ'daki tarımsal faaliyetlerin devamıdır. Kalkolitik Çağ'da halkın temel besin kaynağı arpa, mercimek, buğday ve burçak'tır. Anadolu'da Erken Kalkolitik Çağ'da Aşağıpınar'ın temel geçim kaynağı mercimek, buğday, arpa ve burçak gibi ürünler ekilmiştir. Aşağıpınar yerleşmelerinde çiftçilerin yaşadığına dair birtakım bulgulara rastlanılmıştır. Doğu Anadolu Bölgesinde Norşuntepe'de tarımsal faaliyetler yoğun şekilde yapılmıştır. Arkeolojik ve yüzeysel kazı çalışmalarında kuru tarım metodu uygulanarak tahıl üretimi yapılmıştır.³⁰⁷

Kalkolitik Çağ'da tarımı etkileyen diğer önemli etken bakır madeninin ortaya çıkmasıdır. Tarımsal araç ve gereçler bakırdan yapılmıştır. Tarımsal üretimi büyük oranda etkilemiştir.³⁰⁸ Tarımsal faaliyetlerde bazalt ve metal aletlere rastlanılmıştır.³⁰⁹

Seramik bulguları üretim ve ticarete kanıt olmuştur. Gündelik yaşantıda yerleşik toplumların yemek hazırlama ve sunma etkinliklerinin olduğunu göstermiştir. Farklı kültür merkezlerinde yapılan kazı çalışmalarında toplumların ev, mimari yapılarına, tahıl depolarına, ocaklara, tahıl tohumlarına, çanaklara rastlanılmıştır.³¹⁰ Tarım yapılan önemli alanlar:

---

³⁰⁵ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen(Ed:), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.264.

³⁰⁶ Belgin Aksoy, "Üretim Ekonomisi Ve Toplumsal Alt Yapı: Neolitik ve Kalkolitik Çağlar", s.1476-1491.

³⁰⁷ Kemal Atak, *Anadolu'da Kalkolitik Çağ Kabartma Bezemeli Seramik Geleneği*, s.12-14.

³⁰⁸ Enver Akin, Reşat Esgici, "Eskiçağ'da Tarım Aletleri", *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, C:11, S:1, Yıl:2015, s.33.

³⁰⁹ Kemal Atak, *Anadolu'da Kalkolitik Çağ Kabartma Bezemeli Seramik Geleneği*, s.14.

³¹⁰ Belgin Aksoy, "Üretim Ekonomisi Ve Toplumsal Alt Yapı: Neolitik ve Kalkolitik Çağlar", s.1476-1491.

2.11.1. Kuruçay (Burdur)

Erken Kalkolitik Çağ'ın bir diğer temsilcisi Kuruçay'dır.³¹¹ Akdeniz Bölgesinde yer alan, Burdur'dan Batıya, Teffeni'ye, oradan da Denizli'ye kadar uzanır. Kuruçay Höyük'te yapılan kazı çalışmaları sonucunda her katmanda farklı bulgulara rastlanılmıştır. 6.tabakada keramiklere ait bulgular gün ışığına çıkarılmıştır.³¹² Kalkolitik Çağ sonlarına doğru 7.katmanda Çanak- Çömlek türü kırmızı- kahve boya bezemeli kaplar gün ışığına çıkarılmıştır.³¹³ Geç Kalkolitik Çağ'da 4,5,6,6a yapı katları ile Erken Kalkolitik Çağ 2. Yapı katında incelenen kalıntıların E. Deniz yerleşim topluluğunun tahıl ve buğday yetiştirdikleri ve saman parçalarına rastlanılmıştır.³¹⁴

Çanak, çömlekler, kulplu bardak, tabak, bardak, kulpsuz az pişmiş bardaklar, ocaklar, taştan yapılmış iğne ve hayvan kemiklerine rastlanılmıştır. Bulgular bu çağ insanının beslenme ekonomisinin geliştiğini ortaya çıkarmıştır.³¹⁵

Dikdörtgen şeklinde, tek odalı mimari yapı ve üstü hasırdan yapılmış evlere ait bulgular bulunmuştur. Evlerin tabanında bulunun çanak ve çömleklere, gömülen çocuklar dikkat çekmiştir. Yapılan kazı çalışmaları sonucu mızrak, bıçak ve balta gibi bir takım aletler bulunmuştur. Kuruçay'daki tapınakların alt zemini hasırla döşenmiştir ve toprağın ortasında fırın, ocak, sunak ve topraktan yapılmış masalara rastlanılmıştır.³¹⁶ Erken Kalkolitik Çağ'ın sonlarına doğru 5000-4800 yıllarında istilaya uğramıştır ve Kuruçay uzun bir süre sessiz kalmıştır.³¹⁷

2.11.2. Karaz

Erzurum'da yer alan³¹⁸ Karaz Höyükte yapılan kazı çalışmalarda, tarım için bakırdan yapılmış aletlere rastlanılmıştır. Hatta bitkilerden obdisyen ve çakmaktaşıdan aletler yapılmıştır. Verimli tarım alanlarına sahip olan bu bölge ekilip biçilerek, tarım alanları kullanılmıştır. Bölge coğrafi koşulları, yüzey şekilleri ile doğallık taşır bu yüzden

---

³¹¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.85.

³¹² Refik Duru, "Kuruçay Höyüğü Kazıları 1980",*III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl:1981,s.9-17.

³¹³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.86.

³¹⁴ Süleyman Çiğdem, *Eski Anadolu İnsanın Geçim Kaynakları Ve Yaşama Biçimleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1996, s.93.

³¹⁵ Refik Duru, "Kuruçay Höyüğü Kazıları 1980",s.9-17.

³¹⁶ Galip Akın, *Paleolitik 'ten Kalkolitik Çağ'a Barınma Ve Yerleşim Yeri*, s.108-109.

³¹⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.86.

³¹⁸ Selma Pehlivan, "Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:17, Haziran 2016, s.242.

ürünler doğal ortama bağlı olarak yetişmiştir. Sulu tarımın varlığına kanıt gösterilmemiştir.³¹⁹ Karaz Höyük'te çanak – çömlekler 2 grup şeklinde incelenmiştir.³²⁰

MÖ 3 binlerde Anadolu'da bulunan Hurriler tarım ve hayvancılık ile uğraşmışlardır. Tarım ve hayvancılığı diğer bölgelere taşımışlardır.³²¹

2.11.3. Pulur

Erzurum'un Aziziye ilçesinin 20 km güneybatısında yer alan ve Ömertepe köyünün kuzeybatı yakınlarında yer alan Pulur³²² 1Ağustos 1960 yılında başlayan ve iki aylık bir kazı çalışmasında kavruk buğdaylara, keramik, küp, bardak, kâse kaşık, süzgeçli kap, kâse keski ve balta gibi bulgulara rastlanılmıştır.³²³ Pullarda yapılan kazı çalışmalarının diğer ilginç yanı ise her katmanda tarım yapıldığına dair bulgular ortaya çıkmıştır. Sulu tarım yapılmadan ürünler yetiştirilmiştir. Höyüğün her katmanında öğütme taşları, tokmak ve dibeklere rastlanılmıştır. Yapılan kazı çalışmaları tarım ve hayvancılık ile geçimlerini sağladıklarını ortaya çıkarmıştır. Tarım aletleri madenden yapılıp, madeni eserlere de rastlanılmıştır. Tarımsal etkinlik sanat eserlerine yansımıştır. Bu durum toplumun dini inançlarını etkileyerek Bereket Kültürünü ortaya çıkarmıştır. Pişmiş topraklardan yapılmış tanrıça resimler ele geçirilmiştir.³²⁴

2.11.4. Güzelova

Erzurum'un 15 km kuzeydoğusunda yer alan³²⁵ Güzelova'da yapılan araştırma sonucunda höyük coğrafi yapı olarak bataklık ve sulak bir alana sahiptir. Höyükte yapılan kazı çalışmalarında ağaç, bazaltdan yapılmış öğütme taşları ve topraktan yapılmış malzemeler ortaya çıkmıştır. Kazılarda çanak- çömlek, ocak, kapak, küp, bıçak, çekiç ve testere gibi aletlere rastlanılmıştır.³²⁶

³¹⁹ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:26,Yıl:2000, s. 197-209.

³²⁰ Selma Pehlivan, "Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme", s.244.

³²¹ Veli Ünsal, "Doğu Anadolu'da (Malatya- Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:22, S:2, Haziran 2012,s.321.

³²² Selma Pehlivan, "Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme", s.244.

³²³ Necdet Sözer, "Erzurum Ovasında Tarih Öncesi Kır Yerleşmesi", *Türk Coğrafya Dergisi*, S:22-23, Yıl:1963,Erzurum, s.210.

³²⁴ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s.197-209.

³²⁵ Selma Pehlivan, "Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme",s.246.

³²⁶ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s.197-209.

2.11.5. Sos Höyük

Sos Höyük yer yapısı olarak düz bir arazide yer almıştır.³²⁷Erzurum Hasan Kale güzergâhında yer alan höyükte gıda depoları ve tahıl tarımının yapıldığına ait bulgular ortaya çıkarılmıştır. Doğal koşulların oluşturulduğu şartlarda tarım yapılmıştır. Obsidyenden yapılmış bıçak uçlar ve ok uçlarına rastlanılmıştır. Araştırmalar hayvancılık ekonomisinin, tarım ekonomisinden daha fazla geliştiğini göstermiştir ve iklim koşullarının elverişli olduğu alanlarda arpa ve buğday ekimi yapılmıştır.³²⁸

2.11.6. Korucutepe

Korucutepe, Norşuntepe, Arslantepe ve Çayboyu gibi yerleşim yerleri Geç Kalkolitik Çağ'ın asal yerleşmeleridir.³²⁹ Kalkolitik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar, yapılan kazılarda 12 tabaka ortaya çıkarılmıştır. Bu dönem kazılarında keramiklere rastlanılmıştır.³³⁰ Korucutepe'de 1970 yılında yapılan çalışmalarda arpa, kızılca buğday ve keten gibi bitkisel kalıntılara rastlanılmıştır.³³¹

Korucutepe kazılarında farklı tarım ürünleri ve fosil kalıntıları ortaya çıkmıştır. Tarım ürünü olarak arpa, buğday, çavda, mercimek, bezelye ve alıç gibi besin kalıntıları bulunmuştur ve kavak, meşe, karaağaç gibi fosil hale gelmiş kalıntılara da rastlanılmıştır.³³²

2.12. KALKOLİTİK ÇAĞ'DA TARIMSAL ÜRETİMDE KULLANILAN

ALETLER KULLANILAN ALETLER

Buzulların erimesiyle Paleolitik Çağ'ın sonlarında insanlar yerleşik yaşama geçmişlerdir. Mezopotamya, Yakındoğu ve Mısır gibi bölgelerde yerleşik yaşama geçilmiştir. Bu coğrafyalarda yaşayan yerleşik toplumlar saban, orak ve öğütme taşı gibi tarımsal aletler kullanmışlardır. Dünya'da, Kalkolitik Çağ'da (MÖ 5500-3200) yerleşik yaşamın artmasıyla, tarımsal gelişmelerde ilerlemiştir. Bakır madeninin bu dönemde ortaya çıkmasıyla tarımsal araç ve gereçler bakırdan yapılmıştır.³³³

Doğu Anadolu Bölgesinde Karaz, Sos, Güzelova, Pulur kazılarında bir takım aletler gün ışığına çıkarılmıştır. Çıkarılan bu aletler Erzurum müzesinde yer almıştır. Coğrafi koşullardan dolayı tarım ve hayvancılık yapılmıştır. Kalkolitik Çağ'da arpa, buğday

³²⁷ Selma Pehlivan, "Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme", s.247.

³²⁸ Süleyman çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s.197-209.

³²⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.108.

³³⁰ Veli Ünsal, "Doğu Anadolu'da (Malatya- Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler", s.324.

³³¹ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ 2013, s.69.

³³² Yüksel Arslantaş, "Kalkolitik Çağda Harput ve Çevresinin Genel Vaziyeti", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, C:1,S:2, Elazığ 2014.s.100-102.

³³³ Galip Akın, *Paleolitik 'ten Kalkolitik Çağ'a Barınma Ve Yerleşim Yeri*, s.33-35.

tarımının yoğun olarak yapıldığı ve taş, obsidyen ve metal den yapılmış aletlere rastlanılmıştır.³³⁴ Kalkolitik Çağ'da Elazığ Pulur (Sakyol), Korucutepe, Tepecik, Tülintepe, Norşuntepe gibi yerleşim yerlerinde taş, kemik ve boynuzdan yapılmış birtakım araç gereçlere rastlanmıştır.³³⁵

2.12.1. Öğütme Taşı

Öğütme taşları birçok özelliğe sahiptir. Özelliklerinden dolayı insanlar tarafından her zaman kullanılmıştır. Öğütme taşın diğer adı değirmen taşı ve³³⁶ mortardır. Bu taşın kullanım amacı, tahılların öğütülmesinin dışında, tapınaklarda sunu amaçlı kullanılmıştır.³³⁷ Kazı çalışmaları sonucunda Güzelova'da 75, Pulur'da 25 tane öğütme taşı ele geçirilmiştir. Anadolu'nun birçok yerinde öğütme taşlarına rastlanılmıştır.³³⁸

2.12. 2. Havanlar

Pulur Bölgesindeki kazı çalışmalarında 3 adet havana rastlanılmıştır. Havanlar genel olarak ürünleri ezmek için kullanılan bir tarımsal alettir. Tokmak şeklinde olanları da mevcuttur. Çakmaktaşı ve bazalt taşlarını da ele geçirilmiştir. Sayı olarak öğütme taşından azdır. Öğütme taşının kullanımı havanlara göre daha fazladır.³³⁹ Doğu Anadolu Bölgesinde yapılan kazı çalışmalarında Güzelova, Pulur ve Karaz gibi höyüklerde havanlar ortaya çıkmıştır.³⁴⁰

2.12.3. Oraklar

Saplı, yarım çember şeklinde, yassı ensiz ve iç tarafı keskin olan bir alettir. Oraklar metal 'den yapılarak, ekin toplama aracı olarak bilinir. Karaz ve Pulur'da yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır. Öğütme taşı ve havanlar genellikle ürün toplandıktan sonraki işlem süreci ya da depolama sürecinde kullanılırken oraklar; ise ürün tarlada ve

³³⁴ Süleyman Çiğdem, Birol Can, "Erzurum Müzesinde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik Ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler", *Anadolu Dergisi*, S:29, Yıl:2005, s.14-17.

³³⁵ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s.59-103.

³³⁶ Adnan Baysal, "Arkeolojide Öğütme Taşları Ve Taşın Sosyal Ve Kültürel Önemi Açısından Bir Değerlendirme," *I. Uluslar Arası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi*, C:Özgü Ciltevi, Eylül 2000, s.245-247.

³³⁷ Bülent Türkmen, *Anadolu'da Bulunan Ezme Ve Öğütme Taş Aletleri İle Taş Kaplar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009, s.7.

³³⁸ Süleyman Çiğdem, Birol Can, "Erzurum Müzesinde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik Ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler", s.14-17.

³³⁹ Süleyman Çiğdem, Birol Can, "Erzurum Müzesinde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik Ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler", s.14-17.

³⁴⁰ Kemal Atak, *Anadolu'da Kalkolitik Çağ Kabartma Bezemeli Seramik Geleneği*, s.14.

bahçedeyken hasat işleminde kullanılmıştır.³⁴¹ Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan kazı çalışmalarında Güzelova'da metalden yapılmış oraklara rastlanılmıştır.³⁴²

2.12.4. Kağrı

Tekerlekleri tek parça halinde olan ve dingili tekerlekleri ile dönen, öküz ya da manda konularak dağlık, kırsal alanlarda kullanılan ilkel bir arabadır. Tekerleğin icat edilmesiyle, yük taşımacılığı olarak kullanılmıştır. Yerleşim yerlerinin oluşması, köylerin gelişmesi ile yük taşımacılığı daha da gelişmiştir. Hasat edilen yulaf, buğday, arpa, nohut ve çavdar gibi ürünlerin taşınmasında kullanılmıştır. Farklı alanlara ürünlerin ulaştırılması ve depolanmasına yardımcı olmuştur.³⁴³

2.13. HAYVANCILIK

Anadolu'da yaşayan toplumlar Neolitik Çağ'dan itibaren yaşamlarını sürdürebilmek için birçok hayvan ve bitkiyi evcilleştirmişler. Neolitik Çağ insanı alışkanlıklarını Kalkolitik Çağ'da da devam ettirmiştir.³⁴⁴

İnsanlık tarihi ilk başlangıç evrelerinden Kalkolitik Çağ'a kadar birtakım evrelerden geçmiştir. Coğrafi konum, jeolojik yapı ve jeomorfolojik yapı toplumların yaşayışlarını etkilemiştir. Paleolitik Çağ'da toplumlar, iklimden dolayı yerleşik yaşama geçmemişlerdir ve toplayıcı bir toplum olarak bilinirler. Buzulların erimesi ile iklim birtakım değişikliklere uğramıştır. İklim değişikliği ile toplumlar yerleşik yaşama geçmiştir. Toplumlar artık yavaş yavaş yeni bitki ve hayvanlar tanımaya başlamıştır. Avcılık ve toplayıcılık birtakım değişikliklere uğramıştır. Toplum üreten, düşünen bir kimliğe bürünmüştür. Üretim beraberinde hayvancılığı da geliştirmiştir.³⁴⁵

Kalkolitik Çağ toplumları koyun, keçi, sığır ve domuz gibi evcilleştirdikleri hayvanların et ve kürklerinden faydalanmıştır. Kalkolitik Çağ'da tarımsal arazi, yeryüzü şekilleri ve iklime uygun olan alanlarda, özellikle koyun ve keçi daha yoğundur. Aşağı Mezopotamya Bölgesi'nde karma hayvancılık faaliyetleri yapılmıştır. Bu bölgelerde koyun temel yetiştirilen hayvan olup yüksek yerlerde domuzda yetiştirilmiştir. Erken Kalkolitik Çağ'da Aşağı Pınar Bölgesinde beslenmede sığır, koyun, keçi ve domuz gibi hayvanların etinden faydalanılmıştır. Karaca, yaban sığırı ve geyik gibi hayvanlarda avlanmıştır. Doğu

---

³⁴¹ Süleyman Çiğdem, Birol Can," Erzurum Müzesinde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik Ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler",s.14-17.

³⁴² Kemal Atak, *Anadolu'da Kalkolitik Çağ Kabartma Bezemeli Seramik Geleneği*, s.14

³⁴³ Galip Akın, *Paleolitik'ten Kalkolitik Çağ'a Barınma Ve Yerleşim Yerleri*, s.110-116.

³⁴⁴ Kemal Atak, *Anadolu'da Kalkolitik Çağ Kabartma Bezemeli Seramik Geleneği*, s.12.

³⁴⁵ Süleyman Çiğdem," Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s.197-209.

Anadolu Bölgesi'nde Norşuntepe'de, avcılık yoğun bir şekilde yapılmıştır ve yaban sığırı, yabani koyun, alageyik, yabani keçi hayvanlar avlanmıştır.³⁴⁶

Anadolu'nun birtakım alanlarında hayvancılık faaliyetlerine rastlanılmıştır. Coğrafi koşulların değişimi, yeryüzü şekilleri toplulukları, yeni farklı alanlara yönlendirmiştir. Yaşanan bu durum sosyal, ekonomik, siyasal yapılarını etkilemiştir.³⁴⁷ Kalkolitik Çağ'da hayvancılık yapılan bazı önemli bölgeleri ele alalım:

2.13.1. Karaz

Karaz Höyük, Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağı, Doğu Anadolu, Filistin, İran ve Kafkasya'ya kadar bu kültür yayılmıştır.³⁴⁸

Höyük'te yapılan kazı ve sondaj çalışmalarının sonucunda önemli bulgular elde edilmiştir. Çalışmalar sonucunda bölgede keçi, sığır ve koyun gibi hayvanlara rastlanılmıştır. Hayvancılık önemli bir geçim kaynağı olup, hayvanların et ve sütünden, koyunun da yününden faydalanılmıştır. Hayvan kemiklerinden aletler yapılmıştır. Kalkolitik Çağ'daki toplulukların hayvancılıkla uğraştıkları ve hayvansal ürünler tüketip sattıklarına dair ipuçlarına rastlanılmıştır.³⁴⁹

2.13.2. Pulur

Erzurum Bölgesi'ndeki³⁵⁰ Pulur Kazı çalışmalarında bir takım insan ve hayvan kemikleri bulunmuştur. Koyun ve keçi kemiklerine rastlanıp, keçi, koyun ve öküz gibi hayvanlar evcilleştirilmiştir. Hayvanların et ve sütünden faydalanılmıştır. Yerleşim yeri olarak Pulur Nehri kenarında oldukları tahmin edilerek, balıkçılık ile uğraşmışlardır.³⁵¹

2.13.3. Güzelova

Erzurum Karasu kıyısındaki³⁵² Güzelova Höyükte üç farklı kazı çalışmaları yapılmıştır. Bölge coğrafi konum ve yeryüzü şekli itibariyle bugünkü hava şartlarına benzer iklim yaşanmıştır. İlk yapılan kazı çalışmalarında bataklık ve sulak alanlar ortaya çıkarılmıştır. Koyun ve keçi evcilleştirilen hayvanlar arasındadır. Sazlık alanlarda turna, ördek ve kaz gibi hayvanlar yaşamıştır. İklim koşullarından dolayı hayvanlar açık

³⁴⁶ Kemal Atak, *Anadolu'da Kalkolitik Çağ Kabartma Bezemeli Seramik Geleneği*, s.12-14.

³⁴⁷ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s.197-209.

³⁴⁸ Veli Ünsal, "Doğu Anadolu'da (Malatya- Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler", s.324.

³⁴⁹ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s.197-209.

³⁵⁰ Necdet Sözer, "Erzurum Ovasında Tarih Öncesi Kır Yerleşmesi", s.209.

³⁵¹ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s.197-209.

³⁵² Necdet Sözer, "Erzurum Ovasında Tarih Öncesi Kır Yerleşmesi", s.209.

alanlardan ziyade, kapalı alanlarda beslenmiştir. İkinci kazı çalışmalarında Kurun adı verilen yemliklere rastlanılmıştır. Bu kurunlar 'da hayvancılık yapılmıştır. Üçüncü kazı çalışmasında birtakım hayvan kemiklerine rastlanılmıştır. Kazı sonucunda boynuzlardan yapılmış iğne, mühür ve ok sapı çıkarılmıştır.³⁵³

1961'de yapılan kazı çalışmalarında B ocakta hayvan yemliklerine rastlanılmıştır. Yapılan kazılarda halkın kamış ve ağaçlardan barınak ev ve ahır kurarak toplu halde yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Güzelova Höyük halkı hayvancılık ve tarımsal faaliyetlerle uğraşmıştır.³⁵⁴

2.13.4. Sos Höyük

Sos Höyükte 1994 yılında yapılan kazı çalışmalarında Geç Kalkolitikten sonra Bronz Çağlarının tüm evreleri yaşanmıştır ve Erken Demir ile Geç Demir Çağ'larında bu höyük ile ilgili evrelere ulaşılmıştır.³⁵⁵

Höyükte yapılan kazı çalışmalarında bu bölgede tarım yapıldığına dair birtakım bulgulara rastlanılmıştır; fakat Sos Höyükte hayvancılık daha belirgindir. Keçi, sığır, koyun gibi hayvanlar evcilleştirilip, yabani domuz, yabani koyun, keçi, tavşan, geyik ve ayı gibi hayvanlara rastlanılmıştır. Avladıkları farklı kuş türleri de görülmüştür. Sos ve çevresi iklim tipi ormanlık alanlarla kaplı olduğundan avcılık yapılmasını kolaylaştırmıştır. Hayvancılık temel geçim kaynağı olmuştur.³⁵⁶

2.13.5. Değirmentepe

Erken Kalkolitik Çağ'da Malatya yakınlarında önemli bir merkezdir.³⁵⁷ Kalkolitik Obeyd Evresine ait 7.tabaka 1985 yılında yapılan kazı çalışmalarında küçük kuş motifler, kıvrık yılan motifi ve kartallara rastlanılmıştır³⁵⁸ ve kilden yapılmış bir mührün üzerinde kartal, kuş, yılan motifi görülmüştür. Kemik bızlar ve boynuz parçalara rastlanılmıştır. Ev yapılanmasında yanmış hayvan kemik izlerine ocak kenarlarında kilden yapılmış akbaba,

---

³⁵³ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", 197-209.

³⁵⁴ Necdet Sözer, "Erzurum Ovasında Tarih Öncesi Kır Yerleşmesi", s.210-211.

³⁵⁵ Selma Pehlivan, "Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme", s.247-248.

³⁵⁶ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s.197-209.

³⁵⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.97.

³⁵⁸ Ufuk Esin, Savaş Harmankaya, "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl:1987,s.84-86.

kartal motifleri ortaya çıkarılmıştır.³⁵⁹ Değirmentepe'nin ekonomik açıdan gelişmesiyle hayvancılık ve tarımsal faaliyetler yoğun olarak yapılmıştır.³⁶⁰

2.14. TİCARET

Ticaret yolları sosyal yaşamın alt yapısını oluşturmuştur. Ticaret her dönemde toplumlar için önemlidir.³⁶¹

Kalkolitik Çağ'da Anadolu'da toplumların gelişmesi ve ilerlemesinde doğal çevre koşulları önemli derecede etkili olmuştur. Hayat kaynağı olan Mezopotamya'da sulu tarım yapılmasına rağmen hammadde yeterli derecede olmamıştır. Yerleşme birimlerinin artmasıyla nüfus artışı yaşanmıştır. Bu artış hammadde sorununu ortaya çıkarmıştır. Mezopotamya Kültürü, ihtiyacı olan hammadde gereksinimlerini karşılamak için karayolu, akarsu ve deniz yolu elde ederek hammadde ihtiyacını karşılamıştır. Güneydoğu Toroslar hammadde ve kaynak bakımından zengindir. Güney Mezopotamya ve Suriye kültürleri hammadde ve gerekli kaynak temini için bu bölgeye yönelmiştir. Güney Mezopotamyalı tüccarlar kendi ticaret kolonilerini kurmuştur. Bu yollarla ticaret yaparak gerekli hammadde ve kaynaklarını temin etmişlerdir.³⁶²

Kalkolitik Çağ'ın dikkat çekici önemli madeni bakırın ortaya çıkmasıyla, üretimi artmış ve ticarete önemli rol oynamıştır. Madenlerin, özellikle bakırın birçok alanda kullanılması ticareti ortaya çıkarmıştır. Bakır madeninin gelişimiyle, insanlar bakır madenine ulaşmak için, seramik ya da dokuma gibi eşyalarla değiş-tokuş durumu ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu durum toplum da ticaret ve kentlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³⁶³

İlk Kalkolitik Çağ'da Halaf Döneminde ekonomileri tarım, hayvancılık ve ticarete dayanmıştır. Özellikle Halaf Boyalı Çanak- Çömlek ticareti yapılmıştır.³⁶⁴ Ticareti yapılan bazı önemli yerler:

---

³⁵⁹ Ufuk Esin, Savaş Harmankaya, "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986",s. 84-103.

³⁶⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.101.

³⁶¹ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen(Ed:), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.72.

³⁶² Kemal Atak, *Anadolu'da Kalkolitik Çağ Kabartma Bezemeli Seramik Geleneği*, s.14-15.

³⁶³ Oktay Başak, "Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı",s.20-21.

³⁶⁴ Savaş Harmankaya, Oğuz Tanındı, Mihriban Özbaşaran, "Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", http://tayproject.org/downloads/Kalkolitik_SH.pdf.s.10-11, (Erişim Tarihi:02:05.2020).

2.14.1. Pulur

Erzurum'da yer alan,³⁶⁵ Pulur Höyükte yapılan kazı ve sondaj çalışmasının sonucunda birtakım önemli bulgular elde edilmiştir.³⁶⁶

Höyük'ün hemen batısında Pulur Çayı yer alıp, bu çay kaynağını Dumanlı Dağ'ından almıştır. Bu bölge obsidyen hammaddesi kaynağı bakımından zengindir ve obsidyeni Pulur'a taşımıştır.³⁶⁷ Pulur Bölgesi konumundan dolayı obsidyen kaynaklarına yakın bir yerleşmede kurulmuştur. Höyük'ün batısında aşınmış volkanik tepeler ve birçok obsidyen kaynakları bulunmuştur. Bu durum bölge halkının obsidyen ticareti yapmasına neden olmuştur. Geçim kaynağı olarak ticaret ile uğraşmışlardır.³⁶⁸

2.14.2. Alishar

Anadolu'nun en önemli ve büyük höyüklerindedir. Birçok önemli ticaret merkezinin uğrak noktası haline gelmiştir. Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'nın I. Evresi olu 0-1 tabakasıdır. Çanak, çömlek, kaba hamurlu mallar, ince işçilikli mallar, geometrik motifli mühürlere ele geçirilmiştir. Bulgular bu bölgede ticaret yapıldığını göstermiştir. Gelişmiş bir taş teknolojinin varlığına rastlanılmıştır. Çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış araç gereçler ortaya çıkmıştır.³⁶⁹

2.14.3. Arslantepe

Malatya ovasında yer alan,³⁷⁰ bu Çağ'ın geç evresinde 3300-3000 'de Arslantepe Höyükte güçlü güney etkiler görülmekle beraber yerel özelliklerde ağır basmıştır.³⁷¹ Arslantepe'nin tarihine bakacak olursak Mezopotamya ile aralarında bir bağlantı bulunmaktadır. Mezopotamya konum itibariyle Kuzey Mezopotamya ve Güney Mezopotamya olarak iki 'ye ayrılmıştır. Güney Mezopotamya konumundan dolayı kuzey ile ticaret yapılmasını zorunlu kılmıştır. Mezopotamya'ya ait birçok bilgiye Kayseri Kültepe'deki Çivi Yazılarından ulaşılmıştır.³⁷²

³⁶⁵ Selma Pehlivan, "Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme",s.244.

³⁶⁶ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları",s.197-209.

³⁶⁷ Mehmet Işıklı, "Erzurum Pulur Höyüğü Çalışmaları: Kuzeydoğu Keramiği Üzerine Gözlemler", *Arkeoloji Dergisi VIII*, İzmir 2006, s.15.

³⁶⁸ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s 197-209.

³⁶⁹ Veli Ünsal, "Alishar'ın Yozgat Arkeolojisi Ve Eskiçağ Tarihine Katkısı", Bozok Üniversitesi Yayınları *Uluslararası Bozok Sempozyumu (05-07 Mayıs 2016)*, C:1, Yozgat 2016, s.56-57.

³⁷⁰ Oktay Başak, "Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi Ve Kullanımı", s.20-22.

³⁷¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.112.

³⁷² Yusuf Cahit Çukacı, "Arslantepe (3500- 3900) Stok Ve Emanet Mal Uygulamaları", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C:16, S:32, Yıl:2018, s.439.

Arslantepe Höyük'te Tarih Öncesi Dönem ve Geç kalkolitik Çağ ile ilgili bilgilere rastlanılmıştır. Höyük'te yapılan kazı çalışmalarında bulunan metal ve madenler muhtemel olarak Suriye ile ticari ilişkilerin var olduğunu göstermiştir. MÖ 4000 yıl boyunca Arslantepe Bölgesi coğrafi konum ve yer şekilleri bakımından çok önemli bir konuma sahiptir. Bu Höyük'te çıkarılan bakır, gümüş ve nikel gibi madenler ve üretilen metaller, Karadeniz Sahili ile Yukarı Mezopotamya gibi bölgeler 'de ticari, kültürel ilişkilerin var olduğunu ortaya çıkarmıştır.³⁷³

Arslantepe kazılarında dikkat çeken diğer önemli bir bulgu ise mühürler olmuştur. MÖ 3000-3300 yıllarında saray komplekslerinin içinde bulunan mühürlerdir. Yazının olmadığı dönemlerde muhasebe hesaplarının kayıtlarını tutma, koruma, kayıt tutma ve mülkiyet tespiti gibi amaçlarla kullanılmıştır.³⁷⁴ Arslantepe Geç Obeyd Dönemi'nde, Doğu Anadolu ile Mezopotamya arasında gerçekleşen ticari örgütlenmenin son bağlantısını meydana getiren yapılar, 3000 yıllarına doğru ve bin yıldır gelişen ekonomik sistem ile kullanılmak üzere yakılmıştır.³⁷⁵

2.14.4. Tepecik

Elazığ'ın köylerinden Tepecik Höyük' e³⁷⁶ MÖ 4 bin yılın başında Mezopotamya' ya yeni göçler başlamıştır. Yeni toplulukların bölgeye girmesiyle kültürel kaynaşma ve etkileşim yaşanmıştır. Elazığ yakınlarında Keban Barajı civarında yapılan kazılarda Tepecik'te birçok farklı yerleşmelere rastlanılmıştır.³⁷⁷ Keban Baraj gölünün sular altında kalan Altınova'da yerleşmelerinden biridir. Tepecik konum itibariyle önemli madenlerin olduğu alanlara yakınlığı nedeniyle, başka bölgeler ile ticaret yapılmıştır. Diğer dikkat çeken önemli husus ise Anadolu ve Mezopotamya arasında su yolu, Fırat boyunca seçilmiştir. Fırat boyunca birtakım önemli madenlerin ticareti su yolu ile sağlanmıştır.³⁷⁸ Yapılan kazı çalışmalarında Uruk mallarına, Uruk kolonilerine ve Karaz türü çanak-çömleklere rastlanılmıştır.³⁷⁹ Güney Doğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de ticaret merkezleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Mezopotamyalı tüccarlar ulaşım rahatlığı olan Fırat kıyılarında ticareti örgütlemişlerdir. Cebel Aruda, Tell Hadidi, Tell Kannas Kuzey Suriye de kurulan önemli ticaret merkezleridir. Doğu Anadolu da Elazığ'daki

³⁷³ Oktay Başak, "Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı", s. 20-22.

³⁷⁴ Yusuf Cahit Çukacı, "Arslantepe (3500- 3900) Stok Ve Emanet Mal Uygulamaları",s.441-442.

³⁷⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.113-114.

³⁷⁶ Oktay Başak, "Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı",s.20-22.

³⁷⁷ Savaş Harmankaya, "Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme",s.13.

³⁷⁸ Oktay Başak, "Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı", s. 20-22.

³⁷⁹ Savaş Harmankaya, "Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", s.13.

Tepecik, Norşuntepe, Altınova küçük ticari merkezler arasında yer almıştır. Kalkolitik Çağ Yontma Taş endüstrisi obsidyen çoğunluktadır. Bazalt, öğütme taşı, mermer, ezgi taşı, havaneli taşlar endüstrisi yapılan taşlar arasındadır.³⁸⁰

2.15. MADENLER

Anadolu madenciliğın beşığı olarak adlandırılmıştır. Metal işleme ve madencilik denince bütün yollar Anadolu'ya bağlanır. Bölge maden yatakları bakımından çok zengin olmasından dolayı bu bölgede, yaşayan insanların rahat bir şekilde madenlere ulaşmasını sağlamıştır.³⁸¹

İnsanlık tarihi boyunca toplulukların ilk yerleşim yerlerinde, yeryüzü şekilleri ve coğrafi konum önemli bir rol oynamıştır. İklim koşullarının değişmesi ile toplum üretici ve tüketici olmaya başlamıştır. Toplumun yerleşik yaşama geçmesiyle beraber yeni ürünler keşfedilmiş ve elde edilen ürünlerin ticareti yapılmaya başlanılmıştır. Her toplum coğrafi şartlara ve konumlarına göre Anadolu'da maden ticareti yapmıştır.³⁸² Anadolu ve Mezopotamya arasındaki bağlantı, Neolitik Çağ'a dayanmıştır. Maden Öncesi Dönemlerde farklı aletler kullanılıp, silah yapımında ise obsidyenin varlığı sıkça görülmüştür. Obsidyen insanların ihtiyaçlarına yanıt vermekle beraber obsidyen ticareti de ortaya çıkmıştır. Madenin kullanımının yoğun bir şekilde ortaya çıktığı dönem ise Kalkolitik Çağ'dır. Bu dönemde Mezopotamya ve Anadolu arasında bakır ticareti yoğun şekilde yapılmıştır.³⁸³

Kalkolitik (Bakır- Taş) Çağ toplumları bakırın dışında farklı madenler de işlemiştir. Doğu Anadolu Bölgesi maden bakımından zengindir. İnsanların günlük yaşamlarında kullandıkları madenlerden, araç ve gereçler yapılmıştır. Kalkolitik Çağ'da maden sanatı ileri düzeydedir.³⁸⁴ Kalkolitik Çağ'da Anadolu'da madencilik faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü yerleşim alanları:

2.15.1. Pulur

Erzurum'un Güneybatısında³⁸⁵ yapılan Pulur kazısında ele geçirilen madeni eşyalar sayıca azdır. İşlenmemiş cüruf ve bakır cevherleri bu bölgede ortaya çıkarılmıştır.³⁸⁶ Pulur

³⁸⁰ Kemal Atak, *Anadolu'da Kalkolitik Çağ Kabartma Bezemeli Seramik Geleneği*, s.49.

³⁸¹ Ünsal Yalçın, "Anadolu Madenciliği," https://www.academia.edu/9635013/Anadolu_Madenciligi, s.106, (Erişim Tarihi:03.05.2020).

³⁸² Oktay Başak, "Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi Ve Kullanımı", s.20-22.

³⁸³ Sırrı Tiryaki, "Orta Demir Çağın'da Anadolu- Mezopotamya İlişkileri Bağlamında İç Anadolu Bölgesinin Tarihi Ve Politik Coğrafyası", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:9, S.17,Yıl:2019, s.465.

³⁸⁴ Oktay Başak, "Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi Ve Kullanımı",s.20-22.

³⁸⁵ Necdet Sözer," Erzurum Ovasında Tarih Öncesi Kır Yerleşmesi ",s.209.

³⁸⁶ Yüksel Arslantaş, "Kalkolitik Çağda Harput ve Çevresinin Genel Vaziyeti",s.103.

Höyük'te yapılan kazı ve sondaj çalışmaları bölgede madene ait bulguları gün ışığına çıkarmıştır.³⁸⁷

1940 yılında yapılan ilk kazılarda madencilığe ve metal işlemeciliğine dair birtakım kanıtlar ele geçirilmiştir.³⁸⁸ 1960 yılında yapılan kazı çalışmalarında ise dört yapı katmanı ortaya çıkarılmıştır. Höyük 'ün A, B, C katmanları dışında, Kalkolitik Çağ'a ait bulgulara rastlanılmıştır. Katmanın birinci katı Geç Kalkolitik Çağ'a ait bulguların bulunduğu kattır. Bu katmanda obsidyen ve kemikler gün ışığına çıkarılmıştır. Diğer katmanlarda ise tarımsal ve mimari bulgular ele geçirilmiştir.³⁸⁹

Pulur kazılarında özellikle iki alanda metallere ulaşılmıştır. Bunlardan biri höyük diğer alan ise mezarlardır. Pulur kazı raporlarına göre mızrak, kama, bronz balta, iğne ve ok uçları gibi bulgular ele geçirilmiştir.³⁹⁰ Pulur'da maden azlığına rağmen obsidyenden yapılmış araç gereçlerin fazlalığı dikkat çekmiştir. Madenin azlığı ve obsidyenin fazlalığı Pulur'un konumundan dolayıdır. Yerleşke olarak obsidyenin bol olduğu alanlara kurulmuştur.³⁹¹ Erzurum Bölgesindeki Erken ve Geç Çağ kazıları, sınırlı olsa bilgiler sunmuştur.³⁹²

2.15.2. Güzelova

Erzurum'un kuzeydoğusundaki³⁹³ Güzelova Bölgesi'nin yerleşimi azdır ve bu nedenden dolayı da kazı, müze kayıtlarında ele geçen obje sayısı kısıtlıdır.³⁹⁴ Güzelova Höyükte üç farklı kazı çalışmaları yapılmıştır. Yapılan kazılarda Karaz ve Pulur'da olduğu gibi bu bölgede 'de obsidyenlerden yapılmış araç ve gereçler ortaya çıkarılmıştır.³⁹⁵

---

³⁸⁷ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları",s.197-209.

³⁸⁸ Mehmet Işıklı," Erzurum'un İlk Madencileri", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S:21, Yıl: 2008, s.61.

³⁸⁹ Selma Pehlivan, "Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme", s.244-245.

³⁹⁰ Mehmet Işıklı," Erzurum'un İlk Madencileri",s.61-62.

³⁹¹ Süleyman Çiğdem," Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s.197-209.

³⁹² Mehmet Işıklı," Erzurum'un İlk Madencileri",s.70-71.

³⁹³ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s.197-209.

³⁹⁴ Mehmet Işıklı," Erzurum'un İlk Madencileri", s.62.

³⁹⁵ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları", s.197-209.

2.15.3. Arslantepe

Arslantepe Höyük'te Tarih Öncesi Dönemlerle ilgili bilgilere Geç Kalkolitik Çağ'da ulaşılmıştır.³⁹⁶ Höyükte yapılan kazılarda toplam sekiz tabaka ortaya çıkarılmıştır.³⁹⁷

Kazılarda metal dövme ve metal cüruflara rastlanılmıştır. Hammaddenin Arslantepe Höyükte çıkarılması, bu bölgede metalürji teknolojinin geliştiğini ortaya çıkarmıştır. Bu yerleşim yerlerinde metallerin potalarda eritildiği ile ilgili kanıtlara ulaşılmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde bakır katmanlarda metal ve cüruf gibi kalıntılara rastlanması, farklı madenlerden yararlandığını göstermiştir. Kazılarda arsenik ve bakırın karışımından silahlara rastlanılmıştır. Kılıç, mızrak, iğne, çivi, tığ, keski, gibi eşyalar³⁹⁸ ve Marcella'nın yaptığı kazılarda da metal eserler, seramik eserler, mühürlere ele geçirilmiştir.³⁹⁹

Arslantepede bu döneme ait saray- tapınak külliyesi dikkat çeken bir yapıdır. Külliye'nin içindeki oda ve depolar incelendiğinde, depo şeklindeki odalarda tunçtan yapılmış silah, gümüş, kılıç gibi eşyalar ele geçirilmiştir.⁴⁰⁰

2.15.4. Tepecik

Elazığ'daki⁴⁰¹ Tepecik Höyük'te Neolitik Çağ'da Halaf ile Kalkolitik Çağ'da Obeyd, Uruk kültür izlerine rastlanılmıştır. Höyük Doğu Anadolu Bölgesi'nin tüm dönemlerini sırasıyla temsil eden önemli bir höyüktür. Bu höyük'ü önemli kılan asıl etken ise diğer bölgeler ile sağlamış olduğu köprü görevidir.⁴⁰²

Keban Baraj Gölü'nün, suları altında kalan Altınova'daki yerleşimlerden biridir. Tepecik, konum itibarıyla önemli madenlerin olduğu alanlara yakın olması nedeniyle önemlidir. Diğer dikkat çeken ise Anadolu ve Mezopotamya arasındaki değerli madenlerin taşınması için su yolu olarak Fırat boyu seçilmiştir. Fırat boyunca önemli madenler çıkarılmıştır. Gümüş, kurşun, arsenik ve bakırdan yapılmış eşyalar Mezopotamya'ya pazarlanmıştır. Elazığ'da çıkarılan gümüş ve bakır madeni hammaddesi bu bölgede çıkarılmıştır ve Tepeciğe işlenmesi için gönderilmiştir. Malazgirt, Karabek, Mamlis, Ovacık Bölgelerinde madenlerin hammaddesi çıkarılmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi de

³⁹⁶ Sırrı Tiryaki, "Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madencilik Başlangıç Evreleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:7, S:13, Yıl:2017, s.182-194

³⁹⁷ Veli Ünsal, "Alişar'ın Yozgat Arkeolojisi Ve Eskiçağ Tarihine Katkısı", s.322.

³⁹⁸ Sırrı Tiryaki, "Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madencilik Başlangıç Evreleri", s.182-194.

³⁹⁹ Yusuf Cahit Çukacı, "Arslantepe (3500- 3900) Stok Ve Emanet Mal Uygulamaları", s.441.

⁴⁰⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.112.

⁴⁰¹ Sırrı Tiryaki, "Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madencilik Başlangıç Evreleri", s.182-194.

⁴⁰² Veli Ünsal, "Alişar'ın Yozgat Arkeolojisi Ve Eskiçağ Tarihine Katkısı", s.325-326.

madencilik bakımından çok zengindir. Keban, Arslantepe, Tepecik, Fırat Bölgesinde bakır madeni önemli bir rol oynamıştır. Tepecik'te yapılan araştırmalar, Kalkolitik Çağ'dan itibaren bu bölgede bakır kaplarda eritilmiştir. Yapılan araştırmanın sonucunda bakırdan başka kurşuna ait bulgular ortaya çıkarılmıştır.⁴⁰³ Tepecik'te Erken Kalkolitik 'ten, bakır madeninin ergitildiği son zamanlara doğru kurşun madenine ait pişmiş çanaklarda filiz parçası ve posa kalıntılarına ait bulgular ele geçirilmiştir.⁴⁰⁴

2.15.5. Norşuntepe

Norşuntepe Höyük Doğu Anadolu Bölgesi'nde Elazığ'ın Yukarı Fırat Havzasında yer alır.⁴⁰⁵ Norşuntepe'de yapılan kazı çalışmalarında Geç Kalkolitik Çağ 'dan Demir Çağı'nın sonlarına kadar sürekli bir yerleşme olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁶ Norşuntepe en eski madencilik yapıldığı bölgedir. Yapılan kazı çalışmalarında XXXV ve XXXVI nolu tabakalarda madencilik yapıldığına dair bulgulara rastlanılmıştır. Madenlerin eritildiği potalar ele geçirilmiştir. Tabakalardaki kazı çalışmalarında Altınova'nın en büyük yerleşim yeri olan Norşuntepe 'deki kazılarda, maden kaynaklarını bulmak, madeni eritmek ve kırmak için birtakım aletler gün ışığına çıkarılmıştır.⁴⁰⁷ Bu dönemde bakır filizleri, maden ergitme fırını, curüf parçaları, antimon, arsenik parçalarına rastlanılmıştır ve Doğu Anadolu'da az da olsa Tunç yapımı ortaya çıkarılmıştır.⁴⁰⁸

Norşuntepe ve Tepecik Höyüklerde döküm kalıpları, maden köpüğü, bakır kümeleri ve izabe fırınlar metalürji faaliyetlerinin en açık belgeleridir.⁴⁰⁹

Norşuntepe'de ortaya çıkan maden ergitme atıkları ve cüruf kalıntılarına ait bulgular Anadolu ve Yakındoğu yerleşmelerinde ortaya çıkarılmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bulgular madencilik küçük atölyelerde yürütüldüğü ve bu atölyelerde madenleri ergitmenin sonucu ele geçirilmiştir. Bu höyükte birçok maden işleme aletine rastlanılmıştır.⁴¹⁰

⁴⁰³ Sırrı Tiryaki, "Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madencilik Başlangıç Evreleri", s.182-194.

⁴⁰⁴ Yüksel Arslantaş, "Kalkolitik Çağda Harput ve Çevresinin Genel Vaziyeti",s.103-104.

⁴⁰⁵ Sırrı Tiryaki, "Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madencilik Başlangıç Evreleri" ,s.182-194.

⁴⁰⁶ Veli Ünsal," Alishar'ın Yozgat Arkeolojisi Ve Eskiçağ Tarihine Katkısı", s.325

⁴⁰⁷ Sırrı Tiryaki, "Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madencilik Başlangıç Evreleri", s.182-194.

⁴⁰⁸ Savaş Harmankaya, Oğuz Tanındı, Mihriban Özbaşaran, "Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme",s.13.

⁴⁰⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 109- 110.

⁴¹⁰ Yüksel Arslantaş, "Kalkolitik Çağda Harput ve Çevresinin Genel Vaziyeti", .105.

2.15.6. Değirmentepe

Değirmentepe Höyükte yapılan kazı çalışmaları, Obeyd evresi dönemini tanımlamaktadır.⁴¹¹ Değirmentepe Höyükte yapılan kazı çalışmalarında 11 tabaka ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkan tabakalar Orta Çağ, Demir Çağ, İlk Tunç Çağ ve Kalkolitik Çağ/Obeyd Kültürü olarak sınıflandırılmıştır.⁴¹²

16 J açmasında II. yapı katında ve III. yapı katında CF ve CC mekânlarında fazla miktarda⁴¹³ bakır cürufu ve eritme potalarına rastlanılmıştır.⁴¹⁴ Bakır üretiminin yoğun olduğu Değirmentepe’de taştan damga mühürler Anadolu’nun Kuzey Mezopotamya ve Suriye ile aralarında ticari ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴¹⁵

2.15.7. Tülintepe

Tülintepe Höyük Doğu Anadolu Bölgesi’nde Elazığ 21 km doğusunda Altınova da bulunur.⁴¹⁶ Bugün bu höyük, Keban Baraj Gölü’nün suları altında kalan sistematik kazılara sahip bir bölge olarak bilinir.⁴¹⁷ 1971 ve 1974 yılları arasında Arsebük ve Esin başkanlıklarında yapılan kazı çalışmalarında Kalkolitik Çağ’dan Ortaçağ’a kadar bu bölgelerle ilgili bulgulara rastlanılmıştır.⁴¹⁸ Höyük’ün II. tabakası olan Halaf ve Obeyd geçiş evreleri iyi bir şekilde araştırılmıştır.⁴¹⁹

Tülintepe yerleşmesinde maden olup olmadığına, bu bölgedeki evlerden birinin içindeki fırın ya da ocak içinden çıkan parçacıklar sonucu elde edilmiştir. Fırın ya da Ocak içinden maden filizleri, taş pota, iğne ve bakır cürufu kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bunun sonucu olarak madeni eserler yapılmış ve bakır burada ergitilmiştir. Kazı çalışmaları sonucunda farklı olarak taş aletler ortaya çıkarılmıştır ve yerleşim alanlarında metal nesnelere de rastlanılmıştır. Metal nesnelere arasında kılıç, mızrak uçları, silah ve süs eşyaları gibi metaller çıkarılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda çıkarılan madenler, metaller Tülintepe Höyükte madencilik yapıldığına dair önemli deliller oluşturmuştur. Sonuç olarak kazılarda çıkarılan bakır cürufu MÖ 6000’in sonlarından itibaren eritme tekniklerini bildiklerini ve kullandıklarını ortaya çıkarmıştır.⁴²⁰

⁴¹¹ Sırrı Tiryaki, “Kalkolitik Çağ’da Doğu Anadolu Bölgesi Madencilik Başlangıç Evreleri” s.182-194.

⁴¹² Veli Ünsal, ”Alişar’ın Yozgat Arkeolojisi Ve Eskiçağ Tarihine Katkısı”, s 323.

⁴¹³ Ufuk Esen, “Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1983 Yılı Raporu”, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Nisan 1984, İzmir, s.16.

⁴¹⁴ Sırrı Tiryaki, “Kalkolitik Çağ’da Doğu Anadolu Bölgesi Madencilik Başlangıç Evreleri”, s.182-194.

⁴¹⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.100.

⁴¹⁶ Sırrı Tiryaki, “Kalkolitik Çağ’da Doğu Anadolu Bölgesi Madencilik Başlangıç Evreleri”, s.182-194.

⁴¹⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.94.

⁴¹⁸ Veli Ünsal, ” Alişar’ın Yozgat Arkeolojisi Ve Eskiçağ Tarihine Katkısı”,s.326.

⁴¹⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.94.

⁴²⁰ Yüksel Arslantaş, “Kalkolitik Çağda Harput ve Çevresinin Genel Vaziyeti”,s.104.

2.15.8. Korucutepe

Elazığ- Bingöl yol güzergâhı üzerinde yer alan⁴²¹ bu bölgede yapılan kazı çalışmaları ve araştırmaları sonucunda Kalkolitik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar on iki tabakaya rastlanılmıştır.⁴²² Son Kalkolitik mezarlarda birtakım önemli madenler ele geçirilmiştir. Mezarlarda ham demirden yapılmış asa başı, gümüş bileklik, bakır hançer,⁴²³ boncuk, iğne, halkaları ve saç süsü ortaya çıkarılmıştır.⁴²⁴

2.15.9. Beycesultan

Geç Kalkolitiğin önemli höyüklerinden biri olan Beycesultan(Denizli) maden bakımından önemli bir yere sahiptir.⁴²⁵ Dönemin başlarından itibaren bu bölgeye göçmenler yerleşmiştir ve 20. XL-XX yapı katı süresince 3800 ile 3300'de iskân başlamıştır.⁴²⁶ Son Kalkolitik kazılarında Mellaart'ın kazı çalışmalarında 6a tabakasında bakır bulgulara rastlanılmıştır.⁴²⁷ Beycesultan halkı Ege denizindeki Melos adasındaki yataktan çıkarılan obsidyenin kaynak olarak kullanılmıştır.⁴²⁸

2.15.10. Can Hasan

Erken Kalkolitik yerleşmelerinden biri olan Can Hasan yapılan araştırma sonucunda asa başı, bakır, bilezik, sap delikli topuz başları gibi birtakım bakırdan yapılmış araç ve gereçlere rastlanılmıştır.⁴²⁹ Kalkolitik Çağ, Can Hasan kazılarında 8 kültür tabakası ortaya çıkarılmıştır. Bu tabakanın 2.katında a ve b evrelerinde bakır parçacıkları, topuz ve bilezik gibi bulgular ele geçirilmiştir. Bu höyük bulgularında topuz gün ışığına çıkarılmış ve eritilerek bakırdan meydana geldiği ortaya çıkmıştır.⁴³⁰

2.16. DOKUMACILIK

Dokumanın tarihi Anadolu'da Neolitik Çağ ile başlamıştır. Sümer Eski Asur Ticaret Koloni döneminde tarihlenen çivi yazılı metinlerde yünün ve dokumalar gümüş, altın ve tunç karşılığında satılmıştır ve ne kadar değerli olduğunu gözle önüne serilmiştir. Yapılan kazılarda az sayıda dokuma parçası ele geçirilmiştir. Analizler doğrultusunda ilk dokumaların bitkisel liflerden üretilmiş olduğu ve yünün ilk örneklerinin Kalkolitik Çağ'da

⁴²¹ Sırrı Tiryaki, "Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğin Başlangıç Evreleri", s.182-194.

⁴²² Veli Ünsal, "Alişar'ın Yozgat Arkeolojisi Ve Eskiçağ Tarihine Katkısı", s.324.

⁴²³ Sırrı Tiryaki, "Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğin Başlangıç Evreleri", s.182-194.

⁴²⁴ Yüksel Arslantaş, "Kalkolitik Çağda Harput ve Çevresinin Genel Vaziyet", s.103

⁴²⁵ Oktay Başak, "Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı", 20-22.

⁴²⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.103.

⁴²⁷ Savaş Harmankaya, Oğuz Tanındı, Mihriban Özbaşaran, "Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", s.15.

⁴²⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.104.

⁴²⁹ Oktay Başak, "Taş Çağından Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı", 20-22.

⁴³⁰ Ünsal Yalçın, *Anadolu Madenciliği*, s.2.

tarihlenmiştir. Yünün kullanımı, keçi ve koyunun evcilleştirmesiyle yakından bağlantılıdır. Sürülerin büyüklüğü yolunan yün miktarını etkilemiştir. İlerleyen zamanlarda ise yünün üretimi ile teknolojiler icat edilip geliştirilmiş ve giysi üretmek, yünü işlemek için yeni aletler ortaya çıkmıştır. Arkeolojik kalıntılar ve yazının kullanılmasıyla yazılı kaynaklardan Anadolu ve Mezopotamya'daki dokumacılık üretimi, gelişmişliği ve çeşitliliği hakkında bilgiler elde edilmiştir. Kazılarda, iğne, makara, fırça, bız, sivri uçlu aletler, tezgâh ağırlıkları, ağırşak gibi çeşitli kalıntılara rastlanılmıştır.⁴³¹

Dokumacılık, insanlığın en eski uğraşlarından biridir. Başlangıç tarihi insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. İnsanoğlu avcılık ve toplayıcılığın hüküm sürdüğü Paleolitik ve Mezolitik dönemlerden itibaren öncelikli hedefi olan örtünme ihtiyacını karşılamak için, avladığı hayvanların derilerini ve yünlerini işlemelerdir. Günümüz elbiselerin en ilkel biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Ancak değişen iklim koşulları toplumların giyim tarzına da yansımıştır. Zamanla insanoğlu iklim koşullarına uygun giysiler dizayn etmeye başlamıştır.⁴³² Dokumacılık insanların iklim koşullardan korunma ihtiyacından doğmuştur. İlkel insanlar önce beslenmek için avladıkları hayvan postlarından faydalanmıştır. Giysisi olan postlar birbiriyle birleştirecek olan aracı oluşturarak dikiş iğnesi keşfedilmiştir. Tarih öncesi çağlardan günümüze ulaşan arkeolojik verilerde dokumacılık hayatımıza ne zaman, nerde, nasıl ve ne şekilde girdiğini öğrenmemiz açısından yol gösterici olmuştur. Arkeologların bulduğu tabletlerde, ilkel çağlarda insanların kamış, ot, ısırgan otu, söğüt, meşe ve ıhlamur dalları gibi bitkilerin liflerinden iplik elde edilmiştir.⁴³³ Anadolu'da Kalkolitik Çağ'da Dokumacılık Faaliyetlerinin Yürütüldüğü Önemli Yerleşim Alanları:

2.16.1. Kuruçay

Erken Kalkolitik çağ 7. yapı katı çanak çömlek parçalarının çoğu, açık krem astar üzerine kırmızı veya kahve renkli boya ile bezeli desenlerdir. Birbirine paralel bantlar, daireler ya da sarkık paralel bantlar gün ışığına çıkarılmıştır.⁴³⁴

Kuruçay'ın Erken Kalkolitik Çağ'a ait 12 ve 8. katmanlarında geniş getiren hayvanlara ait yapılan ortaları delik, konik biçimli ağırşaklar ortaya çıkmıştır. Bu ağırşaklar üzerinde çanak çömleklerde ve mühürlerde olduğu gibi iç içe daireler halinde spiral

⁴³¹ Çiğdem Maner, "Anadolu'da Dokuma Devrimi Neolitik Çağ'dan Demir Çağı'na Yünün Tarihi ve Maddi Değeri", s. 44-60.

⁴³² Hüsrem Çelik, *Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, s. 1.

⁴³³ Hülya Karaoğlan, "MÖ 2000'de Anadolu'da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında)", s.103-104.

⁴³⁴ Refik Duru, "Kuruçay Höyüğü Kazıları 1980", *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.6.

motiflerle ya da birbirine paralel hatlarla yapılmış çizgi bezemelere rastlanılmıştır.⁴³⁵ Kuruçay Höyük MÖ 4. bine tarihlenen Geç Kalkolitik Çağ tabakalarında 5 adet keten tohumu gün ışığına çıkarılmıştır. Dokumacılık faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığına kant gösterilebilir.⁴³⁶

2.16.2. Çatalhöyük

Dokuma ve ipliklere ait en erken gerçek kanıtlar, Anadolu'da Çatalhöyük'te yaklaşık olarak MÖ 6000 yıllarında ortaya çıkmıştır. Ryderin⁴³⁷ yaptığı çalışmalar sonucunda, ketenin iç kabuk liflerini ve yünü de kapsadığını belirtmiştir. Kazılarda yapılan çalışmalar, yün veya tiftik kumaşların da olduğunu ve bu dokumalar bez ayağı tekniği ile dokunmuştur.⁴³⁸

2.16. TUNÇ ÇAĞI

MÖ 3000 ile 1200 yılları arasında tarihlenmiştir.⁴³⁹ İnsanlar, bakır ile kalayı eriterek daha sert ve dayanıklı bir karışım olan Tunç'u elde etmiştir. Tuncun kullanıldığı bu döneme Tunç Çağı denilmiştir.⁴⁴⁰

İlk Tunç Çağı'nı tanımlamak için toplumların ekonomik, sosyal yapı, ideolojik fikir, siyasi yapıları göz önüne alarak araştırmak ve sınıflandırmak zor bir süreçtir. Toplumların ekonomik, sosyal, siyasi yapıları farklılıklar göstermiştir. Tunç Çağı'nın sınıflandırılmasında en önemli etken hammadde, malzeme, nesnenin yapısıdır.⁴⁴¹

Eski Tunç (MÖ 3000-2000), Orta Tunç (MÖ 2000-1500), Yeni Tunç (MÖ 1500-1200) olmak üzere 3 bölüme ayrılmıştır.⁴⁴² Bu sınıflandırma günümüz tarihçi ve arkeologlarına rehber olmuştur. Tarihi süreci belli bir noktadan diğer noktaya kadar ayıran en önemli etkenlerden biri de Yazının İcadıdır. Yazının icat edilmesi tarih çağlarını birbirinden ayırmıştır. Yazılı belgelerden önceki dönem Tarih Öncesi Dönem olarak adlandırılmıştır. Yazının icadı ile başlayan süreç ise yazılı belgelerden sonraki dönem Yazılı Çağ olarak adlandırılmıştır. Tarihi dönemler Paleolitik Çağ, Mezolitik Çağ, Neolitik Çağ, Tunç Çağ, Demir Çağ olarak sıralanmıştır. Madenciliğin büyük bir oranda daha ilerlemesi ve gelişmesi Tunç ile Bakır Çağlar'ında yaşanan önemli bir gelişmedir.

⁴³⁵ Hülya Karaoğlan, "MÖ 2000'de Anadolu'da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında)", s.109.

⁴³⁶ Hüsrem Çelik, *Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, s.15.

⁴³⁷ Michael L. Ryder (1965), "Reports of Textiles From Çatal Hüyük", s.175-176.

⁴³⁸ Hülya Karaoğlan, "MÖ 2000'de Anadolu'da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında)", s.108.

⁴³⁹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.16.

⁴⁴⁰ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.26.

⁴⁴¹ Savaş Harmankaya, Oğuz Tanındı, Mihriban Özbaşaran, "Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", s.7-8.

⁴⁴² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.16.

Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Demir Çağı'na kadar geçen zaman dilimi Tunç Çağını kapsamıştır. Taşın şekillendirilmesi, işlenmesi Kalkolitik Çağ'da gelişen bir olaydır.⁴⁴³

Yazının icadıyla yeni sosyal sınıfların, giderek belirgin bir hal almasına neden olmuştur. Bu icat ile toplumlar arasında etkileşim iletişim artmıştır. Yeni örgütlenmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Anadolu'ya yazının gelmesi ile kültürel bölgeler ortaya çıkmış ve ayrılmıştır. Kasaba yerleşmeleri hâkim olup sınırlar belirlenmiştir. Toplumların belli kesimlerinde oturanlar kültürel kimliklerini korurken bazı toplumlar ise kültürel kimliklerini koruyamamıştır. Kalkolitik Çağ'ın başlarından itibaren iklim değişikliği yaşanmıştır. İklim değişikliği bir takım olayları beraberinde getirmiştir. İklim giderek normal hal almaya başlamıştır. Coğrafi koşullar ve şartlar farklı iklimleri ortaya çıkarmıştır. İklim değişikliği toplumların yaşamını ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan etkilemiştir. Toplumların farklı yerlerde yaşamalarına öncülük etmiştir ve nüfus artışına neden olmuştur. Toplumların fazla sayıda mal, eşya üretmesine neden olmuştur. Mallar için, yeni yolların keşfedilmiştir. Üretilen mallar için iş gücü, depolama ve malların korunması sağlanmıştır. Bu adımlar ilk Kalkolitik Çağ'da meydana gelmiştir. Bu Çağ'da üretim de ilk dikkati çeken, madenlerdir. Tunç madeninin alایش yapılması durumunda bakır ve kalay gibi madenlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebepten dolayı bakır ve kalay madeni kimi zaman uzak bölgelerden temin edilmiştir. Farklı bölgelerden maden temin edilmesi üretim teknolojisinde karmaşık üretim yapmaya sebep olmuştur. Bu yaşanan gelişmeler siyasi, sosyal, ekonomik yapının değişmesine neden olmuştur. Bu değişim yeni devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Elamlar, Sümerler, Mezopotamya gibi yeni devletler ortaya çıkmıştır. Devletlerin ortaya çıkışı yeni hammadde ihtiyaçları ve madenlere daha çok ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. Üretimin artmasına ve ticaretin daha da gelişmesine neden olmuştur. Hammadde ve pazar ihtiyacı ile beraber ticaretin farklı toplumlar arasında yayılmasını sağlamıştır. Tunç Çağ'ı dokumacılık, hayvancılık, çanak çömlekçilik, tarım, süs eşyaları, silah üretimi, bakır madeni, bakır madeninin arsen ile kalay karışımına yeni eklenen bir maden ile başlamıştır. Yeni eklenen maden Tunç madenidir. İsminden dolayı bu dönem Tunç Çağı olarak adlandırmıştır. 4 binin sonları ile 3 binin başlarında birlikte ortaya çıkmıştır. Tunç Çağı birden ortaya çıkan ve diğer çağdan tamamen kopuş olarak düşünülmez; çünkü bu yeniçağ Geç Kalkolitik Çağın devamı niteliğindedir.⁴⁴⁴

---

⁴⁴³ Savaş Harmankaya, Oğuz Tanındı, Mihriban Özbaşaran, "Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", s.7-8.

⁴⁴⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.116-118.

Yazıdan önceki dönem 'de yapılan kazı ve arkeolojik çalışmalar benzerlik gösterdiği için Tunç Çağı 3 bölüm 'de sınıflandırılmıştır. İlk Tunç Çağı MÖ 3 bin yılının tamamını kapsayan bir süreçtir. Bu dönemin sonlarına doğru Anadolu'da yaşanan bir takım olaylar komşu devlet olan Akadların yazılı belgelerinden öğrenilmiştir. Anadolu'ya yazının Asurlu tüccarlar tarafından geldiği bilinmektedir. MÖ 18. yy Anadolu'ya yazının gelmiş olduğu bir dönemdir. Yazılı belgelere ulaşılmasıyla, Anadolu'da bir takım olayların aydınlatılmasına neden olmuştur. Yazının ortaya çıkmasıyla, Tunç Çağı her yerde aynı şekilde yaşanmamıştır. Kalkolitik Çağ'dan itibaren devam eden toplumların ticareti ve kültürel ilişkileri Tunç Çağı'nın devamı niteliğinde olmuştur.⁴⁴⁵

Yazı ile birlikte kimi hammaddelere olan ihtiyaç değişiklik göstermiştir.⁴⁴⁶Geçiş sürecinin bir takım sebepleri vardır. Dönem arası geçiş birbirini tamamlamıştır. Bölgeler arasında ticaretin gelişmesini ve yayılmasını sağlamıştır. Kara ve deniz ticareti de büyük bir gelişme sağlamıştır. Ticaretin gelişmesi toplumlar arasında ilişkileri güçlendirmiştir. Kalkolitik Çağ'daki gelişmeler, Tunç Çağında birbirinin devamı niteliğinde olmuştur. Tunç Çağındaki gelişmeler dini, askeri güç ile beraber sosyo-ekonomik yapıyı şekillendirmiştir. Devam eden taş işleciliği yeni yerleşim yeri olan ev, şato ve kale duvarlarında taş işçiliği görülmüştür. Liman, koy alanlarına yeni yerleşim yerleri açılmıştır. Kervansaraylar, yollar, doğal geçitler ortaya çıkmıştır. Geçitler ticaretin yoğun yapıldığının büyük kanıtıdır. Ticaret ile uğraşan belli kişiler o toplumun seçkin bir sınıfı haline gelmiştir. Toplumda iş bölümü ortaya çıkmıştır. Önceki dönemlerde olduğu gibi deri ve dokumacılıkta gelişmiştir. Tarım ve hayvancılık toplumda varlığını koruyup gelişme göstermiştir ve hayvancılık ticareti, toplum arasındaki iletişimi artırmıştır. Aileler avcılığı bireysel olarak devam ettirerek ekonomik olarak sürdürmüştür. Bazı yerleşim yerleri ve kazı alanlarında Tunç Dönemine ait birtakım kalıntılar, bu bölgelerde yaşayan toplumların ticaret yaptığını göstermiştir. Hisarcık Tepe bölgesine baktığımızda bu bölgenin birinci yapı evresinde kap kacak, çanak çömleklere rastlanılmıştır. Kap kacaklar, çanak çömlekler üzerinde bir takım motifler ve boya renkleri ortaya çıkarılmıştır. Bu durum toplumların ticaret ve günlük hayatlarını sosyal bir şekilde sürdürdüklerini ortaya çıkarmıştır.⁴⁴⁷

Bu dönemde tapınak mimarisi dikkat çekmiştir. Megaron ev yapı tipinde, günlük hayatlarını sürdürmek için ocaklara rastlanılmıştır. Yapılan şatolar ile soylu sınıf ortaya

⁴⁴⁵ Savaş Harmankaya, "Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme" http://w.tayproject.org/downloads/ITC_SH.pdf, s.14, (Erişim Tarihi:08.12.2019).

⁴⁴⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.116.

⁴⁴⁷ Savaş Harmankaya, "Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme" ,s.14.

çıkmiştir ve bu soylu sınıf deniz ticaretiyle uğraşmıştır. Bölgeler kıyıya yakın olduğundan kıyı yerleşmesi görülmüştür. Kıyı bölgelerde tarım, ticaret ve denizcilik faaliyetleri yoğundur. Kumtepe’de ortaya çıkan kazı çalışmaları sonucu kaplar ve el testilerine rastlanılmıştır.⁴⁴⁸

2.17. TARIM

Anadolu’da MÖ 4 bin sonu ile 3 bin başlarında, Eski Kalkolitik Çağ’da birçok yenilik ortaya çıkmıştır. Bireysel ilişkilerin daha de artmasıyla tarımsal faaliyetler de artmıştır.⁴⁴⁹

Dünyada ilk olarak buzulların erimesi ve havaların ısınmasıyla toplulukların yaşam şekilleri değişmiştir. Bazı coğrafyalar yaşanacak bir duruma gelmiştir. İnsanlar havaların ısınmasıyla mağara kültüründen, yavaş yavaş çıkararak yerleşik yaşama geçmiştir. Kalkolitik Çağ’da MÖ 5500-3200’de dünya genelinde iklimin ısınmasıyla bakır madeni kullanılmaya başlanmıştır. Bakır madeni kullanımı günlük hayatımızı daha kolaylaştırmıştır. Toplumun tarımsal faaliyetlerde kullandıkları günlük aletler, bakırdan yapılmıştır. İnsanların yerleşik yaşama geçmesiyle, tarımın geliştiği alanlarda orak, saban ve öğütme taşı gibi aletler doğal olarak çıkmıştır. Kalkolitik Çağ’ın devamı niteliğinde olan Tunç Çağı’nda MÖ 3200-1200’de tunç ’tan yapılmış tarım aletlerinin kullanılması, büyük bir devrim olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bakır madenine önce arsenik daha sonrada kalayın karıştırılmasıyla mükemmel dayanıklı bir maden olan tunç yani diğer adıyla bronz madeni ortaya çıkmıştır. Tunç silah, delici ve kesici aletlerde kullanılıp, tarım aletlerinin yapımında da kullanılmıştır. İnsanların doğada hâkimiyet kurma alanları genişlemiştir. Tunç Çağın’da insanlar birtakım araç ve gereçleri akarsuların önüne yerleştirilerek setler kurup barajlar oluşturmuşlardır. Bu barajlar ve kanallar sayesinde kurak topraklardaki su ihtiyacı karşılanarak tarımsal ürünler yetiştirilmiştir. Tarımsal üretimin artmasıyla tarımsal ürün çeşitliliği de artmıştır. Tunç’tan yapılmış tarımsal aletler ve bu aletlerin çeşitliliği tarımsal faaliyetleri olumlu yönde etkilemiştir. Bu tarımsal aletler taş ve ağaçları çok rahat bir şekilde kesip, şekil almalarını sağlamıştır. Bu süreçten sonra ora ve sabanlar maden ’den yapılmaya başlanmış; hatta fabrikasyon yöntemi ile üreilmeye başlanmıştır. Tunç madenin ’in artmasıyla, kullanım yoğunluğu artmış ve maden ’in daha ucuz olmasını sağlamıştır. Farklı aletlerin yapılmasına

⁴⁴⁸ Savaş Harmankaya, “Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme” ,s.11-16.

⁴⁴⁹ Oktay Başak, “Taş Çağı’ndan Tunç Çağı’na Anadolu’da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı”,s.22.

neden olmuştur. Farklı aletlere örnek verebilirsek; çapa, kürek, yaba ve kazma gibi birçok farklı aletlerin üretimini artırmıştır.⁴⁵⁰

Batı Anadolu'nun özellikle sahil kıyıları tarımsal faaliyetler açısından önemlidir. İlk Tunç Çağ'da en çok tarımı yapılan ürünler arpa ve buğdaydır. Bu ürünlerden başka bezelye, mürdümük, burçak, baklagillerden mercimek gibi ürünleri tarımı da yapılmıştır. Zeytin ve üzüm tarımı 'da iklimin uygunluğundan dolayı az da olsa yetiştirilmiştir. Baklagillerden özellikle arpa ve buğday Doğu Akdeniz, Fırat ve Dicle arasında, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye Bölgelerinde tarımı yapılmıştır. Sonuç olarak iklim, tarımsal ürünlerin çeşitliliğini artırmıştır.⁴⁵¹ Tarımsal faaliyetler yapılan önemli alanlar:

2.17.1. Baklatepe

Baklatepe'nin, konumu itibariyle sosyal, siyasal, ekonomik bir takım bulgular elde edilmiştir.⁴⁵² İzmir Bölgesi'nin güneydoğusunda yer alan bu höyük⁴⁵³ coğrafi konumdan dolayı önemli akarsu ve barajlara yakındır. Coğrafi konumundan dolayı deniz seviyesindedir. Bölge'de yapılan kazı çalışmalarında farklı bulgulara da rastlanılmıştır. Kazı çalışmalarında Bizans ve Roma'ya ait mezarlar, savunma amaçlı kaleler, dikdörtgen şekli evler, ocak ve depolar ortaya çıkarılmıştır.⁴⁵⁴

Baklatepe'de yapılan kazılarda mercimek, incir, buğday, arpa, çavdar, zeytinyağı ve şarap gibi ürünler fazla tüketilmiştir. Baklagillerden buğday ve deniz ürünlerinden de balık en çok tüketilen mahsuller arasındadır.⁴⁵⁵

Baklatepe Bölgesinde ızgara planlı evler kullanılmıştır. Evlerin ızgara bölümlerinden, karbon haline gelmiş buğdaylar gün ışığına çıkarılmıştır. Bu evlerin ızgaralı bölümleri tahıl deposu olarak kullanılmıştır. Buğday besin hammaddesi olarak tüketilmiştir.⁴⁵⁶ Geç Tunç Çağın'da höyük 'ün en tepe kısmındaki mezarlar dikkat çekmiştir.⁴⁵⁷ Geç Tunç Çağ' da Baklatepe'de ölen insanlar kişisel eşyalarıyla beraber

⁴⁵⁰ Enver Akın, Reşat Esgici, "Eski Çağ'da Tarım Aletleri", *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, C:11,S:1, Yıl:20015,s.33-35.

⁴⁵¹ Harun Oy, *İlk Tunç Çağ'da Batı Anadolu'nun Sosyo Ekonomik Yapısı*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s.76-77.

⁴⁵² Orhan Bingöl, Aliye Öztan, Harun Taşkiran(Ed:), "DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)", *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi*, Ankara 2012, s.91-222.

⁴⁵³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.120.

⁴⁵⁴ Orhan Bingöl, Aliye Öztan, Harun Taşkiran(Ed:), "DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)", s.91-222.

⁴⁵⁵ Harun Oy, *İlk Tunç Çağ'da Batı Anadolu'nun Sosyo Ekonomik Yapısı*, s. 43.

⁴⁵⁶ Turan Efe, Küllüoba Kazıları Ve Batı Anadolu Tunç Çağları Üzerine Yapılan Araştırmalar, *Masrop E-Dergi*, S:7, Mayıs 2012, s. 115-119.

⁴⁵⁷ Ayşegül Aykurt, *Hayat Erkanal, Bakla Tepe Geç Tunç Çağı Mezarları*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2017,s.7.

yakıldıktan sonra, pişmiş toprakların içine konularak mezarlara yerleştirilmiştir.⁴⁵⁸ Bu mezarlar 'da hayvan kalıntılarında da rastlanılmıştır. Yapılan araştırmalarda, höyük'ün yüzeye yakın olması nedeniyle tarımsal faaliyetlerin tahrip edildiği fikrini doğurmuştur. Boyalı miken ithal seramik kalıntısına, yerli üretim seramiklere⁴⁵⁹, çömlek, çanak, tabak ve mataralar ele geçirilmiştir.⁴⁶⁰

2.17.2. Küllüoba

Eskişehir Küllüoba'da yapılan kazı çalışmalarında Geç Kalkolitik Dönemden Erken Tunç Çağı'nın sonuna kadar yerleşme görülmüştür.⁴⁶¹

Ev yapıları Aşağı ve Yukarı olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Yerleşim yapılarındaki evlerden fırın, ocak, öğütme taşı, dilgi, kap kacak ve ağırşaklar çıkarılmıştır. Geçimlerini tarımla sağlamışlardır.⁴⁶²

2.17.3. Liman Tepe

İzmir yöresinde Urla Liman Tepe'de⁴⁶³ yapılan kazı çalışmalarında⁴⁶⁴ deniz kıyısındaki höyük'te⁴⁶⁵ İlk Tunç Çağ'da I ile III. tabakalarda yanmış tahıl taneleri, deniz kabukları ve balık çeşitleri ortaya çıkarılmıştır. Limantepe Bölgesi halkı, coğrafi konum itibarıyla deniz ve kara 'da yetiştirdikleri bitkilerle yaşamlarını sürdürmüştür. Beslenmede tahıl, arpa, buğday, mercimek, bezelye, burçak, üzüm, incir ve yabancı bitki gibi ürünler önem kazanmıştır.⁴⁶⁶

Konum itibarıyla sahil şeridinde yer aldığı için ticaret yapıldığına dair bulgulara rastlanılmıştır. Dörtgen şeklinde yapılar mevcuttur. Kazı çalışmalarında çömlek, ocak, tekstil ve maden gibi bulgular ele geçirilmiştir.⁴⁶⁷

---

⁴⁵⁸ Yılmaz Selim Erdal, "Baklatepe Geç Tunç Çağı Mezarlarında Gün Işığında Çıkarılan Yanmış İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:19, S.2, Yıl:2002, s.115.

⁴⁵⁹ Orhan Bingöl, Aliye Öztan, Harun Taşkıran (Ed.), "DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)", s.96.

⁴⁶⁰ Ayşegül Aykurt, Hayat Erkanal, *Bakla Tepe Geç Tunç Çağı Mezarları*, s.7.

⁴⁶¹ Fatma Şahin, "Küllüoba Orta Tunç Çağına Geçiş Dönemi: Mimarîsi ve Çanak Çömleği", *30.Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları Etti Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Gaziantep, Haziran 2014, s.39.

⁴⁶² Turan Efe, Küllüoba Kazıları Ve Batı Anadolu Tunç Çağları Üzerine Yapılan Araştırmalar, s.123.

⁴⁶³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.120.

⁴⁶⁴ Orhan Bingöl, Aliye Öztan, Harun Taşkıran (Ed.), "DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)", s.91-222.

⁴⁶⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.128.

⁴⁶⁶ Harun Oy, *İlk Tunç Çağ'da Batı Anadolu'nun Sosyo Ekonomik Yapısı*, s. 42-43.

⁴⁶⁷ Orhan Bingöl, Aliye Öztan, Harun Taşkıran (Ed.), "DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)", s.91-222.

2.17.4. Karataş Semahöyük

Karataş'ta I. Tunç evresinde Semahöyükte yapılan kazı çalışmaları, I. tabaka hakkında bilgi verir. I. tabakada yerleşme yakınındaki ⁴⁶⁸ tepenin orta kısmında yapılar da bazı çömlek mezar bulgulara rastlanılmıştır.⁴⁶⁹

I. Tunç'tan II. Tunç evresine, geçiş aşamasında kap kacaklarda birtakım değişiklikler ortaya çıkmıştır. II. Tunç evresinde III-V yapı katları hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Yapılan kazı çalışmalarında kâseler, renkli bezeli kaplar ve testilere rastlanılmıştır.⁴⁷⁰ Semahöyük kazılarında Elmalı Müzesinde Erken Tunç Çağ'da ağırşak ve mühür gibi eserler yer almıştır ve müzenin ikinci salonunda ise Erken Tunç Çağ'da depolama kapları ve mezar olarak kullanılan küp ettik çömlekler sergilenmiştir.⁴⁷¹

2.17.5. Tarsus Gözlütepe

Denize yakınlığından dolayı önemli bir liman kentidir.⁴⁷² Erken Tunç Çağ'da gözlüküle'de yapılan kazı çalışmaları I,II, III evreye ayrılmıştır. Erken Tunç Çağ I 'de yapılan yüzey araştırmalarında iki tip seramik yapısına rastlanılmıştır. Suriye tipi açık renkli seramik ve Anadolu kırmızı tip seramik olarak iki bulgu ortaya çıkmıştır. Erken Tunç Çağ II dönemi ise 7 evreli olarak sınıflandırılmıştır. Bu tabakada çanak- çömlek, ocak ve Anadolu seramiği gibi kalıntılar ele geçirilmiştir. Erken Tunç Çağ III' te ise çanak- çömleklerde büyük değişiklikler ortaya çıkarılmıştır. Testi, matara, şişe, çift kuplu fincan, çaydanlık ve tabak gibi günlük kullanılacak eşyalara rastlanılmıştır.⁴⁷³

İlk Tunç Çağ'da Gözlüküle, Çukurova'nın önemli gıda ve verimli ürünlerin çıkış kapısı olmuştur. Kazı çalışmaları sonucunda İlk Tunç Çağ'ın I ve III. evresine ait bulgular' da, Suriye ve Yakındoğu ilişkileri gün ışığına çıkarılmıştır.⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ Hatice Gül Küçükbezi, "Konya - Karaman Bölgesi Kalkolitik Ve Erken Tunç Çağ Çanak- Çömlek Kültürü", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, S:13, Yıl:2012, s. 63-95.

⁴⁶⁹ İbrahim Sefa Örün, "Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme" https://www.academia.edu/25463373/Türkiye_İlk_Tunç_Çağı_Araştırmaları_Üzerine_Bir_Değerlendirme, s.18, (Erişim Tarihi: 06.02.2020).

⁴⁷⁰ Hatice Gül Küçükbezi, "Konya - Karaman Bölgesi Kalkolitik Ve Erken Tunç Çağ Çanak- Çömlek Kültürü", s.69.

⁴⁷¹ Azize Yener, "Elmalı Müzesi", 20. Müze Çalışmaları Ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Bodrum: T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Nisan 2011, s.19.

⁴⁷² Savaş Harmankaya, "Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme" ,s.27-34.

⁴⁷³ Fatma Şahin, "Erken Tunç Çağın'da Doğu'dan Batıya Köprü: Çukurova", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:24, S:1, Yıl:2015,s.288-290.

⁴⁷⁴ Savaş Harmankaya, "Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme" ,s.27-34.

2.17.6. Sos Höyük

Düz bir arazide yer alan önemli yerleşim merkezlerinden biridir.⁴⁷⁵ Erzurum ve çevresinde Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren yapılan kazılarda yerleşik yaşama ait birtakım bulgulara rastlanılmıştır. Kazısı yapılan bu bölgelerde Tunç Çağı boyunca süren yerleşmelerde yeryüzü şekilleri, konum ve iklimden dolayı öncelikli olarak hayvancılık faaliyetleri yapılmıştır. İkinci sırayı tarım faaliyetleri yer almıştır. Bölgenin ekolojik yapısından dolayı, kuru tarım metoduyla tahıl tarımı yapılmıştır. Bu ürünler ticaret yapılacak yoğunlukta değildir; fakat yerleşik toplumların ihtiyacını karşılayacak seviyededir. Tarımsal faaliyetlerde az da olsa metal araç-gereçler ve bazalt(taş) yoğun olarak kullanılmıştır.⁴⁷⁶

Orta ve Geç Tunç Çağı'na ait bulgularda, gıda depolanmasında kullanılan astarlı pitlerin varlığı tarımsal faaliyetlerin yapıldığını ortaya çıkarmıştır.⁴⁷⁷ Erken Bronz I ve III. tabakada, MÖ 3000-2200'deki yerleşmelerde çömlekçilik, çiftçilik ve mimari yapılara ait bulgulara rastlanılmıştır.⁴⁷⁸

2.18. HAYVANCILIK

Tarih Öncesi Çağlar'dan bu yana var olan hayvancılık faaliyetleri en eski ekonomik faaliyet olarak kabul edilmiştir. Geçmişten günümüze, evcil hayvan yetiştirmek ekonominin önemli bir parçası haline gelmiştir. Hayvancılık sektörü genel olarak bütün dünyanın tüm ülkelerinde faaliyet gösteren önemli bir olgu haline gelmiştir. Ülkemiz'deki coğrafi koşullar, şartlar, iklim ve hayvancılık için uygunluk göstermiştir. Ülkemizde özellikle mera ve çayırların bolluğu büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığı geliştirmiş ve hayvancılık faaliyetlerinin yapılmasını sağlamıştır.⁴⁷⁹

Kalkolitik Çağ'ın başlarından itibaren iklim 'de büyük değişiklik yaşanmasıyla, coğrafi yerlerde nüfus artmasına neden olmuştur.⁴⁸⁰ Nüfusun artmasıyla Kalkolitik Çağ'dan itibaren tüm dünyada siyasi, sosyal, ekonomik, ticari birtakım ilişkiler ve kültürel etkileşim yaşanmıştır. İş bölümlerinden dolayı sosyal sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu durumda

⁴⁷⁵ Selma Pehlivan, "Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme", s.247.

⁴⁷⁶ Süleyman Çiğdem, Birol Can, "Erzurum Müzesinde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik Ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler", s.13.

⁴⁷⁷ Süleyman Çiğdem, Birol Can, "Erzurum Müzesinde Bulunan Tarım Aletleri Geç Kalkolitik Ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler", s.206-209.

⁴⁷⁸ Anthony Sagona, "Sos Höyük: Erzurum Yakınlarındaki Antik Bir Yerleşim" https://www.academia.edu/3131974/Sagona_A._Sos_H%C3%B6y%C3%BCk_an_ancient_settlement_near_Erzurum,s.45, (Erişim Tarihi:09.07.2019).

⁴⁷⁹ Fatma Esen, "Bingöl İlin 'de Büyükbaş Ve Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:7, S:13, Mart 2017, s.84-85.

⁴⁸⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.116.

hayvancılık ve tarım faaliyetlerinin gelişmesini ve önem kazanmasını sağlamıştır.⁴⁸¹ İlk Tunç Çağ'da yabani hayvan ve evcil hayvanlara ait birtakım bulgular ele geçirilmiştir. Yapılan kazı çalışmalarında yabani hayvan olarak koyun, domuz, tilki, kurt, boz ayı, alageyik, karaca, kızıl geyik, yabani sığır; evcil hayvan olarak köpek, koyun, sığır, keçi ve domuz gibi hayvan kalıntılarına rastlanılmıştır. İlk Tunç Çağ'da yabani ve evcil hayvanların süt, et, yün ve derilerinden yararlanılmıştır. Hayvan kemiklerinden eşyalar ve aletler yapılarak bu aletlerden faydalanılmıştır. Yün üretimi için keçi ve koyun postlarından faydalanılıp dokuma da önemli bir yer tutmuştur.⁴⁸²

Erken Tunç Çağ'da hayvan kurban etme önemli bir gelenektir. Ölü gömmeye mezarların arasına gömülmüş köpek iskeletleri bulunmuştur. Gömmenin dışında büyükbaş hayvanlar ziyafet için kurban edilmiştir. Marmara, Güney Doğu ve Akdeniz Bölgelerinde ölü yemeği ve hayvan kurban etme geleneği yapıldığına dair kanıtlar gün ışığına çıkarılmıştır. Hayvancılık faaliyetleri toplumlar için büyük önem taşımıştır.⁴⁸³

Kurtarma Kazısında Erken Tunç Çağ I- II. tabakasındaki hayvan kemikleri Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin Antropoloji laboratuvarına gönderilerek, bu kemikler incelenmiştir. Kediler, kemirgenler, at, köpek, koyun, keçi, sığır, geyik gibi hayvan kemikleri büyük, küçük ve boylara göre sınıflandırılmıştır.⁴⁸⁴

2.18.1. Karaz

Karaz Höyükte 1942 ve 1944 yılları arasında K. Turfan ve Hamit Zübeyr Koşay tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır.⁴⁸⁵ Eski Tunç Çağı'nda höyükte yapılan kazı çalışmaları ve sondaj çalışmasının sonucunda birtakım önemli veriler elde edilmiştir.⁴⁸⁶ İlk Tunç Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesinde hayvancılık, madencilik, tarımın önemli bir yeri vardır. Coğrafi konum, yeryüzü şekillerinden dolayı sığır ve koyun yetiştiriciliği önemli bir rol oynamıştır. Karaz için hayvancılık faaliyetleri vazgeçilmez olmuştur.⁴⁸⁷

Sığır, koyun, keçi ve kemikten yapılmış birtakım aletlere rastlanılmıştır. Hayvanların et ve sütünden faydalanılmıştır Hayvan kemikleri sanat faaliyetlerini

⁴⁸¹ Savaş Harmankaya, "Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", s.11-13.

⁴⁸² Harun Oy, "İlk Tunç Çağ'da Batı Anadolu'nun Sosyo Ekonomik Yapısı", s.82-84.

⁴⁸³ Nihal Akıllı, *Anadolu Erken Tunç Çağ Mezarlıklar Kataloğu Ve Ölü Hediye İşığında Dönemin Sosyal Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tez, Aydın 2015, s.89.

⁴⁸⁴ Derya Silibolatlız Baykara, "Erken Tunç (I-II) Çağı Tatıka Yerleşiminin Hayvansal Geçim Ekonomisi", *Antropoloji Dergisi*, S:37, Van 2019, s.17.

⁴⁸⁵ Selma Pehlivan, "Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme", s.242-243.

⁴⁸⁶ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçme Kaynakları", s.201-209

⁴⁸⁷ Veli Ünsal, "Karaz Kültürü'nün Kuzey Sınırı", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S:16, Yıl:2006, s. 130.

etkileyerek, kemikten birtakım eserler ele geçirilmiştir. Hayvansal ürünler ve koyunların postları tekstil 'de kullanılmıştır.⁴⁸⁸

2.18.2. Pulur

Erzurum'un 20 km güneybatısında yer alan⁴⁸⁹ Pulur Höyük'te 1960 yılında Koşay başkanlığında üç ayrı alanda yapıla kazı çalışmalarında, C tabanında Tunç Çağ'ına ait üç mezara rastlanılmıştır. Oda biçimindeki mezar I-II. tabanında küçük ve büyük hayvanlara ait kemikler ve mezar III. tabanında ise küçük ve büyük hayvanlara ait kemikler ele geçirilmiştir. Bu mezarlardan farklı olarak köpek iskeletine de rastlanılmıştır.⁴⁹⁰

Kazı çalışmaları ve sondaj çalışmasının sonucunda Eski Tunç'ta farklı mezarlarda dana, koyun ve keçi kemiklerin ortaya çıkarılmıştır. Bu bulgu hayvanların evcilleştirildiği fikrini ortaya çıkarmıştır.⁴⁹¹

1960'da iki aylık kazı çalışmaların da saplı kemik taraklar farklı bir bulgu olarak ortaya çıkarılmıştır.⁴⁹²

2.18.3. Sos Höyük

Geç Kalkolitikten başlayarak Geç Demir Çağına kadar tabakalaşma sırası ile yaşanmıştır.⁴⁹³Sos Höyükte yapılan kazı çalışmalarında Orta ve Geç Tunç Çağına dair birtakım bulgulara ulaşılmıştır.1996 yılındaki kazılarda 10.342 parça incelenmiştir ve inceleme sonucu hayvancılık yapıldığı fikrini daha da net hale getirmiştir. Sığır, koyun, keçi, tavşan, geyik ve kuş gibi hayvanlar evcilleştirilmiştir. İlk çağlardan beri süregelen avcılık devam etmiştir. İlk Tunç Çağ'da kemikten yapılmış eserlere rastlanılmıştır. Toka, tarak, iğne, bizler, saç çemberi ve kirmen ağırşaklar hayvan kemiklerinden yapılmış birtakım eşyalar ele geçirilmiştir. Bu durum kemik endüstrisinin gelişmesini sağlamıştır.⁴⁹⁴

2.18.4. Çayyolu Höyük

Ankara'nın güneyinde yer alan 2011'de yapılan kazı çalışmalarında Geç Kalkolitikten Orta Tunç Çağ'a geçiş dönemine kadar olan tabakalar incelenmiştir. Çayyolu

---

⁴⁸⁸ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçme Kaynakları", s.201-209.

⁴⁸⁹ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçme Kaynakları", s.201-209.

⁴⁹⁰ Mehmet ışıklı , "Erzurum Pulur Höyüğü Çalışmaları: Kuzeydoğu Keramiği Üzerine Gözlemler", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi VIII*", İzmir 2006, s.15-16.

⁴⁹¹ Süleyman Çiğdem," Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçme Kaynakları", s.201-209.

⁴⁹² Necdet Sözer, "Erzurum Ovasında Tarih Öncesi Kır Yerleşmesi, s.209-210.

⁴⁹³ Selma Pehlivan, "Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme", s.247.

⁴⁹⁴ Süleyman Çiğdem, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçme Kaynakları",s.201-209.

Höyük kazı çalışmalarında koyun ve keçi gibi hayvan kemiklerine rastlanılmıştır.⁴⁹⁵ İlk Tunç tabaklarında pişmiş topraktan hayvan figürleri yapılmıştır.⁴⁹⁶Yapılan figürlerin çoğunlukla koyun olduğu tespit edilmiştir.⁴⁹⁷ Yapılan kazı çalışmaları yerleşmelerinde az da olsa kemikten yapılmış aletler ortaya çıkarılmıştır. Keçi ve koyun kemiklerinden yapılmış şekillendirilmiş bızlara rastlanılmıştır.⁴⁹⁸

2.18.5. Arslantepe

Arslantepe’ de Son Kalkolitik Çağ VII ve İlk Tunç Çağı III, VI tabakaları hakkında bilgilere ulaşılmıştır.⁴⁹⁹Geçmişten günümüze kadar hala devam eden kazı çalışmalarıyla höyükte sekiz tabaka ortaya çıkarılmıştır.⁵⁰⁰Yapılan kazı çalışmaları İlk Tunç Çağı II ve tabaka VI C, MÖ 2, 750- 2,500 dönemleri arasında yapılan ekonomi faaliyetleri hayvancılığa dayanmıştır. Bu dönemde Mezopotamya Bölgesi iklim değişikliğinden etkilenmiştir. Bu yaşanan kuraklık tarım ve hayvancılık yapan toplumları etkilemiştir.⁵⁰¹

Bu Çağ’da köylerde yaşayan toplulukların, hayvancılık ile uğraştığı ortaya çıkarılmıştır. Farklı köylerde yaşayan topluluklar, hayvanları otlatıp koyun keçi gütmek için köyden ayrılmıştır. Hayvanları otlatmaya gidilen alanları uzaklığı, otlak alanların durumun bağlıdır. Otlatma süresi kısa ya da uzun süreli devam etmiştir. Otlatılan sürülerden, birincil ürünlerden et ve deri, ikincil ürün tezek, süt ve yünden sağlanmıştır.⁵⁰²

Hayvancılık yapıldığına dair diğer bulgu ise mühürlerdir. Mühürlerdeki hayvansal betimlemeler dikkat çekmiştir. Mühürlerde kedi, köpek, kuş, geyik, yaban keçisi, koyun, keçi, kaplan, arslan, yılan, ceylan ve sığır gibi hayvan resimleri görülmüştür. Mühürlerde görülen bazı hayvanlar, kuşkanatları ve geyik boynuzları estetik özelliklerde, abartılı bir şekilde resmedilmiştir.⁵⁰³

⁴⁹⁵ Melih Arslan, Gülcin, İlgezdi Bertram, Jan- Krzysztof Bertram, “Çayyolu Höyük-Ankara’da Bir Geç Kalkolitik /İlk Tunç Çağ Yerleşmesi”, *Anadolu Dergisi*, S:39, Yıl:2013, s.145.

⁴⁹⁶ Jan Bertram, “Çayyolu Höyük-Ankara da Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağı Yerleşimi/Çayyolu Höyük Ankara da Bir Geç Kalkolitik/İlk Tunç Çağı Yerleşmesi”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi*, S:39, Ankara 2013,s.145.

⁴⁹⁷ Melih Arslan, Gülcin İlgezdi, Bertram, Jan- Krzysztof Bertram, “Çayyolu Höyük-Ankara da Bir Geç Kalkolitik /İlk Tunç Çağ Yerleşmesi”, s.145.

⁴⁹⁸ Jan Bertram, “Çayyolu Höyük 2011-2013 Kazıları/Çayyolu Höyük Kazı 2011-2013”,*36.Kazı Sonuçları Toplantısı*, C:3,Haziran 2014, s.104.

⁴⁹⁹ Hazel Kavılı, “İlk Tunç Çağı Evresinde (G.Ö. 4950- 4700) Arslantepe’deki Sosyo –Ekolojik Dinamikler: Etmen Temelli Modellemede İlişkili Sistemler Yaklaşımı”, *6.Uzaktan Algılama – CBS Sempozyumu*, Ekim 2016,s.826- 828.

⁵⁰⁰ Veli Ünsal, ”Doğu Anadolu’da (Malatya- Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler”, s 322.

⁵⁰¹ Hazel Kavılı, ” İlk Tunç Çağı Evresinde (G.Ö. 4950- 4700) Arslantepe’deki Sosyo –Ekolojik Dinamikler: Etmen Temelli Modellemede İlişkili Sistemler Yaklaşımı”, s.828.

⁵⁰² Hazel Kavılı, ” İlk Tunç Çağı Evresinde (GÖ 4950- 4700) Arslantepe’ deki Sosyo –Ekolojik Dinamikler: Etmen Temelli Modellemede İlişkili Sistemler Yaklaşımı”, s.826- 828.

⁵⁰³ Yusuf Cahit Çukacı, “Arslantepe’ de (3500-3900) Stok Ve Emanet Mal Uygulamaları”, s.446.

2.19. TİCARET

İnsanlık tarihi boyunca insanların en önemli etkinliklerinden biri ticarettir. İnsanoğlu ekonomide çeşitli mallar üretmiştir ve bu üretilen malların dağıtımını ve paylaşımını ekonominin tanımıdır. İki topluluk arasında, çeşitli tiplerde bölgelerde olan alışveriştir. Paleolitik Çağ ticaret yöntemiyle elde edilen ürünlerin değiş- tokuş esasına dayalı olmuştur. İnsanların yaşadıkları coğrafya kültürü ve yerleşimi ticareti etkileyen en önemli etkenlerdir. Toplumlar yaşadıkları coğrafyalar doğrultusunda üretim yapabilir ya da ekonomilerini geliştirebilirler. Ürünler arz talep dengesine göre yapılabilir.⁵⁰⁴

Anadolu'da Orta Tunç Çağ'ında Mezopotamya ile ticari ilişkilerin artmasıyla yazı ortaya çıkmıştır. Ticari faaliyetler MÖ XVIII. yüzyıl ortalarından XX. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Yaşanan bu dönem Koloni Çağı ya da Asur Ticaret Kolonileri olarak iki şekilde isimlendirilmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da Kuzey Suriye, Anadolu, Mezopotamya arasında obsidyen ticareti yapılmıştır. Sonraki süreçte ise bu durum farklı bir hal almıştır. Obsidyen dışında farklı maden ticaretleri önem kazanmıştır. Ticareti yapılan ihtiyaç duyulan maden, kalay olarak karşımıza çıkmıştır. Anadolu'da kalay madenine rastlanılmamıştır. Kalay, tunç yapımı silah, süs eşyaları ve alet yapımında kullanılmıştır. Önceki dönemlerde kalayın yerine arsenik kullanılmıştır; ama sonraki süreçte arsenik' in sağlık açısından çok zararlı olduğu ortaya çıkınca artık arsenik madeni kullanımı önemini kaybetmiştir. Artık kalay daha da önemli bir hal almıştır. Anadolu'da saraylarda kullanılan bu madenin pazarlama işi' de Asurlu tüccarlara verilmiştir. Tüccarlar kalayı Elbistan, Ergani, Malatya ve Fırat'ı geçtikten sonra Kültepe'ye getirmiştir.⁵⁰⁵ Asurlu tüccarlar Afganistan ya da İran'dan kalay, Babil ve Asur'dan kumaş, Anadolu'ya bu malzemelerin karşılığında gümüş, altın, değerli taşlar pazarlatılmıştır.⁵⁰⁶ Asurlu tüccarların Anadolu'ya getirdikleri farklı mallar ise fildişi, baharat, ayna, süs eşyaları, tarak ve ayart um madeni gibi mallar genellikle Babil'den Anadolu'ya getirilmiştir. Tüccarlar Anadolu'ya ticaret kervanları ile gelmiştir ve belirli oranda vergi ödemek şartı ile serbest ticaret yapılmıştır.⁵⁰⁷

---

⁵⁰⁴ Oktay Dumankaya(Ed:), *Çağlar Boyunca Üretim Ve Ticaret: Prehistorya' dan Bizans Dönemine*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2019, s.194.

⁵⁰⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.151-152.

⁵⁰⁶ Gül Kahveci, *Asur Ticaret Kolonileri Çağın'da Tekstil Ürünleri Ve Ticareti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2017, s.8.

⁵⁰⁷ Kürşat Koçak, "Asur Ticaret Kolonileri Çağın'da Ticareti Yapılan Mallar Ve Vergiler", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:27,Yıl:2009, s.215.

Asur Ticaret Koloni Çağı Anadolu’da yazılı tarihin başladığı dönem olarak bilinir.⁵⁰⁸ MÖ VIII ile VII yılları arasında Asur toplumunun ekonomik hayatında birtakım değişiklikler yaşanmıştır.⁵⁰⁹

MÖ 2 bin yılın başlarında yazı Asurlu tüccarlar aracılığıyla Anadolu’ya getirilmiştir. Bu dönemde Kültepe, Boğazköy, Alişar gibi Anadolu kentlerinde birçok sayıda çivi yazılı tabletler ele geçirilmiştir.⁵¹⁰ Kültepe çıkarılan yaklaşık 23.500 tablet, Anadolu’yu aydınlatan en eski yazılı belgeler olmuştur. Kayseri’de bulunan ve eski adı Kaniş olan bu yerleşmelerdeki kazılar 1893 ve 1925 yılları arasında, bilim adamları tarafından yapılan kazılarda gün ışığına çıkarılmıştır.⁵¹¹ Bu ele geçirilen tabletlerde ticari ve ekonomi ile ilgili yazılara rastlanılmıştır. Az sayı da olsa da sosyal ve siyasi yazılı tabletlerde ortaya çıkmıştır.⁵¹² Asurlu tüccarlar iki grup ile iletişim kurmuştur. Bu gruplardan biri memur ve yöneticilerin bulunduğu saraydaki tebaa ile özellikle, finansal ve hukuksal konularda iletişim içinde olunmuştur sonraki süreçte yerli halk ile de iletişim devam etmiştir. Farklı yerlerde oturan yerli halk ile tüccarlar aynı alanlarda oturmaya başlamıştır. Halk ile yakınlık kurulmuş, hatta evliliklerin yaşanmasıyla bağlar kuvvetlenmiştir. Yaşanan bu durum ticari faaliyetleri etkilemiştir.⁵¹³ Ticaret yapılan önemli

2.19.1. Kültepe

1948 yılında Kültepe’de yapılan kazı çalışmaları Asurlu tüccarlar hakkında yoğun bilgi vermektedir. Edinilen bulgulara göre Asurlu tüccarlar Asur devletinin yasalarına, dillerine ve kendi göreneklerine bağlı kalmıştır. Yaşadıkları evler’ de, yerli Anadolu tarzı ve kullandıkları eşyalarda aynı türden günlük eşyalar kullanmıştır. Yazıları, dilleri, mühürleri ve ölü gömme gelenekleri değişiklik göstermiştir. İki katlı evlerin alt katlarında yazılı kil tablet depoları yer almıştır. Kaniş Karum’unda 20 bin civarında tablet ortaya

---

⁵⁰⁸ Gürkan Gökçek, Gülbin İnce, “Asur Ticaret Kolonileri Çağın’da Anadolu’da İnanç Sistemi “,*Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C: XII, S:1-2, Elazığ 2016,s.43.

⁵⁰⁹ V. Diakov, S. Kovalev, *İlk Çağ Tarihi-I*, s.182.

⁵¹⁰ Rabia Akarsu, “Erken Tunç Çağı Sonu Ve Orta Tunç Çağın’da Güneybatı Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:18, S:2, Yıl:2014,s.210.

⁵¹¹ Gürkan Gökçek, Gülbin İnce, “Asur Ticaret Kolonileri Çağın’da Anadolu’da İnanç Sistemi”,s.43.

⁵¹² Rabia Akarsu, “Erken Tunç Çağı Sonu Ve Orta Tunç Çağın’da Güneybatı Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası”, s.210.

⁵¹³ Hatice Gül Küçükbezi, “Asur Ticaret Kolonileri Çağın’da Asurlu Tüccarlar İle Anadolu Halkı Arasındaki İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, S:26,Yıl:2011, s.25-26.

çıkarılmıştır. Kültepe’de Pazar yerlerinde IV. tabaka ve yazılı belgeler son iki tabakada II-Ib’ de ortaya çıkarılmıştır. Karum II’ deki zengin yazılı belgeler, 1850 ‘de çıkan yangın sonucu son bulmuştur. Ib tabakasının da ise 40 ya da 50 yıllık bir aradan sonra, iskân sonucunda Mezopotamya ile olan ticari ilişkiler azalıp, bakır ön planda olmuştur. Hititlere ait kültür bulgularında Hitit kültürü biçimlenmeye başlamıştır. Bu dönemde Anadolu’ya yazının gelmesi ile birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Yazının Anadolu’da tanınmasıyla İlk Tunç Çağı’nın ortalarına doğru Orta Anadolu Kültürü en zirveye ulaşmıştır.⁵¹⁴

1985 yılında yapılan kazılarda Türk Tarih Kurum’un desteği ile Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına I a- b ile II katları kazılmıştır. Karum şehir merkezi ve ticaretin yoğun şekilde yapıldığı bu alanlarda katman II ‘ de Asurlu tüccarların evi ortaya çıkarılmış ve zarf, tablet, fayans kadın tanrı heykeli, kartal ritonu, mühür baskı, silah kalıpları, seramik ve hitit üslubu damga mühür ele geçirilmiştir. Bu bulgular ilk uluslararası ticaret merkezinin olduğunu ortaya çıkarmıştır.⁵¹⁵

Kültepe’de yabancı araştırmacılar tarafından dört kazı çalışması yapılmıştır. İlk kazı çalışması 1893 ile 1925 yılları arasında Chantre tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵¹⁶ Chantre tarafından yapılan kazıda Höyük’ün merkez ve doğu bölümlerinde pişmiş toprak, madeni alet, taş, pişmiş toprak, hitit vazoları, hayvan heykelleri, tunç balta ve friglere ait boyalı çanak- çömlek gibi önemli bulgular açığa çıkarılmıştır.⁵¹⁷ Sonraki süreci Winckler devam ettirmiştir ve sekiz günlük kısa bir çalışma sürdürmüştür. Grothe’de Höyüğün bazı yerlerinde çukurlar açmıştır. Bu bahsettiğimiz kazılar tamamen tablet bulmaya yönelik kazı çalışmalarıdır. Yapılan bu üç kazı çalışmasında hiçbir bulguya rastlanılmamıştır. Dördüncü kazı çalışması ’da Hronzy tarafından yapılmıştır. Son yapılan kazı da Hronzy’de başarılı olamamıştır. Yapılan kazı çalışmaları tam sonuçsuz kalıp kazı çalışmaları bırakılırken köyden birinin ihbarı üzerine tabletlerin tepede değil de dağın eteklerinde olduğu haberi alınmıştır. Dağ eteklerinde yapılan kazı çalışmalarında bin kadar tablet ele geçirilmiştir ve bu tabletler ’de Asurlu tüccarların oturdukları Kaniş Karumu, olarak adı geçen Aşağı şehir keşfedilmiştir.⁵¹⁸

---

⁵¹⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.154-156.

⁵¹⁵ Tahsin Özgüç, “1985 Yılı Kültepe - Kaniş Kazıları”, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Mayıs 1986, s.231.

⁵¹⁶ Cahit Günbattı, *Kültepe –Kaniş*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Baskı:2, Ağustos 2017,s.32-33.

⁵¹⁷ Özlem Girginer, *Seramik Buluntuların Işığında MÖ II. Binde Çukurova-Orta Anadolu İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2008, s.27.

⁵¹⁸ Cahit Günbattı, *Kültepe –Kaniş*, s.32-33.

2.19.2. Acemhöyük

Aksaray yakınlarındaki Acemhöyük⁵¹⁹ MÖ 3 bin 'den itibaren iskân edilmiştir ve MÖ 2 bin çeyreğinde ise Asur Ticaret Kolonileri zamanında önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Höyükte yapılan arkeolojik çalışmalarda ticarete dair birçok bulgulara rastlanılmıştır. Bulgular arasında saraylarda ele geçirilen çivi yazılı belgeler, fildişi, madeni silah, obsidyen vazo, madeni silah, bakır külçe ve fildişi eşyalar ele geçirilmiştir.⁵²⁰

1962 de Nimet Özgüç tarafından ve 1962 de Aliye Öztan başkanlığında yapılan kazı çalışmalarında Acemhöyük yerli krallar tarafından yönetilmiştir. Diğer kentler ile ilişkilerinin var olduğunu ve Yakınoğu ile ticari ilişkilerin olduğu arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Orta Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Asur Ticaret Kolonileri zamanında Anadolu'da yoğun olarak ticaret yapıldığı ve özellikle Acemhöyük'ün İran, Mezopotamya ile yoğun şekilde bağlantılı olduğu arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkmıştır.⁵²¹

Yapılan bu çalışma ile Anadolu, Mezopotamya ve Suriye arasındaki sosyo-ekonomik, kültürel ilişkiler gün ışığına çıkarılmıştır.⁵²² Acemhöyükte görkemli saray mimarisine rastlanılmıştır. Mühürler, hayvan biçimli testiler, meyvelik, çanak- çömlek sanatı ve madeni kaplar önemli sanat eserleri gün ışığına çıkarılmıştır.⁵²³

2.19.3. Beycesultan

Batı Anadolu'nun diğer önemli höyüklerinden biri Beycesultan önemli yerleşim merkezlerinden biridir. Beycesultan da önceki yapılan kazı çalışmalarının ardından uzun bir süre kazı çalışmalarına ara verilmiştir. Bu 48 yıllık bir aradan sonra 1954 ile 1959 yılları arasında James Mellaart tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Geç Tunç Çağ sonuna kadar 40 kültür tabakası ortaya çıkarılmıştır.⁵²⁴

Yapılan kazılar 'da AA ve BB katmanlarında dikkat çeken önemli bir bulgu Yanmış Saray olarak isimlendirilen MÖ 2 bin 'de Girit Sarayı ile benzerlikler gösteren bir yapının

⁵¹⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.156.

⁵²⁰ Remzi Kuzuoğlu, *Höyük*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015s.1.

⁵²¹ Hakan Yılmaz, Ayşen Açıklol, İsmail Baykara, Volkan Coşkun, "Acemhöyük Asur Ticaret Kolonileri Çağı İnsanlarına Ait Dişlerin Metrik Analizi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, S:19, Yıl:2004, s.28.

⁵²² Ebruf Mandacı, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı Ve Hititler Devrinde Anadolu'da Kuyumculuk", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C:5, S:8, Yıl:2016, s.3193-3213.

⁵²³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.156-157.

⁵²⁴ Eşref Abay, Fulya Dedeoğlu, "Beycesultan 2007-2008 Yılları Kazı Çalışmaları Ön Raporu", *Arkeoloji Dergisi*, C: XIII, İzmir 2009, s.53-54.

kısmı açığa çıkarılmıştır.⁵²⁵ V. tabakada ortaya çıkan bu saraydan Giritteki Minos saraylarını anımsatan gösterişli mimari yapılarda yaşadıkları ortaya çıkmıştır.⁵²⁶

Beycesultan konumu itibariyle Ege Denizinde olmasından dolayı, Batı Bölgesi Orta Anadolu ticari ilişkiler kurulmuştur. Ege’de yerleşim yeri olan Karahöyük’te ele geçirilen mühür baskı ve kil objeler Hitit örnekleri ile benzerdir. Büyük Menderes üzerinden yapılan ticaret faaliyetlerinden dolayı Beycesultan tam kilit noktası olmuştur. Orta Anadolu ile Minos, Orta Anadolu -Minos- Miken arasında yapılan ticari faaliyetlere Beycesultan da katılmıştır. Bu dönemde sarayda gümüş, gümüş süs eşyaları, tel ve çanak-çömlekler ele geçirilmiştir. Uygarlıklar arası ticaret yapılmıştır. Geç Tunç Çağ’da Beycesultan homojen yapısında artış meydana gelmiştir. Maden çeşitlerinde ve madeni eserlerin sayısında artış yaşanmıştır. Bunlar arasında demir, iğne, ok ucu kılıç, topuz, mızrak ve demir silahlar ortaya çıkarılmıştır. Uygarlıklar arası ticaretin geliştiğini, ürün üretimi ortaya çıkarmıştır.⁵²⁷

2.19.4. Panaztepe

1985 yılında Prof. Armağan Erkanal⁵²⁸ önderliğinde süren kazı çalışmalarında sistematik olarak düzenlenmiş olan bu kazı ’da Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı ile ilgi bulguların yer aldığı ilk merkez özelliği taşımıştır.⁵²⁹ 1992 yılında Daniş⁵³⁰ başkanlığında başlatılan kazı çalışmalarında 2 bin yılına ait kabza parçası ve ağırşak ortaya çıkarılmıştır. Sondaj çalışmaları ile Bizans Dönemine ait kalıntılar gün yüzüne çıkmıştır. Yüzey araştırmaları daha da derinleştirilerek MÖ Miken seramiklerine ait parçalar gün ışığına çıkarılmıştır.⁵³¹

1990 ile 1995 yılları arasında kazılar’ da Panaztepe’nin konumdan dolayı iklim ve hâkim rüzgâr yönü bu bölgede liman kentlerinin kurulmuş olacağı fikrini doğurmuştur. 1995 de yapılan kazılarda Geç Tunç Çağ’a ait bulgularda Geç Hellas IIIB-C tabakalarına

⁵²⁵ Eşref Abay, “Beycesultan Kazısı”, *Uluslararası Kazı-Araştırma Ve Arkeometri Sempozyumu 30. Yıl Anısına Türkiye Arkeolojisi*, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 2008, s.62.

⁵²⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.159.

⁵²⁷ Engin Akdeniz, “Büyük Menderes Havzasında Prehistorik Yerleşim Dokusu”, *Belleten*, C:LXVI, S:245, Nisan 2002,s.5-26.

⁵²⁸ Armağan Erkanal, “Panaztepe Kazısının 1985 Yılı Sonuçları”, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*,1986, s.253-261.

⁵²⁹ Sevinç Günel, *Panaztepe II-MÖ Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu Ve Ege Arkeolojisinin’deki Yeri Ve Önemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.617.

⁵³⁰ Armağan Erkanal, “Panaztepe Nekropolü”,*1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları II*,1993,s.129-140.

⁵³¹ Armağan Erkanal, “1992 Panaztepe Kazısı Sonuçları” *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Mayıs 1993, s.461.

ait seramik ve iki adet kurşundan yapılmış balık ağı açığa çıkarılmıştır. Balık ağı bulguları, açık deniz balıkçılığının yapılmış olduğunu göstermiştir. Orta Tunç Çağ'da açığa çıkarılan en önemli bulgular arasında seramikler ilk sırayı almıştır.⁵³²

2017 sondaj kazı çalışmalarında Gediz Deltası ve Limankent verilerine göre kıyı 12 bin yıl önce 130 metrede iken sonraki süreçte İzmir kıyı ili açıkları bu kıyı çizgisi, yeniden baz alınarak hesaplanmıştır. Limankent sondajlarındaki verilerde Neolitik Çağ, Tunç Çağ ve Antik Çağlar'da bu bölgelerin liman olma fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu bölgelerde delta dolguların alüvyon yapı varlığı, bölgenin liman kenti olma özelliğini desteklemiştir. Gediz Deltası dikkatli incelenmesi gereken karmaşık bir yapıya sahiptir. Panaztepe'nin konumu gereği ve yerşekilleri bakımından liman kenti olması ticareti geliştirmesine neden olmuştur.⁵³³

2.20. MADENCİLİK

İlk Tunç Çağ'da, Tunç madeninin giderek yaygın hale gelmesiyle sosyal, siyasal, kültürel ve ticari birçok etkisi görülmüştür.⁵³⁴

Anadolu Coğrafi Konumu, yerşekilleri bakımından farklılıklar göstermiştir. İklim ve bitki örtüsü toplumların yaşamını derinden etkilemiştir. Anadolu MÖ 4 binin sonu ve 3 binin başlarında Tunç Çağı'na girmiştir.⁵³⁵ İlerleyen zamanla bakır ile kalay madeninin eritilmesiyle daha sert dayanıklı bir maden olan tunç ortaya çıkmıştır. Tunç madeninin ortaya çıkmasıyla bu dönem Tunç Devri olarak isimlendirilmiştir. Tunç Çağı çok yönlü bir alanın varlığını ortaya çıkarmıştır.⁵³⁶ Tunç madeninin ilk kullanım alanı Tunç Çağ II döneminde, Mezopotamya'dan İç Anadolu ve Trio 'ya kadar geniş olmayan bir alana kadar uzanır.⁵³⁷

İlk Tunç Çağ'da, Tunç madeninin giderek yaygın hale gelmesi ve insan yaşamında yer almasıyla sosyal, siyasal, kültürel, ticaret,⁵³⁸ tarım, hayvancılık ve madencilik bakımından üst seviyeye ulaştığı bir dönemdir. Madenden yapılmış silah ve kap kacaklara rastlanılmıştır. Neolitik Çağ'dan beri kullanılan bakıra MÖ 4 binin sonlarına doğru, kalay

⁵³² Armağan Erkanal, "1995 Panaztepe Kazıları Sonuçları", XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, C:3, Ankara: T.C. Kültür Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl:1997, s.281-285.

⁵³³ Ertuğ Öner, Serdar Vardar, "Gediz Deltası Paleocoğrafyasın'da Panaztepe'nin Limanını Bulma Umudu", *Farkındalık Dergisi*, C:3, S:5, Ekim 2018, s.6-7.

⁵³⁴ Turgut Yiğit, "İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S:33, Yıl:2003, s.167.

⁵³⁵ Oktay Basak, "Tas Çağı'ndan Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı", s.22-28.

⁵³⁶ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.26.

⁵³⁷ Songül Kısıklı, *MÖ II. de Orta Anadolu Madenciliği Ve Orta Anadolu Ticaretinde Madenin Konumu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2006, s.41.

⁵³⁸ Turgut Yiğit, "İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü", s.167.

da katılmıştır. Tunç'ta daha sonra katılan bir maden olmuştur.⁵³⁹ Demir, kalay, altın, kurşun, gümüş ve bakır gibi madenlerde çıkarılan madenler arasındadır.⁵⁴⁰ Farklı madenlerin ortaya çıkmasıyla maden çıkarımı artmış ve seri üretime geçilmiştir. Kaynak, kaplama, tavlama ve döküm gibi uygulanan teknikler, zirveye ulaşmıştır.⁵⁴¹

Madenin ortaya çıkmış olduğu bir başka alan ise ölü gömmelerde ölen kişinin değerli eşyaları ile gömülmesidir. Mezarlar 'da birtakım madeni eşyalar ele geçirilmiştir. Bu Çağ'ın maden bakımından çok ileri düzeyde olduğu anlaşılmıştır. MÖ 3 bin yıllarının sonlarına doğru Anadolu maden bakımından çok zengin hale gelmiştir. Mezopotamya, Anadolu'daki madenleri keşfetmiştir. İki bölge arasında ticaret yapılmaya başlanmıştır. Kuzey Anadolu ve Orta Anadolu Bölgelerinde madencilik tarımdan daha fazla yapılmıştır. İlk Tunç Çağı'nın ikinci döneminden itibaren kent merkezinde yerleşimlerin artmasıyla, maden işletmeleri yüksek düzeye ulaşmıştır. Maden ocakları ve maden cevherleri gün ışığına çıkarılmıştır. Geç Tunç Çağ'da ise tunç farklı bir alan olan heykelticilik sanatında kullanılmıştır.⁵⁴²

Dünyadaki madenciliğin ortaya çıktığı ilk yer Anadolu'dur.⁵⁴³ Tunç Çağ'daki bilgileri toparlayacak olursak; Tunç Çağ madeni geniş alanlara yayılmıştır ve dayanıklı bir madendir. Günlük kullandığımız birçok eşyanın temelini oluşturmuştur. Maden alanlarının genişlemesi ve maden çeşitliliğinin artması toplumları siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan geliştirmiştir. Toplumlar arasında ticaretle birlikte iletişim de artmıştır.⁵⁴⁴ Madencilik faaliyetleri açısından dönemin önemli merkezleri:

2.20.1. Horoztepe

Tokat Erbaa'nın güneyin 'deki mezarlıklarda yapılan kazı çalışmalarında birtakım madeni eşyalara rastlanılmıştır.⁵⁴⁵ Tunç ve değerli madenlere ait bulgular Horoztepe, Eskiyyapar, Kalinkaya, Mahmatlar, Demircihöyük gibi mezarlıklarda da Tunç ve değerli madenler çıkarılmıştır. İlk Tunç Çağ'ın ikinci yarısında Anadolu, Ege, Orta Karadeniz ve Trio'da yer alan iki önemli madencilik okulu dikkat çekmiştir. Birbiriyle bağlantılı olduğu

⁵³⁹ Oktay Basak, "Tas Çağı'ndan Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı",s.22-28.

⁵⁴⁰ Songül Kısıklı, *MÖ II. de Orta Anadolu Madenciliği Ve Orta Anadolu Ticaretinde Madenin Konumu*, s.47-82.

⁵⁴¹ Ünsal Yalçın, "Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış", *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, S:9,Ocak 2016, s.10.

⁵⁴² Oktay Basak, "Tas Çağı'ndan Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı", s.22-28.

⁵⁴³ Ünsal Yalçın, "Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış",s.11.

⁵⁴⁴ Oktay Basak," Tas Çağı'ndan Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı",s.22-28.

⁵⁴⁵ Hatice Uyanık, "Arkeolojik Araştırmalar Işığında Tunç Çağın'da Erbaa ", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:14, Yıl: 2014, s.102-104.

düşünülen Doğu Bölgesindeki bakır madeninin Tokat, Amasya, Merzifon oradan da Alacahöyük'e gelen göçmenler vasıtasıyla gelmiş olduğu ortaya çıkarılmıştır.⁵⁴⁶

Yapılan kazı çalışmalarında bakır, tunç, altın, gümüş, elektron, bilezik, kulplu çaydanlık, saç, fincan, kirmen, savaş aletleri, heykel, vazo ve keramik eşyalar gün ışığına çıkarılırken,⁵⁴⁷ Erken Tunç Çağ'ı III 'deki mezar kazılarında ise bıçak başı, bilezik, levha, kolye, kolyeye ait altın tanesi, geyik heykeli, silahın sivri saplar, asa başlıkları, yatak, taht, ayna ve çanaklar mezardan çıkarılmıştır.⁵⁴⁸

2.20.2. İkiztepe

Samsun sınırlarındaki İkiztepe Höyük'te⁵⁴⁹ Türk Tarih Kurumu adına Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün kazı çalışmalarındaki amacı Eski Tunç-III sonları ve Eski Hitit başlangıcı geçiş evresi olarak adlandırılan dönem evrelerini ortaya çıkarmak ve Erken Tunç Çağ yerleşmelerinin çeşitli evrelerini açıklamaktır.⁵⁵⁰ Yapılan kazı çalışmaları İlk Tunç Çağ -I ve İlk Tunç Çağ -II zaman aralıklarında yapılan kazı çalışmalarında mezarlar ve bu mezarların kültür katmanları olmuştur. Mezarlar 'da ölümler değerli eşyaları ile gömülmüştür.⁵⁵¹ İkiztepe'de mezar armağanı olarak arsenikli bakır alaşımından yapılmış kendi yörelerine has çok sayıda⁵⁵² silah, takı, alet, altın, gümüş, kurşun takı, bakır boncuk ve çingirak gibi bulgulara rastlanılmıştır.⁵⁵³

2.20.3. Arslantepe

Arslantepede İlk Tunç Çağ-I döneminde birtakım madeni bulgulara rastlanılmıştır.⁵⁵⁴ Arslantepe tabaka VII - C Son Kalkolitik ve VI- A Geç Kalkolitik Çağ hakkında bilgiler gün ışığına çıkarken yangın tahribatı neticesinde VI- B İlk Tunç Çağı

⁵⁴⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.134-135.

⁵⁴⁷ Hatice Uyanık, "Arkeolojik Araştırmalar Işığında Tunç Çağın'da Erbaa", s.102-104.

⁵⁴⁸ Nihal Akıllı, *Anadolu da Erken Tunç Çağ Mezarlıklar Kataloğu Ve Ölü Hediye İşığında Dönemin Sosyal Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2015, s.39.

⁵⁴⁹ Önder Bilgi, "İkiztepe Mezarlık Kazıları Ve Ölü Gömme Gelenekleri (2000-2002 Dönemleri)" *Anadolu Araştırmaları*, C:17, S:1, Yıl:2004, s.26-27.

⁵⁵⁰ Bahadır Alkım, "1980 Dönemi İkiztepe Kazısı", *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl: 1981, s.25.

⁵⁵¹ Önder Bilgi, "İkiztepe Mezarlık Kazıları Ve Ölü Gömme Gelenekleri (2000-2002 Dönemleri)", s.26-27.

⁵⁵² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.134-135.

⁵⁵³ Önder Bilgi, "İkiztepe Mezarlık Kazıları Ve Ölü Gömme Gelenekleri (2000-2002 Dönemleri)", s.26-27.

⁵⁵⁴ Oktay Basak, "Tas Çağı'ndan Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı", s.24.

tabakası ortaya çıkarılmıştır.⁵⁵⁵ Bulgular arasında bakır-gümüş alaşım bilezik, altın yüzük, gümüş iğne, boncuk, bakır, kılıç ve süs eşyalar ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen bu bulgular Anadolu’da bu dönemde değişik madenlerin bir arada bulunduğunu ve değişik madenlerin işlendiğini göstermiştir.⁵⁵⁶ Marcella Frangipane⁵⁵⁷ tarafından yürütülen kazı çalışmalarında M.Ö 3300-3000 yıllarında metal ve seramik eserler, yaklaşık 2000 civarı mühür baskıları ele geçirilmiştir.⁵⁵⁸

Erken Tunç Çağ’da farklı alaşımlardan gümüş ile altın kullanılmaya başlanılmıştır. Erken Tunç Çağ’da eşsiz metal işçiliği dikkat çekmiştir. Bu çağın metalürjisinde çoklu kalıba dökme işlevi, lehimleme, gümüş ya da altın ile kaplama, balmumu kalıbına dökme gibi işlemlerde metalürjistler ustalaşmışlardır.⁵⁵⁹

2.20.4. Alacahöyük

Alacahöyük Erken Tunç Çağ’da yapılan kazılarda, kral mezarlarında birtakım madeni bulgular ele geçirilmiştir.⁵⁶⁰ Alacahöyük çalışmaları Orta Anadolu’da İlk Tunç Çağ ve Hitit Dönem yerleşmeleri yansıtan merkezlerden biri olmuştur. Ayrıca diğer önemli yanı ise Cumhuriyetten sonra Türk Tarih Kurumu tarafından başlatılan Türk kazısı olmasından dolayı önemlidir. Alacahöyük kazılarının ’da ortaya çıkan İlk Tunç Çağ Kral Mezarlığı’nda önemli bulgulara rastlanılmıştır.⁵⁶¹

Erken Tunç Çağ’da, döneminin III. evresinde Alacahöyük Bölgesinde o zamanın ünlü kral ve beylikleri ikamet etmiştir. Kazı çalışmalarında ünlü kral ve beyliklerin mezarları ortaya çıkarılmıştır.⁵⁶² Kral mezarı 13 gömü şeklindedir ve bu mezarlara ölenler gömüleriyle, değerli eşyalarıyla gömülmüştür. Zengin mezar armağanları’ da elektron, tunç, gümüş, altın ve demirden yapılmıştır. Hitit Güneş Kursu denilen geyik ve boğa gibi kutsal hayvanlar, dökme teknikleriyle üretilmiştir ve bu eserler ileri teknolojinin en canlı örnekleri olmuştur. Tunç ve değerli maden buluntuları mezarlarda ortaya çıkarılmıştır.⁵⁶³

⁵⁵⁵ Hazel Kavılı,” İlk Tunç Çağı Evresinde (G.Ö. 4950- 4700) Arslantepe’ deki Sosyo –Ekolojik Dinamikler: Etmen Temelli Modelleme İlişkili Sistemler Yaklaşımı”,http://uzalcbs.org/wpcontent/uploads/2016/11/2016_1121.pdf,s.827, (Erişim Tarihi:05.12.2019)

⁵⁵⁶ Oktay Basak,” Tas Çağı’ndan Tunç Çağına Anadolu’da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı”,s.24.

⁵⁵⁷ Marcella Frangipane,”Yakındoğu’da Devletin Doğuşu”,s.441.

⁵⁵⁸ Yusuf Cahit Çukacı, Arslantepe’ de (3500-3900) Stok Ve Emanet Mal Uygulamaları, s.441.

⁵⁵⁹ Prentiss de Jesus, Gonca Dardeniz, “Antik Madencilik Hakkında Arkeolojik Ve Jeolojik Görüşler”, *Maden Tetkik Ve Arama Dergisi*, C:151, S:151,Aralık 2015, s. 240-241.

⁵⁶⁰ Aykut Çınaroğlu, “Alaca Höyük Erken Tunç Çağı Kralı Mezarları Ve İkiz İdoller”, *Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi*, S:1, Yıl:2018, s.1-3.

⁵⁶¹ Aslı Özyar,” Alacahöyük Kral Mezarlarına Yeniden Bakış: Mezarların Topoğrafik Konumlarına Ait Stratigrafi Sorunları”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Ankara 1999,s.79.

⁵⁶² Aykut Çınaroğlu, “Alaca Höyük Erken Tunç Çağı Kralı Mezarları Ve İkiz İdoller”, s.1-3.

⁵⁶³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.133-134.

Alacahöyük konum itibariyle Hititler' in başkenti Hattuşaş'a yakınlığından dolayı Hititlere ait bulgular gün ışığına çıkarılmıştır.⁵⁶⁴ Kral mezarlarının araştırılmasında L mezarının güney bölümlerindeki taşların alt bölgelerinden Truva kadehleri ve Orta Hitit mabet odalarında arkeik kalkerden heykellere ait bulgulara rastlanılmıştır.⁵⁶⁵

Alacahöyük'ün 3 bin yıllarına ait yerleşim yerlerinde, mezarlarda yapılan kazı çalışmalarında gümüş ile altının alaşımından elektrondan yapılmış birtakım eşyalar ortaya çıkarılmıştır. Altın'ın birçok alanda kullanılmıştır.⁵⁶⁶

2.21. DOKUMACILIK

Geç Kalkolitik Çağ'ın sona ermesiyle Erken Tunç Çağı başlamıştır. Bu çağ insanların kültürel gelişimini bir üst noktaya taşımıştır. Tunç Çağ insanları tarım, hayvancılık, çömlekçilik ve dokumacılık gibi alanlarda daha da ilerlemiştir. Metalürjik gelişimin arttığı Erken Tunç Çağ aynı zamanda hiyerarşik yapının Anadolu'da görülmeye başladığı çağ olarak kabul edilmiştir. Toplumların sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve nüfus yapılarında hızlı ve büyük değişimler yaşanmıştır. Erken Tunç Çağı kentlerinin oluşumunda ekonomik faktörlerin büyük etkisi vardır. Kurulan ticari bağlantılar yerleşimlerin ekonomik ve sosyal yapılanmalarında doğal olarak gelişim ve değişime sebebiyet vermiştir.⁵⁶⁷

Neolitik Çağ'da keçi ve koyun gibi evcilleştirilen hayvanların yününden faydalanılmıştır ve bu hayvanların yünü iplik, dokumacılık gibi alanlarda kullanılmıştır. Dokumacılık ve ticari faaliyetler Neolitik 'ten Demir Çağı'nın sonuna kadar önemini korumuştur. Yünün avantajları arasında; suya karşı daha dayanıklı olması, sıcak tutması ve üretimin daha kısa bir zaman tutması gibi özellikler yer alır. Dokumacılık ile ilgili yapılan arkeolojik verilerde ne tür mekânlar ve yerleşimin neresinde yapıldığına dair bilgiler sınırlıdır. Yoğun olarak tezgâh ağırlıklarının ve dokuma aletlerinin yoğun olarak bulunduğu alanlar üretim yeri kabul edilmiştir. Dokumacılık aletleri bir anda ortaya çıkmamıştır. İcatların ortaya çıkması binlerce yıla yayılmıştır. Yapılan kazılarda dokumacılıkla ilgili aletler saray, mezar ve evlerde ortaya çıkmıştır ve arasında ağırşak, makara, iğne, tezgâh ağırlıkları, bız, sivri uçlu aletler, kirmen, fırça ve taraklar yer almıştır. Ağırşakların ve

⁵⁶⁴ Aykut Çınaroğlu, "Alaca Höyük Erken Tunç Çağı Kralı Mezarları Ve İkiz İdoller", s.5.

⁵⁶⁵ Ahmet Ünal, "1964 Alaca Höyük Kazısı Raporu", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S:XIV -1-2, Ankara 1967, s.165.

⁵⁶⁶ Oktay Basak, "Tas Çağı'ndan Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı", s.25.

⁵⁶⁷ Nihal Akıllı, *Anadolu Erken Tunç Çağ Mezarlıklar Kataloğu Ve Ölü Hediyeleteri Işığında Dönemin Sosyal Yapısı*, s.5-7.

tezgâh ağırlıklarının şekli, o dönemlerdeki dokumacılık faaliyetleri ve ip kaliteleri hakkında bilgi vermiştir. Hilal biçimli tezgâh ağırlıkları Anadolu’da Tunç Çağı’nda kullanılmaya başlanmıştır. Farklı kalite ve desende dokumalar elde etmek için çeşitli tezgâh ağırlıkları kullanılmıştır. Eski Tunç Çağı Mezopotamya’sında dokumaların keten ve yünden yapıldığına dair bulgular gün ışığına çıkmıştır. Keten giysilerin sadece ritüeller için kullanıldığına dair bilgilere rastlanılmıştır.⁵⁶⁸ Dokumacılıkta kullanılan temel maddeler arasında pamuk, deri, ipek, yün, keten ve kenevir önemli yer almıştır. Bu malzemelerden içerisinde en önemlisi ketendir. Yün ise keçi, koyun deve, at ve köpek gibi farklı hayvanların tüylerinden meydana gelen bir tekstil hammaddesidir. Yün, pamuk, keten, deri, kenevir gibi ürünlerin dokumacılıkta kullanılmaya başlanması, dokumacılık faaliyetlerini hızla geliştirmiştir.⁵⁶⁹

Anadolu coğrafi yapısı gereği ulaşımın kolaylığı, madenler ve sahip olduğu doğal kaynakların zenginliği bakımından, tarihin ilk devirlerinden itibaren Mezopotamya’daki kavimlerin ilgisini çekmiştir.⁵⁷⁰

Asurlu tüccarlar MÖ 2 bin yılın ilk yarısında büyük zorluklarla Orta Anadolu’da bir ticaret ağı kurmuştur. Ticarete yüksek kazançlar sağlayan dokuma sektörü Anadolu krallıkları tarafından önemsenmiştir. Asurlu tüccarlar, kalayın yanında çeşitlerinin fazlalığı nedeniyle dokuma ve kumaşlarının ihracatını da aynı düzeyde gerçekleştirmiştir.. Kalay ihracatında yaşanan durum dokumada için de geçerli olmuştur. Güney Mezopotamya’dan kumaşın büyük bir kısmı ithal edilerek, direk Anadolu’ya sevk edilmiştir. Böylece Asur kumaşta bir transit görevi üstlenmiştir. Kumaş üretimine Asur’da rastlanılmıştır.⁵⁷¹ Tunç Çağ’da dokumacılık faaliyetlerinin ortaya çıktığı önemli yerleşim alanları:

2.21.1. Kültepe

Anadolu’nun coğrafi yapısından dolayı koyun yetiştiriciliği ve yün üretimi gelişmiştir. Kültepe tabletlerinde yün Akadca saptum, supatum, sipatum,⁵⁷² pirikannū,

---

⁵⁶⁸ Çiğdem Maner, “Anadolu’da Dokuma Devrimi Neolitik Çağ’dan Demir Çağı’na Yünün Tarihi ve Maddi Değeri”, s.45-56.

⁵⁶⁹ Gül Kahveci, *Asur Ticaret Kolonileri Çağında Tekstil Ürünleri Ve Ticareti*, s.1-2.

⁵⁷⁰ Emin Bilgiç, “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu (Siyasi-İdari ve İktisadi-İçtimai Bakımlardan)”, Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi, C. VI, S. 5, Ankara 1948, s. 493.

⁵⁷¹ Hüsrem Çelik, *Eskiçağ’da Anadolu’da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, s.30-47.

⁵⁷² Esma Öz, *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu’da Tarım Ve Hayvancılık*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s.225-228.

raqātum, abarnium, namaššuhum, dıabum, menuniānum, burā’um üzerine yapılan çalışmalarda ithal ve yerli dokuma ürünleri tespit edilebilmiştir.⁵⁷³ Yapılan araştırmalarda Kültepe metinlerinde yün, Hahhum yünü, Luhusaddia yünü, Balihum yünü, Mama yünü gibi Anadolu’da önemli yün üretim merkezleri olduğu şehirlerde gün ışığına çıkmıştır.⁵⁷⁴

2.21.2. Troya

Troya MÖ 2 bin de V, VI ve VIIa tabaklarını kapsamaktadır. Troya V tabasında dokuma ve aletlere ait bulgular F8 Ve E6 plankaresinde gün ışığına çıkmıştır. Dokuma aletlerinden ağırşaklara rastlanmıştır.⁵⁷⁵ Yapılan kazı çalışmalarında Troya II’de sayıları yaklaşık 10000’e varan ağırşaklar ele geçirilmiştir. Anadolu’da Erken Tunç Çağ yerleşimlerinin çoğunda ip eğirmede kullanılan aletlerin yanında dokumanın yapıldığını gösteren makara, tarak, ağırlık gibi diğer buluntularda ortaya çıkarılmıştır.⁵⁷⁶

Tunç Çağı’nda Anadolu’da M.Ö. 3000-1900 yılları arasındaki Troya yerleşiminde pişmemiş halde dokuma tezgâh ağırlıkları ele geçirilmiştir ve Troya’nın VI. MÖ 1900-1300, VII. MÖ1300-900 tabakalarında da bulgular ele geçirilmiştir.⁵⁷⁷

2.21.3. Tepecik (Çine) Höyük

Aydın ilindeki Tepecik Höyükte (Çine) sırasıyla Arkaik Çağ, Geç Neolitik Çağ, Erken ve Orta Kalkolitik Çağ, Orta ve Erken Tunç Çağlarına kadar uzanan kültür yapıları tespit edilmiştir. Tezgâh ağırlıkları birbirine çok yakın alanlarda Geç Tunç Çağı tabakasında ele geçirilmiştir. Höyükte N/12 ve N/13 açmalarında MÖ II binin ikinci yarısında beyaz renkli küllü ve yanık topraklı bir tabaka içinde çok sayıda piramit biçimli tezgâh ağırlıkları gün ışığına çıkarılmıştır.⁵⁷⁸ Tezgâh ağırlık çeşitleri kültürler ve bölgeler arası iletişimi de simgelemiştir. Çine-Tepecik Höyük’ün Geç Tunç Çağı tabakalarında bulunan hilal biçimli ve pişmemiş topraktan yapılmış silindir şeklindeki tezgâh ağırlıkları yerleşimin hem Hitit kültür bölgesi hem de Batı Anadolu ile bağlantılı olduğunu göstermiştir.⁵⁷⁹

⁵⁷³ Hülya Karaoğlan, “MÖ 2000’de Anadolu’da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında)”, s.111-112.

⁵⁷⁴ Esmâ Öz, *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu’da Tarım Ve Hayvancılık*, s.225-228.

⁵⁷⁵ Özlem Tütüncüler, *MÖ 2 Bin Ege Bölgesi Dokuma Aletleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 119-120.

⁵⁷⁶ Hülya Karaoğlan, “MÖ 2000’de Anadolu’da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında)”, s.109.

⁵⁷⁷ Hüsrem Çelik, *Eskiçağ’da Anadolu’da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, s.26.

⁵⁷⁸ Derya Yılmaz, “Geç Tunç Çağı’nda Batı Anadolu’da Tekstil Üretimi: Çine –Tepecik Höyüğü Tezgâh Ağırlıkları”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S:19, Yıl:2016,s. 95.

⁵⁷⁹ Çiğdem Maner, “Anadolu’da Dokuma Devrimi Neolitik Çağ’dan Demir Çağı’na Yünün Tarihi ve Maddi Değeri”, s. 49.

2.21. ERKEN DEMİR ÇAĞI (MÖ 1100 / 1050)

Yerleşik toplumlarda demir kullanımına bakılacak olursa demirin ergitilmesi ve kullanılması asırlık bir süreç oluşturmuştur.⁵⁸⁰

Anadolu konum itibariyle toplumların yapılarını derinden etkilemiştir. Avrupa ile Asya arasında önemli bir noktada yer almasıyla göç eden toplulukları siyasi, sosyal, ekonomik olarak etkilemiştir. Erken Demir Çağ bir sıra ile meydana gelmiştir. Erken Demir Çağ'da Hitit Devleti, Tunç Devri sırasıyla son bulmuştur ve Erken Demir Çağ başlamıştır.⁵⁸¹

Erken Demir Çağ'da büyük göç kitleleri ortaya çıkmıştır. Bu büyük göçler, uygarlıkların yapısını siyasi, sosyal, ekonomik olarak değiştirmiştir. Demir Çağı'nda birkaç yüzyıl devam eden bu hareket Önasyada bazı alanlarda görülmüştür. Polis olarak isimlendirilen İyonya, Karya, Aiolia devletinin kurucuları Erken Demir Çağ'da belli bir bölgeden gelip ikamet etmişlerdir. Bu bölgelerde 'de yaklaşık bin yıl yaşamıştır. Erken Demir Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde Nairi ve Uruatrilere tarafından, Urartu Devleti'nin varlığını ortaya çıkmıştır. Bu Çağ'da ortaya çıkan farklı uygarlık ise Doğu Anadolu çevresindeki Muşkiler, Frigyalılar ve Aramiler'dir. Frigyalılar toplumun bir parçası olup, Assur yazıtlarında bu uygarlık ile ilgili bilgiler ele geçirilmiştir. Orta Assur kent etrafında Aramilerin varlığını görülmüştür. İki devlet arasında iletişim ve etkileşim olmuştur. Güneydoğu'da ortaya Keldani ve Süryanilerin Aramilerin devamı niteliğinde olan iki uygarlık ortaya çıkmıştır. Aramilerin akrabaları olan İbrani toplulukları da bu bölgeye yerleşmişlerdir.⁵⁸²

Yapılan kazı çalışmalarında. Yukarı Dicle bölgesi coğrafi konum itibariyle birçok uygarlıkların dikkatini çekmiştir. Bölge Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'nın önemli noktalarında bulunmasından dolayı dikkat çekmiştir. Yukarı Dicle Bölgesi'nde tarım ve madencilik önemlidir. Assur'un I.Ninari'nin Krallığı 13 yüzyıl' da, bu bölge dikkatlerini çekmiştir. Mitanni Devleti'nde o dönemde I. Salmanasar tarafından yıkılmasıyla bu bölgede boşluklar oluşmuştur ve siyasi artışlar söz konusu olmuştur. MÖ 12.yy'ın sonlarına doğru birtakım göçler ortaya çıkmıştır. Erken Demir Çağı'nda doğudan, Yukarı Dicle Bölgesine göçler yaşanmıştır. Güneyden 'de Aramilere ait göçler meydana gelmiştir.

⁵⁸⁰ Hakkı Fahri Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı Ve Başlatanları Anadolu'ya Etkileri Üzerine", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:16, Sayı 1, Yıl: 2007, s.501.

⁵⁸¹ İlker Çakmak, *Erken Demir Çağı'nda Orta Anadolu: Kültürel Yapı Ve Arkeolojik Veriler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2018, s.1-2.

⁵⁸² Kemalettin Köroğlu, "Demir Çağı'nda Önasya Ve Urartu Krallığı", *Aktüel Arkeolojisi*, Yıl:2012,s.70-81.

Yukarı Dicle Bölgesinde Demir üç bölüme ayrılmıştır. Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı, Geç Demir Çağı olarak sınıflandırılmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı kalıntısının en belirgin özelliği keramiklerdir. Erken Demir Çağı yerleşmelerinde kullanılan kap kacaklar önemli rol oynamıştır. Yerleşmelerin hemen hemen tüm bölgelerinde yivli keramikler ortaya çıkarılmıştır. Doğu Anadolu ise MÖ 2 bin ve erken 1.bin yılında 'da boya bezemeli mallara rastlanılmıştır.⁵⁸³

Van Gölü'nün kuzeydoğusundaki bölgelerde Erken Demir Çağına ait birtakım nekropoller yani toplu mezarlıklar ortaya çıkmıştır.⁵⁸⁴

Doğu Karadeniz ve Orta Karadeniz Bölgesini ele alacak olursak MÖ 1190 ve 950 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında birtakım bulgulara rastlanılmıştır. Erken Demir Çağı kültürleri hakkında bu dönemde yazılı kaynakların ve arkeolojik kazılardan pek yeterli bilgilere ulaşılmamıştır. Yukarı da bahsettiğimiz gibi Erken Demir Çağ dönemine Karanlık Çağ adı da verilmiştir. Erken Demir Çağ'da elde edilen bulgularda Orta ve Doğu Karadeniz'deki nüfusun aynı olduğu ve göç hareketinde diğer Anadolu Bölgesine göre bir değişiklik yaşanmadığı ortaya çıkarılmıştır. Sinop Bölgesinin coğrafi koşulları şartları düşünüldüğünde burada Erken Demir Çağı'na ait kalıntılar ele geçirilememiştir. Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde bu göç hareketinden hiçbir şekilde etkilenilmemiştir. Arkeolojik kazı çalışmalarında Samsun ve Amasya Bölgesinde Erken Demir Çağ ait seramiklere rastlanılmıştır.⁵⁸⁵

2.22. TARIM

Erken Demir Çağın'da çiftçilerin, demir madenini daha ucuz ve bol miktarda bulmaları, çiftçilerin gelişimini sağlamıştır. Bu durum tarlalarda kullanılacak saban ya da baltanın demirden yapılmasına neden olmuştur. Demir araç ve gereçlerin yaygınlaşması tarımda ki verimliliği artırmıştır.⁵⁸⁶

Erken Demir Çağ'da Anadolu'da yaşanan iklim değişikliği ve kıtlık gibi olaylar Frig, Arami, Dor'lerin farklı yerlere göçünü hızlandırmıştır. MÖ 13.yüzyıl'ın başlarından itibaren yaşanan kuraklık, kıtlık tüm Anadolu'yu derinden etkilemiştir. İklimdeki aşırı

---

⁵⁸³ Alpaslan Ceylan, Gülriz Kozbe, Yasemin Polat, Taciser Sivas, Hakan Sivas, Işık Şahin, Yasin Topaloğlu, "Türkiye Demir Çağı Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeleri", http://www.tayproject.org/downloads/DC_GK_etal.pdf s.36-38. (Erişim Tarihi: 04.01.2020).

⁵⁸⁴ Hakkı Fahri Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı Ve Başlatanları Anadolu'ya Etkileri Üzerine", s.508.

⁵⁸⁵ Serkan Demirel, "Yazılı Kaynaklara Göre Erken Demir Çağı'nda Orta Ve Doğu Karadeniz Halkları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C:11, S:21, Yıl:2016, s. 51-58.

⁵⁸⁶ Alpaslan Ceylan - Gülriz Kozbe - Yasemin Polat Taciser Sivas - Hakan Sivas - Işık Şahin - Yasin Topaloğlu, "Türkiye Demir Çağı Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeleri", s.1-14.

sıcaklık ve kuraklığa sebep olmuştur. Kuraklığa karşı Hitit'ler birtakım önlemler almıştır. Bu önlemlerden en dikkat çekenini ise su depolarından, havuz ve barajlara depolanan sulardır. Buğday ve tahıl ürünleri için depolar temin edilip, bu ürünler devlet kontrolünde yapılmıştır. Kalehöyük, Alacahöyük ve Boğazköy'de birtakım depolara rastlanılmıştır.⁵⁸⁷

Erken Demir Çağ'da yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü gibi etkenler tarım faaliyetlerini etkilemiştir. Orta Anadolu dediğimiz bölge Kuzeyden ve Güneyden dağlarla çevrili olup kışları soğuk kar yağışlı, yazları sıcak bir iklim yaşanmıştır. Genel olarak bu bölge bozkır ve kuraklığın olduğu bir bölgedir. Orta Anadolu dediğimiz alan, diğer adı ile bugünkü İç Anadolu Bölgesinde halk düz verimli iklim alanlarının olduğu yerler ile ulaşımın elverişli olduğu alanlarda ikamet etmiştir. Orta Anadolu'nun batısında Frigyalılar, Güneydoğusunda Kaşka ve Müşkiler yer almıştır. Göç eden topluluklar bu iklim koşullarından etkilenmiştir. Orta Anadolu'da iklim ve coğrafi şartlar kendine has tarım yapma etkinliğine sebep olmuştur. Sulama sistemi geliştirilmiştir. Yağmur suyu sistemine dayalı bir sistem hâkim olmuştur. Sulama sistemiyle yerleşik insanlar, tarım ile uğraştıklarından dolayı küçük çiftçiler ortaya çıkmıştır.⁵⁸⁸

Erken Demir Çağın'da Karadeniz Bölgesinden yapılan göçler yoğun olarak Trakya Bölgesine yönelik olmuştur. Bu bölgeye gelenlerin yoğun olarak yaşadığı yer genellikle akarsu kenarlarıdır. Bölgede yapılan kazılarda ip baskıda bezemeli çanak çömlekler ele geçirilmiştir.⁵⁸⁹

Nahcivan Bölgesinde yapılan kazı çalışmalarında tarım yapıldığına dair bir takım bulgular elde edilmiştir. Son Tunç ve Erken Demir Çağ'da kil tablet, çanak, kâse, çömlek, vazo ve kadehlere rastlanılmıştır.⁵⁹⁰

2.23. HAYVANCILIK

Yerleşik toplumlarda demir kullanılması, toplumların sosyal, ekonomik ve hayvancılık faaliyetlerini etkilemiştir.⁵⁹¹ Demir Çağ farklı bölgelerde farklı zamanlarda başlasa da MÖ 1300 ile MÖ 400'de bitmiştir. Bu çağ'da domuz, sığır, koyun, keçi ve at yetiştirilmiştir.⁵⁹²

⁵⁸⁷ Şevket Dönmez, "Demir Çağında Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Aktüel Arkeoloji*, Aralık 2016, s.76-85.

⁵⁸⁸ İlker Çakmak, *Erken Demir Çağı'nda Orta Anadolu: Kültürel Yapı Ve Arkeolojik Veriler*, s.1-6.

⁵⁸⁹ Alpaslan Ceylan - Gülriz Kozbe - Yasemin Polat Taciser Sivas - Hakan Sivas - Işık Şahin - Yasin Topaloğlu, "Türkiye Demir Çağı Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeleri", s.1-14.

⁵⁹⁰ Toğrul Halilov, "Nahcivan'da Son Tunç-Erken Demir Çağının Kil Kapları" *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:3, Sayı:1, Yıl:2014, s.44-61.

⁵⁹¹ Hakkı Fahri Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı Ve Başlatanları Anadolu'ya Etkileri Üzerine", s.501.

⁵⁹² İlkem Gürgör, *Paleolitik Çağ'dan Günümüze Anadolu Zooarkeolojik Buluntuları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s.191.

Gordon'da yapılan bir diğerkazı çalışmalarında balık, kemirici, sürüngen, kuş, balık ve köpek kalıntlarına rastlanılmıştır. Erken Demir Çağ'da, Gordion ile Kamen-Kalehöyük'te keçi yaygın olarak görülmüştür. Gordion'da, hayvancılık ile bitki örtüsü arasında önemli bir bağlantı olup, yabancı tahıl ile bitki oranının yüksek olduğu durumlarda hayvan yetiştiriciliği birbiri ile bağlantılıdır. Çadır Höyük'te Erken Demir Çağ'da hayvan sürüleri ve kırsallaşma'nın yaygınlığı, Panaztepe kazı çalışmalarında keçi, domuz, sığır ve koyun, Büyüktepe Höyükte ise kuş ve geyik gibi hayvanlara ait kalıntılar, ortaya çıkarılmıştır. Bu bölgede hayvan eti tüketimi ve hayvan derisinden de faydalanılmıştır. Çadır Höyük'te yapılan kazı çalışmaları sonucunda farklı bir hayvan olan kaplumbağaya ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Sos Höyük'te, Büyüktepe, Gordion, Panaztepe, yerleşmelerinde ise zooarkeolojik bulgular ve kanıtlar ele geçirilmiştir. Erken Demir Çağ'da tavşan, tavuk, av kuşu ve kaplumbağa gibi hayvanlara ait bulgulara rastlanılmıştır.⁵⁹³

2.24. TİCARET

Erken Demir Çağ'da Anadolu'da ticaret ve üretimde birtakım önemli ilerlemeler söz konusu olmuştur. 1200 ve 1000 yılları arasında demirden yapılmış olan araç- gereçler önemli rol oynamıştır. Göç eden topluluklar göç ettikleri yerde demirden araç -gereç kullandıkları anlaşılmıştır. Bu yaşanan durum beraberinde demirden yapılmış araç- gereçlerin artmasına, savaşların yaşanmasına, ticaretin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵⁹⁴

Göç dalgalarında ilk hareket eden toplulukların, Önyasya'da yerleşik olarak yaşadıkları görülmüştür. Göç hareketi bir süre sonra Kuzey Kavimleri Göçü ile devam edip, Akdeniz ve Ege Bölgeleri'nde birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Diğerk önemli gelişme ise Fenike Alfabetinin ortaya çıkmasıdır. Hiyeroglif ve Çivi yazısı kullanılmaya başlanılmıştır. Yeni yazı biçimleri Doğu Akdeniz Bölgesinde ticaretin gelişmesine öncülük etmiştir.⁵⁹⁵

Erken Demir Çağ'da Kaman-Kalehöyük ve Gordion Bölgelerinde elde yapılmış mallar, çanak ve seramikler ortaya çıkarılmıştır. Ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır.⁵⁹⁶

Erken Demir Çağ'da Kıbrıs ile deniz ticareti başrolde yer almıştır. Bu Çağ'da deniz ticareti seramiği gelişmiştir; fakat yeterli düzeyde olmamıştır. Bunun sebebi olarak Deniz Halkları Gücü ile nüfus hareketliliği Akdeniz Kültürlerini ve deniz ticaretini olumsuz

⁵⁹³ İlkem Gürgör, *Paleolitik Çağ'dan Günümüze Anadolu Zooarkeolojik Buluntuları*, s.191-216.

⁵⁹⁴ Yusuf Polat, *Anadolu Demir Çağı Uygarlıkları*, https://www.academia.edu/30326003/Anadolu_Demir_Cağı_Uygarlıkları_Anadolu_Üniversitesi_Yayınları, s.88-87, (Erişim Tarihi:24.05.2020).

⁵⁹⁵ Kemalettin Köroğlu, "Demir Çağı'nda Önyasya Ve Urartu Krallığı", s.70-73.

⁵⁹⁶ Ramazan GÜNDÜZ, "Gökhöyük Bağları Höyüğünde Erken Demir Çağı Seramiği", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, S:42, Yıl:2019, s.206-207.

etkilemiştir. Kıbrıs'ta birtakım mallar ithal edilmiştir. Kıbrıs, seramik ithalat ve ihracatı yapan ülkelerden biri olmuştur. Kıbrıs'ın Çukurova ile ihracat ve ithalat bağlantısı var olmuştur. Kıbrıs'ta tek kulplu tabaklar ithal edilmiştir. Kilikia Boyalıları meşhur olup bunlar arasında beyaz kaplar ve devetüyü ithal edilen mallar olmuştur. Kilikia Boyalıların birtakım renkleri mevcuttur. Bu saydığımız mallar Erken Demir Çağ seramikleri arasında yer almıştır.⁵⁹⁷

2.25. MADENCİLİK

MÖ 2. binin sonların 'da, çelik ve demir madeninin yaygın şekilde üretilmesinin ardından, Demir Çağı'na girilmiştir. Demir madeni, meteorik ve cevher olarak doğada bol bulunup, işlenmesi tunca nazaran daha kolay ve ucuz olan bir madendir. Bu maden özellikle alet ve silah yapımında tuncun yerini almasında etkili olmuştur.⁵⁹⁸

Yerleşik toplumlarda demir kullanımı kültürel değişmelere ve demir matalürjisine olan ilgiyi artırmıştır. Arkeoloji 'de yaklaşık olarak yarım asırlık geçmişi olan bir konudur.⁵⁹⁹

Geç Tunç Çağ sonrası gelişen madencilikle beraber MÖ II ve I. bin'de Anadolu'da madencilikte önemli bir yer edinen demir cevherinin artırılması ve demir- karbon karışımının birleşimi ile çelik ortaya çıkmıştır. Araştırma yapan bilim adamları dövme demirin elde edilmesi ve demir cevherinin artırılmasını MÖ 1800-1400'de Eski Hitit Krallığı Döneminde, çelik ise MÖ 1400-1200 de Hitit İmparatorluğu Döneminde ortaya çıkmıştır. İnsan hayatının büyük bir kısmını değiştiren demir MÖ II. binler 'in ikinci yarısında Yakındoğu'nun en kıymetli madenleri arasına girmiştir.⁶⁰⁰

Doğu Anadolu Bölgesinde Erken Demir Çağ'da demirden yapılan eşyalar sınırlı olmuştur. Topuz başları kama, balta ve bıçak gibi eşyaların demir kullanılarak yapılmamış ve dövme adı verilen teknikle yapılmıştır.⁶⁰¹

Erken Demir Çağ'da maden yapıldığını gösteren diğer kanıt ise Van Gölü Havzasındaki mezarlara hediye olarak edilmiş olan silah, demirden yapılmış ziynet eşyalar, tahtlar, demir miğferler, tunç kemerler, altın- gümüş ziynet eşyalar, okucu, kılıç ve mızrak uçları dikkat çekmiştir.⁶⁰²

---

⁵⁹⁷ Nihal Hanım Erhan, *Seramik Buluntular Işığında Geç Tunç Çağı- Erken Demir Çağında, Çukurova – Kıbrıs İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2009, s.85-87.

⁵⁹⁸ Oktay Başak, "Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi Ve Kullanımı", s.27.

⁵⁹⁹ Hakkı Fahri Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı Ve Başlatanları Anadolu'ya Etkileri Üzerine", s.501.

⁶⁰⁰ Oktay Başak, "Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi Ve Kullanımı", s.27.

⁶⁰¹ Ali Fathalizadeh, "Eski Çağ'da Demir Üretim Teori Ve Teknolojisi", s.53-56.

⁶⁰² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.230-231.

İlk çağlardan günümüze kadar, farklı birçok alanda kullanılan madenlerin, uygarlıklar için önemli bir yeri olmuştur. Milyonlarca insanoğlunun bugünkü teknolojik gelişmeye ulaşmasında, önemli rol oynayan madenler ise; mutfak eşyaları, alışveriş, sanat ve süsleme gibi çok geniş bir alanlarda kullanılmıştır.⁶⁰³

2.26. DOKUMACILIK

Dokuma sanatının tarihçesi çok eski zamanlara dayanır. Dokumacılık hakkında öne sürülen görüşler doğrultusunda, ortaya çıkan bulgular Ön ve Orta Asya'ya olduğuna dair ipuçları vermiştir.⁶⁰⁴

Anadolu Erken Demir Çağ'ında koyun ve keçi gibi hayvanlar Neolitik Çağ'da evcilleştirilmiştir. Sonraki süreçte hayvanların yününden iplik ve dokumacılık yapılmıştır. Erken Tunç Çağı'nda tarihlenen Demircihöyük'te yerleşiminde dokumanın önemli bir yer aldığını gösteren E1 ve H tabakaları ortaya çıkmıştır ve dokuma üretimine; boyamaya, eğirmeye, tezgâhlara ve taramaya ait birçok buluntu gün ışığına çıkarılmıştır. Diğer önemli yerleşim yerlerinden biri ise Kültepe – Kaneş'te Aşağı Şehirde Karum'da evlerde fazla miktarda ve ağırşak ve tezgâh ağırlığına rastlanılmıştır. Bu buluntular kadınların evlerde kumaş dokuduklarına işaret etmiştir. MÖ 7 yüzyılda sıra dışı bir örnek ortaya çıkmıştır. Bu örnek ise Gordion da keşfedilmiştir. Kraliyet deposu olarak isimlendirilen yapıda on dört büyük tezgâh ağırlığı bir sıra şeklinde bulunmuştur. Kazılarda dokumacılıkla ilgili aletler arasında iğne, kirmen, makara, fırça, ağırşak, tezgâh ağırlıkları, bız, sivri uçlu aletler ve taraklar yer almaktadır.⁶⁰⁵ Yapılan kazı çalışmalarında Ege, Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu Bölgesi'nde pişmiş toprak ağırşak örneklerine rastlanılmıştır. Ancak ağırşaklar belirli bir bölgede yoğunlaşmamıştır.⁶⁰⁶ Pişmiş toprak tezgâh ağırlığı Resuloğlu Mezarlığı'nda rastlanılmıştır.⁶⁰⁷ Yapılan kazı çalışmalarında mezarlarda ağırşak, dokuma aletleri ve dokuma tezgâh ağırlıkları çıkarılmıştır.⁶⁰⁸

2.26. ORTA DEMİR ÇAĞ

⁶⁰³ Oktay Başak, "Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı", s.27.

⁶⁰⁴ Hüsrem Çelik, *Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, s.2-10.

⁶⁰⁵ Çiğdem Maner, "Anadolu'da Dokuma Devrimi Neolitik Çağ'dan Demir Çağı'na Yünün Tarihi ve Maddi Değeri", s.13-46.

⁶⁰⁶ Hüsrem Çelik, *Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, s.2-10.

⁶⁰⁷ Nihal Akıllı, *Anadolu Erken Tunç Çağ Mezarlıklar Kataloğu Ve Ölü Hediyeleyeri Işığında Dönemin Sosyal Yapısı*, s.86.

⁶⁰⁸ Hüsrem Çelik, *Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, s.2-10.

Tunç Çağında Helenistik Döneme kadar toplumda birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Bakır, tunç, kalay, altın ve gümüş gibi madenler kullanılmıştır. Demir Çağında ise özellikle demir kullanımı daha da yaygınlaşmıştır. Demir hemen hemen her alanda kullanılmıştır.⁶⁰⁹

Ön Asya'da başlayan göç hareketleri coğrafi şartların ve nüfusun değişmesine sebebiyet vermiştir. Yaşanan bu durum Hitit Devletinin son bulmasına ve yeni imparatorlukların kurulmasına neden olmuştur.⁶¹⁰

Hititlerin tarih sahnesinden silinmesi Ege Göçleri ile gerçekleşmiştir. İç Anadolu, Güney Doğu Anadolu, Doğu Anadolu, Doğu Akdeniz ve Kuzey Suriye Bölgelerinde Geç Hitit Krallıkları olarak bilinen uygarlıklar kurulmuştur. Bu kent devletlerinden biri de Tabal Krallığı olarak bilinen İç Anadolu Bölgesinde Kayseri, Aksaray, Niğde, Nevşehir Bölgelerini kapsamaktadır. Bu saydığımız bölgelerde etkinlik alanı kurulmuştur.⁶¹¹

Anadolu'nun sosyal, siyasal, ekonomik ve siyasal yapısını değiştirmiştir. Dikkati çeken diğer durum ise heykel, kabartma yapımı ve çivi yazısı kullanımı kesintiye uğramıştır. Batı Anadolu ve Orta Anadolu'da bulunan Frigler'in atalarının Gordion Bölgesi'nde sayıları artmıştır. Geç Hitit Krallıkları, Frigler, Yeni Assur ve Urartular bu döneme damgasını vuran önemli uygarlıklardandır.⁶¹²

Orta Demir Çağ'da Assurlar İç Anadolu Bölgesine askeri seferler düzenlemiştir. İç Anadolu Bölgesinin askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik yönden şekillenmesine sebep olmuştur.⁶¹³

Orta Demir Çağ'da yaşanan önemli olaylardan biri de Ege Göçleridir. Ege Göçlerinin diğer bir ismi 'de Deniz Kavimleri Göçü olarak bilinir. Ege Göçleri 12.yüzyıl başları ve 13.yüzyıl sonlarında iki şekilde ortaya çıkmıştır. Ege göçlerine ekonomik nedenler sebep olmuştur.⁶¹⁴ Egenin kaderini değiştiren ve dünyayı etkileyen önemli bir olaydır.⁶¹⁵ Ege Bölgesinde ilk göç hareketine Yunanistan'dan başlanılmıştır. Yunanistan coğrafi şartlar itibariyle tarım alanlarına uygun olmayan ve dağlık araziye sahip bir yerdir.⁶¹⁶

---

⁶⁰⁹ Galip Akın, *Paleolitik'ten Kalkolitik Çağ'a Barınma Ve Yerleşim Yerleri*, s.119.

⁶¹⁰ Kemalettin Köroğlu, "Demir Çağı'nda Ön Asya Ve Urartu Krallığı", s.70-73.

⁶¹¹ Sırrı Tiryaki, "Orta Demir Çağın'da Anadolu- Mezopotamya İlişkileri Bağlamında İç Anadolu Bölgesinin Tarihi Ve Politik Coğrafyası", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:9, S.17,Yıl:2019, s.463.

⁶¹² Kemalettin Köroğlu, "Demir Çağı'nda Ön Asya Ve Urartu Krallığı",s.70-73.

⁶¹³ Sırrı Tiryaki, "Orta Demir Çağın'da Anadolu- Mezopotamya İlişkileri Bağlamında İç Anadolu Bölgesinin Tarihi Ve Politik Coğrafyası", s.463.

⁶¹⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.161-167.

⁶¹⁵ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.64.

⁶¹⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.161.

Trakların egemen olduğu Balkanların batısına ve güneyine giren İlyrlerin, Trakları yerinden etmiştir. Traklar sonraki süreçte MÖ 1200-1190 yılları arasında Frigler ile birleşerek Hititlerin varlığını ortadan kaldırmıştır. Anadolu'da birçok geniş alanda etki gösterip, ayrılmışlardır. Kavimlerden bazıları Mısır, Suriye ve Filistin dolaylarına kadar uzanır. Ön Asya ve Anadolu'nun toplumsal etnik yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Hititlerin yıkılması ile birlikte onların akrabası olan Luwilerin Aramilerle birleşmesiyle, Akalarda bunu fırsat bilerek Anadolu'ya göç etmiştir. İyonyalılar ve Dorlar bunları akıp etmiştir.⁶¹⁷

Ege göçlerine katılan Lukka, Denyen, Sherden, Şikila, Weshesh, Ekweh, Shekelesh, Tursha ve Peleset gibi deniz kavimleri'de katılmıştır. Ege Göçleri, Bronz Çağ'ın son bulmasına ve Demir Çağının başlamasına neden olan önemli bir olaydır. Ege Göçleriyle Bronz Çağ'ının siyasi yapısı tamamen değişmiştir ve Ön Asya'daki devletlerin yıkılmıştır. Ege Göçleri ile bölgenin siyasi yapısı değişerek yeni güçlü devletlerin kurulmasına sebep olmuştur.⁶¹⁸

Sonuç olarak göçleri özetlersek; Ege Göçleri ile Tunç Devri ve Demir Devri arasında kesitler netleşmiştir. Ekonomik sebepler, kıtlık, toprakların azlığı gibi sebeplerden dolayı göçler gerçekleşmiştir. III. Babil Hitit, Mitan gibi monarşik devletler yok olmuştur ve sonrasında kültürsüz, teşkilatsız, düzensiz kabile devletleri meydana gelmiştir. Ege Göçleri sonucunda devletlerin mimari yapı ve yazıları değişmiştir. Kullanılan çivi yazısı ortadan kalkmış yerine Frig yazısı kullanılmıştır. Ege Göçleriyle kara ticareti varlığını korurken, deniz yolları da çok büyük önem kazanmıştır. Deniz göçlerinden sonra ticaret ortaya çıkmıştır ve büyük önem taşımıştır. Yaşanan bu göç hareketinin hem olumlu hem de olumsuz etkileri görülmüştür. Bu duruma örnek verebilirsek halkın kıtlıktan dolayı bereketli Mısır'a yerleşip oradaki Firavunlara karşı çıkmış ve mücadele etmiştir. Zakkalar ve Filistinliler bu bölgelere yerleşmiştir. Şekeleşler ve Şeydaniler ise tam zıt bir durum sergilemiştir. İki kabilede Mısır Firavunlarına vergi ödemek durumunda kalmıştır. Bunun dışında kalan kabileler de Firavunlara boyun eğmek zorunda kalmış, mağlup bir şekilde tekrar kendi memleketlerine dönmek zorunda kalmıştır. Göçlerin ekonomik anlamda ve ekonomik alanda etkilerinin olumlu olduğu; ama diğer alanlarda etkilerinin olumsuz olmuştur.⁶¹⁹

⁶¹⁷ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.64.

⁶¹⁸ Çetin Ekin, "Yazılı Kaynaklara Göre Ege Göçlerine Katılan Kavimler", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:14,S:2, Yıl:2017, s.501-515.

⁶¹⁹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.167-170.

Orta Anadolu’da Frig Devleti, Doğusunda Urartu Devleti, Batısında Lidya Devleti’nin ortaya çıkmıştır. Anadolu’nun batı kıyılarında Aioller ve İyonlar, Güneydoğu Bölgesinde ise Geç Hitit Şehir Devletleri ve Kuzey Suriye Bölgesinin Doğusunda kurulmuştur.⁶²⁰

Hitit İmparatorluğu 1190 yılının sonuna doğru yıkılmıştır. Hattuşa başkentleri yakılıp yıkılmış talan edilmiştir. Anadolu büyük kargaşa ve kaos’un içine sürüklenmiştir.⁶²¹ MÖ 1190- 1180 yılları arasında Hitit Devleti yıkılarak farklı alanlara göç dalgasını başlatmışlardır. Torosların Güney Bölgesine doğru kaçan Hititler kaçtıkları bölgede de bulunan, aynı ırktan olan Mitanni ve Hurrilerle kaynaşma içerisine girmiştir. Etki alanlarını daha da genişleterek Kuzey Suriye ve Güney Anadolu Bölgelerinde Geç Hitit Krallıklar kurmaya başlamıştır.⁶²²

Geç Hitit krallıklarının ekonomisi Anadolu’nun coğrafi şartlarından dolayı ziraate dayanmıştır.⁶²³ Geç Hitit toplumunun ekonomisi tarım ve hayvancılık üzerine kurulmuştur. Arpa ve buğday tahıl arasında ilk sırayı yer alıp, elma, üzüm, zeytin, incir, susam gibi ürünlerde yer almıştır.⁶²⁴ Tarla ziraatının yanında meyvecilik ve bağcılık da ilerlemiştir. Hitit Krallıklarında ekonomik hayat ziraatten sonra, en önemli dayanakları hayvancılık olmuştur. At, eşek, sığır, domuz ve katır gibi büyükbaş hayvanlar yetiştirilmiştir ve kümes hayvancılığı da gelişmiştir. Ticarete büyük önem verilmiştir; fakat ticarete ait maddeler az olduğu için geri planda kalmıştır. Geç Hitit ekonomisinin diğer önemli gelir kaynağı ise yer altı zenginlikleri olmuştur Orta Demir Çağ’da Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Urartu Krallığı Van Gölü merkez ile beraber Fırat Nehri, Aras Nehri, Sevan Gölü, Urmiye Gölü, Toroslar, Kafkaslara kadar uzanmıştır. Van Bölgesi kışları uzun ve sert olup, iklim koşulları yaşamı olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yaşanan durum, beraberinde doğal savunma getirmiştir. Bölgenin etrafı dağlarla çevrili olduğundan dolayı bölgeye ulaşım sınırlanmıştır. Bu bölgeye ulaşmak için vadiler ve dağ yolları kullanılmıştır.⁶²⁵

Urartu Devletlerinde iki önemli yerleşme tipi görülmüştür. Aşağı ve sitadel yerleşme olarak sınıflandırılmıştır.⁶²⁶ Asurlular ise Urartuların yaşadığı bu bölgeye Uruatri

---

⁶²⁰ Esmâ Reyhan, Tülin Cengiz, *Eskiçağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.122.

⁶²¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.194-195.

⁶²² Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.65.

⁶²³ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.260.

⁶²⁴ Esmâ Reyhan, Tülin Cengiz, *Eskiçağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.102.

⁶²⁵ Esmâ Reyhan, Tülin Cengiz, *Eskiçağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.131.

⁶²⁶ Kemalettin Köroğlu, “Demir Çağı’nda Ön Asya Ve Urartu Krallığı”,s.77-81.

ya da Nairi ülkesi demişlerdir.⁶²⁷ Asur ile Urartu arasındaki mücadeleyi Asurlular kazanmasına rağmen, Asurlular çok istedikleri doğunun maden zenginliklerine ulaşamamıştır.⁶²⁸

Urartuların bilinen ilk kralı Aramu'dur. Kral Aramu'nun başkenti hakkında ve kendisi ile ilgili pek bilgiye ulaşılamamıştır.⁶²⁹ Van Bölgesi olasılıkla I.Sarduri tarafından M.Ö 840'da kurulmuştur.⁶³⁰ Urartuların başkenti I.Sarduri zamanında Tuşpa'ya taşınmıştır. I.Sarduri'nin oğulları İşpuini, Minua, I.Argiştı zamanında Urartular zirve bir dönem yaşamıştır. En geniş sınırlara ulaşılmıştır. Anadolu'da VIII. yüzyıl'da kuzeyli göçebelerden Kimmerle'in akınları büyük sorun teşkil etmiştir. İskitlerin hareketlerinden dolayı yer değiştirmek zorunda kalan Kimmerler Doğu Anadolu Bölgesine girmek durumunda kalmıştır. II.Rusa, Kimmerlere paralı askerleri ordu'da görevlendirerek yeni yönetsel ve ekonomik birtakım düzenlemeler getirmiştir. II. Rusa kendi adına Rusahinili kurmuştur. Haldi adına Ziuquani ülkesinin adına Kef Kalesi yapılmıştır. İran'da Azerbaycan adına Rusa-i Uru kurulmuştur. Bütün bu uğraşlara karşı Urartu bünyesindeki bozulmayı durduramamıştır. Başa sırayla güçsüz krallar geçmiştir. Urartular VII. yüzyıl sonlarına doğru Asur İmparatorluğunun bitmesine sebep olan olay ile son bulmuştur.⁶³¹

Orta Demir Çağ'da başkenti Gordion olan Frigya ile ilgili önemli bilgilere Pazarlık Höyük'te yapılmış olan kazı çalışmalarında rastlanılmıştır. Frigyalılar ile ilgili bilgilere Geç Hitit yazılarında, kitabelerde ve Urartu belgelerinde ulaşılmıştır. Frigler'in tam olarak ne zaman geldiklerine dair net bilgiler ortaya çıkarılamamıştır; ama MÖ 9.yüzyıl'da Gordionun merkez olduğu hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Frigyalılar'ın Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Batı'da etkinlik alanları daha da genişlemiştir.⁶³²

Anadolu'da etkinlik alanı genişleyen Frigler, Asurlar tarafından geri engellenmiştir. Anadolu'da Frigler'in dağılık halde bulunmalarına sebep olmuştur ve toplu kabile kurmalarını engellemiştir. İlk kralları Gordio olarak bilinir ve Kral Midas Dönemi'nde Friglerin en güçlü oldukları dönem olmuştur. Frigler etki alanını batıya doğru daha da artırmıştır. Libya Devleti'nin varlığından dolayı sahillere ulaşamamıştır.⁶³³

---

⁶²⁷ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.68.

⁶²⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.190-192.

⁶²⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.204.

⁶³⁰ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.190-192.

⁶³¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.201-209.

⁶³² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.187-188.

⁶³³ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.72-73.

MÖ 700 'de Kimmerler Doğu Anadolu'ya girerek Urartularla mücadele etmiştir ve mücadeleyi kazanan Kimmerler daha sonra rotayı değiştirerek Orta Anadolu'ya girmiştir. Orta Anadolu da bulunan Frigler ile karşı karşıya kalmıştır. Kral Midas zamanında Kimmer –Frigya mücadelesinde Frigyalılar yapılan mücadeleyi kaybetmiştir. Yapılan mücadeleyi kaybeden Midas intihar etmiştir. Yıkılan Frigler tamamen son bulmamıştır ve küçük beylikler halinde yaşamayı Pers istilalarına kadar sürdürmüştür.⁶³⁴

Frigyalılar'ın siyasi olarak yapılanmasına değinirsek krallık babadan oğula geçmiştir. Kral adli, idari, dini ve askeri lider olarak kabul görmüştür. Kralın bütün yetkileri kendinde toplamıştır.

Lidya Krallığı Orta Demir Çağ'da MÖ bin yılda Anadolu'da ortaya çıkmıştır ve Batı Anadolu'da Ege Bölgesinde Küçük Menderes ile Gediz ırmaklarındaki geniş bir alanda yer kaplamıştır. Bugün Uşak ile Manisa alanlarında bulunun yerleri kapsamıştır. Ticaret yollarının önemli merkezinde yer almıştır. Lidya'nın coğrafi konumu çok uygun ve elverişlidir.⁶³⁵ Lidyalıların parlamasının ve kısa sürede gelişmesinin birçok nedeni vardır. Bölgede bulunan altın madeninin bol olması ve Kral Sardes tarafından işletilmesi en önemli nedenler olmuştur.⁶³⁶

Lidyalıların ilk kralı Kandaules darbe ile tahtan indirilmiştir. Kandaules'in yerine Kral Gides yerine geçmiştir. Lidya Devleti Kral Giges zamanında devlet sınırları genişlemiş ve siyasi, sosyal, ekonomik olarak büyük gelişme göstermiştir. Ülkeler arası ticaret ve tarım gelişmiştir. Bu dönemde Babil, Asur ve Mısır ile iyi ilişkiler içerisine girilmiştir. Batı'da Lidyalıları egemenlikleri altına almaya çalışmışlardır. Lidyalılar zamanında açılan ticaret yolları çok önem arz etmiştir. Efes'ten başlayarak Ninovaya oradan da Sus'a kadar uzanan Kral Yolları ticaret, asayiş, güvenlik açısından önem teşkil etmiştir. İkinci dikkat çeken önemli ticaret yolu ise Milet'ten başlayarak Mısır'a kadar uzanmıştır. Mısır ile güvenli, sağlıklı ilişkilerin kurulmuştur. Kral Giges zamanı çok parlak olan bir dönem olmuştur. Kral Giges'in sağladığı bu genişleme ve başarı çok uzun sürmemiştir ve Kimmerler' in saldırılarına maruz kalınmıştır. Kimmerler ile yapılan mücadele 'de Kral Giges vefat etmiştir. Kral Gigesten sonra yerine oğlu Ardis 650-625 yılları arasında başa geçmiştir. Kimmerler, Asur ve Medler'in saldırılarına karşı karşıya

⁶³⁴ Yüksel Güngör, *İlkçağ Anadolu Medeniyetleri*, s.251-252.

⁶³⁵ Esmâ Reyhan, Tülin Cengiz, *Eskiçağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.142-145.

⁶³⁶Hakan

Akkuş,"

Uygarlığı", https://www.academia.edu/7748694/Lidya_Uygarlığı_Medeniyetler_Tarihi_s.1-4,
Tarihi:24.05.2020).

Lidya
(Erişim

kalınca Anadolu'da Kimmer tehlikesi ortadan kalkmıştır ve Lidyalılar' da Anadolu' da daha rahat yayılma alanı bulmuştur. Sadyettes, Alyattes, Krezüs Kral Ardisten sonra sıra ile başa krallar geçmiştir.⁶³⁷

İran'da etkili olan eski güçlü kavimlerden biri olan persler siyasi gücünü elde ettikten sonra seferlerini dışarı yapmıştır. Persler Anadolu'nun genelini ele geçirmiştir. Anadolu'da bulunan Kyros öncülüğündeki mücadelede Medler, Persler tarafından yıkılmıştır. Anadolu'nun genelini alabilmek için Lydia krallığı ile mücadelede etmiştir.⁶³⁸

Kral Krezüs zamanında Perslilerin komutanı Kyros ile yapılan mücadele ile Lidyalıların varlığına son verilmiştir. Lidyalıların yıkılış nedenleri arasında bir diğer etkende Med-Lidya savaşları olmuştur.⁶³⁹

2.27. TARIM

Eski Anadolu'nun önemli kültürlerinden biri olan Hitit, Frigya, Lidya ve Urartular'da ekonomik faaliyetler gelişmiştir. Ekonominin merkezi tarım ve hayvancılık olmuştur. Hititlerde başlıca tarım etkinlikleri arpa, buğday, fasulye, nar, zeytin, incir, keten, bezelye ve elma gibi ürünler yetiştirilmiştir.⁶⁴⁰

Urartular'da yapılan tarımsal faaliyetlere bakacak olursak yaşadıkları coğrafyanın dağlık bir yapıya sahip olması ve iklim koşullarının kışların sert, yazların sıcak olmasından dolayı tarımsal çalışmaların yapılmasına engel olmuştur. Bayındırlık faaliyetlerin gelişmesini sağlamıştır. Urartu Kalelerinden Çavuştepe Kalesi'nin stratejik konumu ve yer yapısından dolayı bu bölge ekonomik ve dinsel bir merkez olarak tanınmıştır. Yüksek kayalara inşa edilmiş Urartu Saraylarına rastlanılmıştır. Urartu Saraylarının en alt katmanında depo, mutfak, kiler ortaya çıkarılmıştır. Yazın bozulabilecek yiyecekler için soğuk hava depoları inşa edilmiştir. Urartu ülkesinin büyümesi ve gelişimini artırması için bölgede birtakım altyapı çalışmaları yapılmıştır. Altyapıyı düzenleyerek tarımda üretimi geliştirme amacı hedeflenmiştir. Su kanalları ve karayolları çalışmaları sürdürülmüştür. Tesislerin kurulmasıyla kurak olan toprağın verimi daha da artırılmak istenmiştir. Kurak yaz aylarındaki kuraklık azaltılmış ve sulama çalışmaları devam ettirilmiştir. Su kanalları,

⁶³⁷ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.76-77.

⁶³⁸ Eray Karaketir, "Persler Anadolu'da Büyük Kyros'un Lydia Seferi Ve Sonuçları", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S:1, Yıl:2,Haziran 2018, s.23.

⁶³⁹ Yüksel Güngör, *İlkçağ Anadolu Medeniyetleri*, s.289-290.

⁶⁴⁰ Pınar Bülbül, "Eski Anadolu da Tarım Faaliyetleri", *Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.17, Yıl:2017,s.267-268.

su bentleri, meyve bahçeleri ve üzüm bağlarına rastlanılmıştır. Van Bölgesi'nde diğer tarımsal faaliyetler için Kral Menua tarafından Şamram Kanalı yaptırılmıştır.⁶⁴¹

Frigyalılar'ın tarımsal faaliyetlerine bakacak olursak Frigya bir köylü ülkesidir. Tarım ve hayvancılık onlar için çok önemlidir. Doğal kaynak açısından bol ve verimli bir ülkedir. Porsuk ve Sakarya nehirleri Kibele'nin kutsadığına inanılan bereketli ve verimli olan iki nehirdir. Nehirlerdeki üretim bolluğu ve bereketi dikkat çekicidir. Kral Midas ülkesinde ki buğdaylar, önemli üretilen ürünlerdendir. Frigler için tarımsal faaliyetler çok önemli olmuştur; çünkü onlar Kybele adındaki toprak Ana Tanrısına inanmışlardır. Tarıma zarar verenlere birtakım cezalar uygulanmıştır. Frigler'de bağcılık ve üzüm bağları dikkat çekicidir ve üzümde elde edilen şarap onlar için önemli olmuştur. Demeter, Dionysos, Zeus adında tanrıların topraklarına bereket getirdiğine inanmışlardır. Bu tanrıları Bereket Tanrısı olarak görmüşlerdir. Tarımsal üretim olarak fındık, arpa, mercimek, üzüm, buğday, keten, un, bira, şarap ve bal gibi ürünlerin üretimi yapılmıştır.⁶⁴²

MÖ 1.bin yılda Anadolu'da kurulan devletlerden biri de Lidya Krallığı'dır. Lidya Krallığı bitkisel, hayvansal ve madeni kaynaklar açısından zengindir.⁶⁴³ Lidya'daki tarımsal faaliyetlere bakılırsa; Lidya konum ve coğrafi yapı itibarıyla önem bir yere sahiptir. Lidya doğu ile batı arasındaki ticareti sağlarken diğer yandan da tarımda üretimi sağlamıştır. Tarıma dayalı başlıca ekonomik ürünler şarap, tahıl, incir ve haşhaş gibi ürünler önemli yer tutmuştur.⁶⁴⁴ Dağlar sık ormanlar ile kaplı olduğundan vadilerde buğday yetiştirilmiştir.⁶⁴⁵

2.28. HAYVANCILIK

Doğu Anadolu Bölgesi'nde hayvancılık faaliyetleri diğer bölgelerimize oranla, daha fazla gelişmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi coğrafi şartlar, yeryüzü şekilleri ve yükseklikten dolayı hayvancılığa uygun bir yapılaşma söz konusu olmuştur. Kışların soğuk ve uzun, yazların sıcak geçmesiyle yayla, mera ve çayırların fazla olması hayvancılık yapmayı gerektirmiştir. Demir Çağ'da hâkimiyet süren Urartu Krallığı'nın da hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığına dair birtakım bulgulara rastlanılmıştır. Bulgularda kurban olacak hayvanların listesi, bazı hayvanların kemikleri, canlı olarak bulunan hayvanlardan alınan ganimetlere ait yazıtlar hayvancılık yapıldığını göstermiştir. Doğu Anadolu'da Urartuların

⁶⁴¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.210-227.

⁶⁴² Yüksel Güngör, *İlkçağ Anadolu Medeniyetleri*, s.267-268.

⁶⁴³ Esma Reyhan, Tülin Cengiz, *Eskiçağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.145.

⁶⁴⁴ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.78-79.

⁶⁴⁵ Esma Reyhan, Tülin Cengiz, *Eskiçağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.145.

buldukları alanlarda yapılan çalışmalarda hayvan kemiklerine rastlanılmıştır. Ayanis Kalesinde yapılan zoerkeoloji çalışmalarında yüksek oranda koyun kemiği ve az oranda sığır kemiği ortaya çıkarılmıştır. Ayanis Kalesi'nde yabanıl türler gün ışığına çıkarılmıştır.⁶⁴⁶

Orta Demir Çağ'da Frigler coğrafi koşullara uygun olarak hayvancılık ve tarım faaliyetleri ile ilgilenmiştir. Yunan kaynaklarında Frigler'deki tarımsal ve hayvansal ürünlerin nasıl bir kalitede olduğu ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Yunan kaynaklarında koyunyünlerin kalınlığı ya da inceliği, yünlerin parlaklığı, atların hızı, hayvan sürülerinin fazlalığı, bağ-bahçe verimliliği ile ilgili bilgiler yer almıştır.⁶⁴⁷

Alacahöyük, Boğazköy, Pazarlı, Alişar, Kültepe de bu bölgelerde yaşayan Frigler'in yöresel renkli çanak çömlek bezemelerine rastlanılmıştır. Bezemeler de farklı geometrik desenler göze çarpmıştır. Desenler arasında kartal, boğa, dağ keçisi ve aslan motifleri görülmüştür. Lydia Krallığının hayvancılık ile uğraştığını gösteren diğer bir gelişme ise kemik – fildişi oymacılığıyla uğraşmaları kanıt gösterilmiştir.⁶⁴⁸

2.29. TİCARET

Tarih Öncesi Dönemlerde takas, mal ticaretinin temeli olmuştur.⁶⁴⁹ İktisadi yaşam toplumların her türlü ihtiyaçlarının giderilmesi ve bütün kaynakların verimli şekilde kullanılmasıdır.⁶⁵⁰ Yerleşik toplumlarda demirin kullanılması siyasi, sosyal, ekonomik ve ticareti birtakım kültürel değişikliklere neden olmuştur. Demir Çağ'daki birtakım göç hareketleri Anadolu'nun yapısını değiştirmiş ve kolonizasyon faaliyetlerini beraberinde getirmiştir.⁶⁵¹

Geç Hitit ekonomisi hayvancılık ve tarımdan meydana gelmiştir.⁶⁵² Coğrafi şartlardan dolayı ziraat faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Geç Hititlerin ticari faaliyetleri tarım, hayvancılık ve yeraltı zenginlikleri olarak gün ışığına çıkarılmıştır. Ticarete büyük önem verilmiştir. Dış ticaretin yoğun olmadığı tahmin edilmiştir. Eski ve Yeni Hititler önemli

---

⁶⁴⁶ Vedat Sezer, Hazal Ocak, "Arkeolojik Verilerin Işığında Doğu Anadolu Hayvancılığına Kısa Bir Bakış", *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi*, C:4, S:2, Yıl:2018,s. 147-152.

⁶⁴⁷ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.74.

⁶⁴⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.266-280.

⁶⁴⁹ Banu Doğan, *Tarih Öncesinde Ticaret Ve Değiş Tokuş*, s. 98.

⁶⁵⁰ Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (Ed:), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.282.

⁶⁵¹ Hakkı Fahri Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı Ve Başlatanları Anadolu'ya Etkileri Üzerine", s.501.

⁶⁵² Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (Ed:), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, s.282.

kavşak yolları üzerinde yer almışlardır. Hitit kanunlarında ticarete dair önemli maddeler dikkat çekmiştir.⁶⁵³

MÖ 2.bin yılın başlarında ise Asur Ticaret Kolonileri Çağ'ında, Anadolu ile Assur Devletleri arasında yoğun ticari faaliyetlerin yapılmıştır. Orta Anadolu, Kültepe (Kaneş), Güney Doğu Anadolu gibi merkezlerde Karum ve Vabartum adı verilen merkezlerden ticari faaliyetler sürdürülmüştür.⁶⁵⁴ Anadolu tarihinde MÖ 1970- 1970 yılları Kültepe Çağı olarak adlandırılmıştır ve Asur ticaret kolonilerine ait birçok vesika Kültepe kazılarında ele geçirilmiştir. Vesikalar arasında ticaret, ulaşım, ziraat, sanat, din, mimari, sosyal, ekonomik bulgular gün ışığına çıkarılmıştır.⁶⁵⁵

Frigler ticari faaliyetlerdeki gücünü kara ticaretine borçludur. Batı Anadolu ile Yunanistan arasında ticari ilişkiler var olmuştur.⁶⁵⁶

Anadolu'da Demir Çağı'nda Lydia'lılar çok erken dönemlerden başlayarak İonialılarla yakın ilişki içerisine girmişlerdir. İlerleyen süreçte Lydia ve Yunanlıların yakın ticaret ilişkileri devam etmiştir.⁶⁵⁷

2.30. MADENCİLİK

Ege Göçlerinin önemli bir sonucu, Hititler ortadan kalkmıştır. Hititlerin yıkılmasıyla İç Anadolu, Güney Doğu Anadolu, Doğu Anadolu, Doğu Akdeniz ve Kuzey Suriye olarak adlandırdığımız kent devletleri kurulmuştur. Kent devletlerinden biri olan Tabal Krallığı konum ve yeryüzü şekillerinden dolayı Orta Demir Çağ'da İç Anadolu Bölgesini siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan etkilemiştir. Tabal Bölgesi için İç Anadolu'da Frig, Asur ve Urartu gibi birçok uygarlık mücadele etmiştir.⁶⁵⁸

Urartu Krallığı Döneminde, madencilik günümüz koşullarında ne kadar önemli ise Erken Demir Çağ'da çok önem taşımıştır. Urartular coğrafi konum itibariyle madenlerin bol miktarda olduğu yerlerde arkeolojik kazı çalışmalarında ortaya çıkmıştır. Urartular madeni eşya, takı ve silah yapımında günlük yaşamlarında madeni kullanmıştır. Urartu zanaatkarları için maden vazgeçilmez olmuştur. Madencilik bakımından ileri gitmeleri ve madenlerin bolluğu onları Assurlular ile karşı karşıya getirmiştir. Assurlar, Urartuların yaşadığı Van Bölgesini sürekli istila etmiştir. Urartular özellikle savaşta kalkan, at koşum

---

⁶⁵³ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.260-261.

⁶⁵⁴ Esmâ Reyhan, Tülin Cengiz, *Eskiçağ Tarihi Ve Uygarlığı*, s.61.

⁶⁵⁵ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.225.

⁶⁵⁶ Yüksel Güngör, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, s.267.

⁶⁵⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.283-284.

⁶⁵⁸ Sırrı Tiryaki, "Orta Demir Çağı'nda Anadolu- Mezopotamya Bağlamında İç Anadolu Bölgesi'nin Tarihi Ve Politik Coğrafyası", s.463-464.

takımları, miğfer, ok uçları, zırh ve mızrak gibi teçhizatlar için demir ve tunç madeni kullanılmıştır. Urartuların madencilik bakımından zengin olmaları bu devletin uzun süre varlığını korumasına yardımcı olmuştur. Urartuların askeri yapısında farklı madenler ele geçirilmiştir. Bu durum siyasi, sosyal, ekonomik olarak Urartuları etkilemiştir.⁶⁵⁹

Orta Demir Çağ' da bir anda parlayan krallıklardan biri ise Lydialılar ve diğer bu dönemde parlayan sülale ise Mermnadlar'dır. Bu iki uygarlıkların birden büyümesinin nedeni ise altın madenleridir. Başkent Sardeis'te işletilmeye başlamasıyla Lydialılar birden yükselip parlamıştır. Lydialılar Döneminde Anadolu'da ortaya çıkan önemli gelişme ise altın ve gümüş karışımı olarak yapılan sikke adı verilen para icat edilmiştir. Paranın icadı toplumu sosyal, ekonomik ve ticari açıdan çok etkilemiştir.⁶⁶⁰

2.31. DOKUMACILIK

Önasya MÖ 9. yüzyılda, Orta Demir Çağının başlangıcı olarak kabul edilir. Gerekçelerinden biri, Mezopotamya ve Anadolu'da kurulan çok uluslu devletlerin buldukları alanlarda geleneksel yaşam biçimini değiştirecek güce ulaşmalarıdır. Yaptıkları göçlerden sağlanan işgücü ile aldıkları ganimet, yağmalanan bölgelerin gelirleri bu krallıkların önemli yatırımlar yapmalarını sağlamıştır. Kentleşmenin hızlanmasıyla dokuma ve ticaret faaliyetleri de artırmıştır.⁶⁶¹ İnsanoğlu Paleolitik Çağ ve Mezolitik Çağdan itibaren avcılık ve toplayıcılıkla geçimini sağlamıştır. İhtiyaçların ortaya çıkmasıyla değişen iklim koşulları, insanları yeni arayışlara yönlendirmiştir. Dokumacılığın tarihi çok eski tarihlere dayanmıştır. Tekstilin ilkel olarak çıkışı ağaç dallarının ve bitki liflerinin basit bir şekilde örülmesi sonucu gerçekleştirilmiştir. Avlanan ve daha sonra evcilleştirilen koyunların yünleri dokuma işlemi için temel ham madde kaynağı olarak dokuma maddesi olarak kullanılmıştır. MÖ 8 yüzyılda Geç Hitit Beylikleri Dönemi'nde Kahraman Maraş civarında da iğ maddesine benzer maddeler gün ışığına çıkarılmıştır. Ele geçirilen iğ bulgularından hareketle Anadolu'da bu maddelerin bulunması iğ'in dokumacılıkta kullanıla gelen bir malzeme olduğunu ortaya çıkarmıştır. Öte yandan tekstil ürününün üretimi için dokumaya, dokumanın gerçekleşmesi içinde ipe gereksinim vardır. Dokuma üretimi öncelikle ip üretmekle başlamıştır.⁶⁶²

⁶⁵⁹ Pınar Pınarcık, "Urartu Krallığı'nın Askeri Yaşamında Madenin Önemi", 2. *Türkiye Tarihi Madenler Konferansı*, Trabzon 2018, s.10.

⁶⁶⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.266-273.

⁶⁶¹ Kemalettin Köroğlu, "Demir Çağı'nda Önasya Ve Urartu Krallığı", s.75.

⁶⁶² Hüsrem Çelik, *Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, s. 7-22.

SONUÇ

Geniş bir alana yayılmış olan Anadolu coğrafyası, insanlık tarihi açısından büyük önem taşımıştır. nemli kıta ve kavşak noktaları üzerinde yer almıştır. Coğrafi yapı,

yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü ve hayvancılık açısından Anadolu'nun önemini artırmıştır.

İnsanlık tarihi süresince buzul erimeleri ile iklimin de birtakım değişiklikler yaşanmıştır. İnsanlar göl, ırmak ve nehir boylarını tercih etmiştir. Toplumlar yeni yerleşim alanlarını seçerken iklim, yeryüzü şekillerine dikkat etmiştir. İlk yerleşim alanları ise ağaç kavukları ve mağaralar olmuştur. Bu mağara yaşamı toplumların en ilkel oldukları dönem olup, tüketici ve üretken olmayan bir yapıya sahiptir.

Paleolitik Çağ avcı ve toplayıcı toplumu temsil etmiştir. Paleolitik Çağ insanı yalnızca yaşadığı yerde bitki, sebze, meyve, avladıkları hayvanları tüketerek hayatta kalma mücadelesi vermiştir. İklim ve çevre koşullarının değişmesiyle bu dönem insanı konargöçer şekilde ve küçük gruplar halinde yaşamlarını idame ettirmiştir. Yerleşim yeri olarak kayalıklar, kaya sığınakları ve açık havadaki sığınaklarda yaşamlarını sürdürmüştür.

Paleolitik Çağ'da yaşanan gelişmelerin ardından Neolitik Çağ'da Anadolu tarımının bu dönemde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Neolitik Çağ Paleolitik Çağ'dan birçok alandan ayrılmıştır. Yaklaşık olarak 12 bin yıl önce başlayan bu dönem Neolitik Çağ tarım dönemi olarak adlandırılmıştır. Holosen 'in başlarına denk gelen bu dönem insanların yaşam tarzlarını, iletişimlerini ve beslenme alışkanlıklarını tamamen değiştirmiştir. Bu dönemde köklü değişiklikler yaşanmıştır. Göçebe yaşam tarzını bırakarak yerleşik yaşama geçen toplumlar artık tüketici bir toplum değil de üretici bir toplum yapısına kavuşmuştur. İnsanların toprağa bağımlılığının giderek artmasıyla, farklı tahıl ürünleri ekilip biçilmeye başlanmıştır. Tarımla başlayan bu yeni dönemde, yeni alanlar keşfedilmiş ve nüfus artışı yaşanmıştır. Neolitik Çağ, toplumların sosyal ve ekonomik yaşam şartlarını etkilemiştir.

Neolitik Çağ sonrasında yapılan üretim faaliyetleri, tüketim fazlası olmaya başlayan ürünler depolarda muhafaza edilerek, ticareti geliştirmiştir. Ticaretin ortaya çıkmasıyla yoğun olarak obsidyen ve çakmaktaşı ticareti yapılmıştır. Bu gelişme çeşitli tarım aletlerinin ortaya çıkmasını ve kullanılmasına sebep olmuştur.

Kalkolitik Çağ'da tarımda yaşanan gelişmeler daha da artmıştır. Ekim alanları ve ürün çeşitliliği artmıştır. Kalkolitik Çağ'da tarımsal araç ve gereçler madenden yapılmıştır. Bu durum madenciliğin öneminin artmasına neden olmuştur.

Tahıl tarımı geliştirilmiştir ve buğday, arpa ve mercimek gibi ürünler artmıştır. Avcılık azalıp hayvanlar evcilleştirilmiştir. Hayvanların et, süt ve derisinden faydalanılmıştır.

Bu dönemde önemli höyüklerde yapılan araştırma ve kazı çalışmalarında beslenme ve hayvan kemiklere ait önemli bulgular açığa çıkarılmıştır. Bu bulgular insanlığın geçmişi ile ilgili birçok bilgi sunmuştur. Anadolu'da farklı hayvan türlerinin ortaya çıkmasıyla mera ve otlak alanlar geliştirilmiştir. Tarımdan ziyade hayvancılık ile geçimini sağlayan toplumlar ortaya çıkmıştır.

Deniz, ırmak ve göl kenarları toplumların geçim kaynakları olup, balıkçılık yapmalarına sebep olmuştur. Farklı balık türleri ve deniz kabukları çıkarılmıştır. Bu durum ticaretin gelişmesini artırmıştır.

Yaptığımız bu çalışmada, Anadolu'da çağlar boyunca yaşanan gelişmeler bugün de hala varlığını devam ettirmiştir. Anadolu coğrafi yapısından dolayı toplumlar iklime bağlı olarak tarımla yaşamlarını sürdürmüştür. İklim, sıcaklık ve yağış tarımsal faaliyetleri etkileyen en önemli faktörler olmuştur. Tarımsal faaliyetlerin dışında hayvancılık, ticaret ve madencilik yapıldığına dair bulgular da ele geçirilmiştir. Farklı hayvan türleri keşfedilip, evcilleştirmeye yoluna gidilmiştir. Bu hayvanların et, süt, deri ve kemiklerinden faydalanılmıştır.

Ticarette ise önemli madenlere rastlanılmıştır. Maden ve önemli taşların ticaretine dair birtakım bulgular ortaya çıkarılmıştır. Anadolu maden bakımından zenginliklere sahiptir. Maden zenginliği toplumların yaşamlarını büyük ölçüde etkilemiştir.

Bütün bu verilere bakılarak Anadolu'da Paleolitik Çağ'dan Geç Demir Çağı'na kadar yapılan kazı ve yüzey çalışmalarında toplumların tarım, ticaret, hayvancılık ve madencilik faaliyetlerine ait birtakım bulgular gün ışığına çıkarılmıştır. Bu bulgular toplumu sosyal, ekonomik siyasal ve ticari olarak etkilemiştir. Elde edilen veriler gelecek çağlara yön vererek toplumların gelişmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- ABAY, Eşref, “Beycesultan Kazısı”, *Uluslararası Kazı-Araştırma Ve Arkeometri Sempozyumu 30. Yıl Anısına Türkiye Arkeolojisi*, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 2008, s.3-269.
- ABAY, Eşref, DEDEOĞLU, Fulya, “Beycesultan 2007-2008 Yılları Kazı Çalışmaları Ön Raporu”, *Arkeoloji Dergisi*, C: XIII, İzmir 2009,s.53-79.
- ALTUNTAŞ, Yavuz, Sabri, “Çatalhöyük”, https://www.academia.edu/11321114/Eskiçağda_Çatalhöyük, s.7-11, (Erişim Tarihi:01.05.2020).
- AKARSU, Rabia, “Erken Tunç Çağı Sonu Ve Orta Tunç Çağın’da Güneybatı Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:18, S:2, Yıl:2014,s. 209-216
- AKIN, Enver, ESGİCİ, Reşat, “Eskiçağda Tarım Aletleri”, *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, C:11, S:1, Yıl:2015,s.33-37.
- AKIN, Galip, *Paleolitik ‘ten Kalkolitik Çağ’a Barınma Ve Yerleşim Yerleri*, Alter Yayınları, Ankara 2018.
- AKILLI, Nihal, *Anadolu da Erken Tunç Çağ Mezarlıklar Kataloğu Ve Ölü Hediye İşığında Dönemin Sosyal Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2015.
- AKKUŞ, Hakan, “Lidya Uygarlığı”, https://www.academia.edu/7748694/Lidya_Uygarlığı_Medeniyetler_Tarihi_s.1-4, (Erişim Tarihi:24.05.2020).
- ALKİM, Bahadır, “1980 Dönemi ikiztepe Kazısı”, *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl: 1981,s.5-127.
- AKDENİZ, Engin, “Halaf Ve Obeyd Kültürleri Üzerine Bazı Gözlemler Ve Pirot Höyüğün Halaf- Obeyd Boyalı Çanak Çömleği”, *Halaf ve Obeyd Kültürleri Üzerine Bazı Gözlemler ve Pirot Höyüğün Çömleği Anadolu Araştırmaları*, C:17, S:2, Yıl:2004, s.1-48.
- AKDENİZ, Engin, “Büyük Menderes Havzasında Prehistorik Yerleşim Dokusu”, *Belleten*, C:LXVI, S:245, Nisan 2002,s.1-36.
- AKSOY, Belgin, “Üretim Ekonomisi Ve Toplumsal Alt Yapı: Neolitik ve Kalkolitik Çağlar”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:11, S:2, Yıl: 2018, s.1475-1495.
- ARSEBÜK, Güven, HOWELL, Clark, ÖZBAŞARAN, Mihriban, “Yarımburgaz (1988)”, *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl:1990, s.1-377.

- ARSLAN, Melih, BERTRAM, Gülcin, Ilgezdi, BERTRAM, Jan, Krzysztof , “Çayyolu Höyük-Ankara’da Bir Geç Kalkolitik /İlk Tunç Çağ Yerleşmesi”, *Anadolu Dergisi*, S:39, Yıl:2013, s.139-164.
- ARSLANTAŞ, Yüksel, “Kalkolitik Çağda Harput ve Çevresinin Genel Vaziyeti”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, C:1,S:2, Elazığ 2014, s. 87- 110.
- ARSLANTAŞ, Yüksel, ”Paleolitik Ve Mezolitik Çağ’da Barınma”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:24,S:2,Elazığ 2014, s. 319 – 344.
- ARSLANTAŞ, Yüksel, *Prehistorik Çağlarda Anadolu’da Madencilik*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2008.
- ARSLANTAŞ, Yüksel, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ 2013.
- ASLAN, Taliha, *Öküzini Mağarası- Epi-Paleolitik Dönem Süs Objeleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- ATALAY, İbrahim, “Pleistosen Sonu Ve Holosen Başlarında Anadolu’nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış”, *Coğrafya Araştırmaları*, S:4,Yıl:1992, Ankara, s.1-14.
- ATAK, Kemal, *Anadolu’da Kalkolitik Çağ Kabartma Bezemeli Seramik Geleneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2012.
- AYDINGÜN, Şengül, “Yarımburgaz Mağarasında Son Durum”, *Arkeoloji Ve Sanat Dergisi*, Mayıs 2016,s.217-230.
- AYKURT, Ayşegül, ERKANAL, Hayat, *Bakla Tepe Geç Tunç Çağı Mezarları*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2017.
- BAYKARA SİLİBOLATLAZ, Derya, “Erken Tunç (I-II) Çağı Tatıka Yerleşiminin Hayvansal Geçim Ekonomisi”, *Antropoloji Dergisi*, S:37, Van 2019, s. 15 – 26.
- BAYSAL, Adnan, “Arkeolojide Öğütme Taşları Ve Taşın Sosyal Ve Kültürel Önemi Açısından Bir Değerlendirme,” *I. Uluslar Arası Çatalhöyük’ten Günümüze Çumra Kongresi*, C:Özgü Ciltevi, Eylül 2000, s.3-314.
- BAŞAK, Oktay, “Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu’da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S: 21,Yıl: 2008, s.15-33.
- BASKICI, Murat, “Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:53, S:01, Yıl:1998, s.73-94.

BAIRD, Douglas, BAYSAL, Adnan, “Boncuklu Höyük Projesi: Orta Anadolu’da Tarımın Yerleşik Hayata Geçişin Ve Hayvancılığın Başlangıcının Araştırılması”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C:4, Malatya: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s. 395-419.

BAIRD, Douglas, FAIRBAIRN, Andrew, MUSTAFAOĞLU, Gökhan, “Boncuklu Höyük Konya Ovasında İlk Çiftçiler”, *Aktüel Arkeoloji*, Yıl:2019, s.16-18.

BERTRAM, Jan, “Çayyolu Höyük-Ankara da Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağı Yerleşimi/Çayyolu Höyük Ankara da Bir Geç Kalkolitik/İlk Tunç Çağı Yerleşmesi”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi*, S:39, Ankara 2013,s.139-164.

BERTRAM, Jan, “Çayyolu Höyük 2011-2013 Kazıları/Çayyolu Höyük Kazı 2011-2013”, 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı* C:3, Haziran 2014, s.1-717.

BİLGİ, Önder, “İkiztepe Mezarlık Kazıları Ve Ölü Gömme Gelenekleri (2000-2002 Dönemleri)”, *Anadolu Araştırmaları*, C:17, S:1, Yıl:2004, s.25-50.

BİLGİÇ, Emin, “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu (Siyasi-İdari ve İktisadi-İçtimai Bakımlardan)”, *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, C. VI, S. 5, Ankara 1948, s. 489-516.

BİNGÖL, Orhan, ÖZTAN, Aliye, TAŞKIRAN, Harun (Ed:), “DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi*, Ankara 2012, s. 7-522.

BORREUİL, Pierre, BRİQUEL, Françoisen, MİCHEL, Cecile, *Tarihin Başlangıçları*, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2015.

BULUŞ, Abdulkadir, ARABACI, Caner (Ed:), “Konya Ticaret Tarihi”, *İpek Yolu Dergisi*, C:1, Konya 2018, s. 229-248.

BULUT, Hande, “Batı Toros Mağaraları Kemik Bızlarına İlişkin Tekno- Tipolojik Ve Fonksiyonel Değerlendirmeler”, Mart 2017, s. 29 - 48

BÜLBÜL, Pınar, “Eski Anadolu da Tarım Faaliyetleri”, *Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.17, Yıl:2017,s.268-282.

CANEVA, İsabella, KÖROĞLU, Gülgün, “Yumuktepe Höyüğü Kazıları 2007”, *Anmed Anadolu Akdeniz Arkeoloji Haberleri*, Yıl:2008,s.79-86.

CEYLAN, Alpaslan, KOZBE, Gülriz, POLAT, Yasemin, SİVAS, Taciser, SİVAS, Hakan ŞAHİN, Işık, TOPALOĞLU, Yasin, “Türkiye Demir Çağı Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeleri”, http://www.tayproject.org/downloads/DC_GK_etal.pdf s.1-38, (Erişim Tarihi: 04.01.2020).

CHİLDE, Gorden, Mete Tunçay, Alaeddin Şenel(Çev:), *Tarihte Neler Oldu?*, Kırmızı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2009, s.18-28.

ÇAKMAK, İlker, *Erken Demir Çağı'nda Orta Anadolu: Kültürel Yapı Ve Arkeolojik Veriler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2018.

ÇAMBEL, Halet, ÖZDOĞAN, Mehmet, BRAIDWOOD, Robert, John, ”Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları”, IV. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Şubat 1982,s.9-422.

ÇAMLİBEL, Halet, Robert J Braidwood, Mehmet Özdoğan, Wulf Schirmer, “1986 Yılı Çayönü Kazısı”, 9. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, , Ankara 1987, s.1-388.

ÇAMLİBEL, Halet, Robert J Braidwood, Mehmet Özdoğan,” Çayönü Kazısı 1981 Çalışmalar”, 4. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1982, s.1-422.

ÇAMLİBEL, Halet, Robert J Braidwood, “Çayönü Tepesi ve Hilar Mağaları”, 2. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1980, s. 5-180.

ÇAMLİBEL, Halet, Robert J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, Wulf Schirmer”1987 Çayönü Kazıları “, 10. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1988, s. 1-386.

ÇAMLİBEL, Halet, BRAIDWOOD, Robert J, ÖZDOĞAN, Mehmet, SCHİRMER, Wulf, ” 1984 Yılı Çayönü Kazısı”, VII. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1985, s.1-661.

CELİK, Hüsrem, *Eskiçağ' da Anadolu'da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2014.

ÇINAROĞLU, Aykut, “Alaca Höyük Erken Tunç Çağı Kralı Mezarları Ve İkiz İdoller”, *Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi*, S:1, Yıl:2018, s.1-14.

ÇİĞDEM, Süleyman, “Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sona Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:26,Yıl:2000, s. 197-211.

ÇİĞDEM, Süleyman, CAN, Birol, ” Erzurum Müzesinde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik Ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler”, *Anadolu Dergisi*, S:29, Yıl:2005, s.13-27.

- ÇOKSOLMAZ, Ece, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.
- ÇUKACI, Yusuf, Cahit, “Arslantepe (3500- 3900) Stok Ve Emanet Mal Uygulamaları”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C:16, S:32, Yıl:2018, s.437-450.
- DEMİREL, Serkan, “Yazılı Kaynaklara Göre Erken Demir Çağı'nda Orta Ve Doğu Karadeniz Halkları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C:11, S:21, Yıl:2016, s. 51-58.
- DİAKOV, V,KOVALEV, S, *İlk Çağ Tarihi-I*, (Çev. Özdemir İnce), Yordam Kitap Basın Ve Yayınları, 1.Basım, İstanbul 2008.
- DIETRICH, Oliver, NOTROFF, Jens,“Erken Neolitik Dönem Göbekli Tepe”, *Aktüel Arkeolojisi*, Ocak 2017, s.66-81.
- DOĞAN, Banu, *Tarih Öncesi Ticaret Ve Değiş Tokuş*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- DOĞAN, İncifer, Banu, *Tarih Öncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri Ve Değiş Tokuş Modelleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- DOLMUŞ, Muhammed, *Orta Mezopotamya'nın Geç Neolitik Dönem Boyalı Çanak-Çömlek Geleneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s.6-8
- DÖNMEZ, Şevket, ” Demir Çağında Anadolu'ya Yapılan Göçler”, *Aktüel Arkeoloji*, Aralık 2016, s. 76-85.
- DÖLEK, İskender, ” İklim Ve Medeniyet”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C:4, S:21,Ocak 2018,s.3511-3521.
- DÖNMEZ, İlhan Çağdaş, *Epi- Paleolitik Ve Neolitik Dönemde Göç Hareketleri*, Basılmamış Seminer Ödevi, Çanakkale 2017,s. 1-14.
- DUMANKAYA, Oktay,(Ed:), *Çağlar Boyunca Üretim Ve Ticaret: Prehistorya' dan Bizans Dönemine*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2019.
- DURU, Refik, ” Hacıların En Eski Kültürleri Gerçekten Çanak-Çömleksiz Neolitik mi idi?”, *Anadolu Araştırmaları*, S:13, Yıl:1994, s.1-15.
- DURU, Refik, ” Kuruçay Höyüğü Kazıları 1980”, *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, sç5-127.
- EFECAN, Sena, *Geç Neolitik Döneme ait Hacılar Kazılarında Bulunmuş Terracota Figürlerin Çağdaş Yorumlarla Biçimlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011.
- EFE, Turan, “Küllüoba Kazıları Ve Batı Anadolu Tunç Çağları Üzerine Yapılan Araştırmalar”, *Masrop E- Dergi*, S:7, Mayıs 2012, s. 112-249.

- EKİN, Çetin, "Yazılı Kaynaklara Göre Ege Göçlerine Katılan Kavimler", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:14,S:2, Yıl:2017, s. 501 – 521.
- ER, Ercan, "Canhasan", https://www.academia.edu/38432935/CANHASAN_s.1-2, (Erişim Tarihi:01.02.2020).
- EREK, Cevdet Merih, "Güneybatı Asya Ekolojik Nişi İçinde Direkli Mağarası Epi-Paleolitik Buluntularının Değerlendirilmesi", *Dergi Park*, S:38, Yıl:2012, s. 53 – 66.
- EREK, Cevdet Merih, "2007 Yılı Direkli Mağarası Kazıları", *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C:1, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.1-507.
- ERDAL, Yılmaz, Selim, "Baklatepe Geç Tunç Çağı Mezarlarında Gün Işığına Çıkarılan Yanmış İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:19, S.2, Yıl:2002, s.115-130.
- ERHAN, Nihal Hanım, *Seramik Buluntular Işığında Geç Tunç Çağı- Erken Demir Çağında, Çukurova – Kıbrıs İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2009.
- ERKANAL, Armağan, "Panaztepe Kazısının 1985 Yılı Sonuçları", *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*,1986, s.1-399.
- ERKANAL, Armağan, "1992 Panaztepe Kazısı Sonuçları", *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Mayıs 1993, s.1-590.
- ERKANAL, Armağan, "1995 Panaztepe Kazıları Sonuçları", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, C:3, Ankara: T.C. Kültür Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl:1997, s.1-591.
- ERKANAL, Armağan "Panaztepe Nekropolü", *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları II*,1993,s. 129-40.
- ESEN, Fatma, "Bingöl İlinde Büyükbaş Ve Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, C:7, S:13, Mart 2017, s.9-366.
- ESEN, Ufuk, "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1983 Yılı Raporu", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Nisan 1984, İzmir, s.1-491.
- ESİN, Ufuk, HARMANKAYA, Savaş, "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl:1987,s.1-388.

- ESİN, Ufuk, HARMANKAYA, Savaş, “Âşıklı Höyük Kazısı 1997”, *20. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C:1, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.1-607.
- ELİZABETH J.W ,Barber, (1991), *Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in The Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*, Princeton University Press, Princeton.
- FATHALİZADEH, Ali , “Eski Çağ’da Demir Üretim Teori Ve Teknolojisi”, **s.53-60.**
- FİDAN, Erkan, “Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu da Kullanılmış Olan Maden Yatakları”, *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, Yıl:5, S:9, Ocak 2016,s.49-59.
- FRANGİPANE, Marcella, *Yakındoğu’da Devletin Doğuşu*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- FRENCH, David H.“Excavations at Canhasan, Second Preliminary Report 1962”, *Anatolian Studies*, Volume:13, 1963, s. 29-42.
- GEÇİT, Yılmaz, Muhammet Ahmet Tokdemir, “Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezunlarının Coğrafyaya Yöneliş Görüşleri”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C:17,S:2,Ağustos 2016, s.71-90.
- GİRGİNER, Özlem, *Seramik Buluntuların Işığında M.Ö. II. Binde Çukurova-Orta Anadolu İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2008.
- GÜNAL, Nurten ,”Türkiye’de İklimin Doğal Bitki Örtüsü Üzerindeki Etkileri”, *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, S:1, Yıl:5, Ocak 2013, s.1-22.
- GÜNEL Sevinç Günel, *Panaztepe II-MÖ Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu Ve Ege Arkeolojisinin’deki Yeri Ve Önemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- GÜNGÖR, Yüksel, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, Umuttepe Yayınları, 1. Baskı, Kocaeli 2014.
- GÖKÇEK, Gürkan, YILDIRIM, Ercüment, PEKŞEN, Okay(Ed:),*Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat*, Değişim Yayınları, İstanbul 2018.
- GÖKER, Merve, *Cafer Höyük Ve Değirmen-tepe Ortaçağ Topluluklarının Karşılaştırılmalı Antropolojik Analizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.
- GÖKÇEK, Gürkan, İNCE, Gülbin, “Asur Ticaret Kolonileri Çağın’da Anadolu’da İnanç Sistemi”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C: XII, S:1-2, Elazığ 2016,s.43-56.

- GÖLBAŞ, Alper, “Yerleşim Yerlerinin Seçiliş Biçimleri: Neolitik Kıyı Yerleşmesine Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:9, S: 46, Ekim 2016, s.317-326.
- GÖNGÖR, Yüksel, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2014.
- GÜNBATTI, Cahit, *Kültepe –Kaniş*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Baskı:2, Ağustos 2017.
- GÜNDÜZ, Ramazan, “Gökhöyük Bağları Höyüğünden Erken Demir Çağı Seramiği”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, S:42,Yıl:2019, s. 219 – 238.
- GÜRGÖR, İlkem, *Paleolitik Çağ’dan Günümüze Anadolu Zooarkeolojik Buluntuları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s.13-14.
- GÜNDÜZ, Ramazan, *Neolitikten Kalkolitik Döneme Kadar Bozkır Ve Çevresindeki Yerleşmeler*, Uluslararası Sempozyum Kitabı, Konya 2016.
- GÜVEN, Özbay, HERGÜNER, Gülten,“ Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S:5, Yıl:1999, s. 32 – 49.
- HALİLOV, Toğrul , “ Nahçıvan’da Son Tunç-Erken Demir Çağının Kil Kabları” ,*Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:3, Sayı:1, Yıl:2014, s.43-72.
- HARMANKAYA, Savaş,“ Türkiye Paleolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, http://tayproject.org/downloads/Paleolitik_SH.pdf, s.15-18, (Erişim Tarihi:01.05.2020).
- HARMANKAYA, Savaş, TANINDI, Oğuz, ÖZBAŞARAN, Mihriban, “Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, http://tayproject.org/downloads/Kalkolitik_SH.pdf,s.7-15, (Erişim Tarihi:02:05.2020).
- HARMANKAYA, Savaş, “Türkiye Kalkolitik Araştırmalar Üzerine Bir Değerlendirme”,www.tayproject.org/downloads/KalkolitikSH.pdf,s.11.78,(ErişimTarihi:02,05,2020) .
- HARMANKAYA, Savaş, “Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme” http://w.tayproject.org/downloads/ITC_SH.pdf, s.11-34, (Erişim Tarihi:08.12.2019).
- HAROLD. B, Burnham,(1965), Çatal Höyük-The Textiles and Twined Fabrics, AnSt XV, British Institute of Archaeology at Ankara, London.
- HASDAĞLI, Melik, Zeren(Ed:), “Paleoantropoloji’nin Dayanılmaz Hafifliği: Homin’in Meselesi”, *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, C:11, S:17,Kasım 2017,s.14-23.

IŞIKLI, Mehmet, “Erzurum Pulur Höyüğü Çalışmaları: Kuzeydoğu Keramiği Üzerine Gözlemler”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi VIII*”, İzmir 2006, s.13-30.

IŞIKLI, Mehmet, “Erzurum’un İlk Madencileri”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S:21, Yıl: 2008, s. 55 – 79.

İNCE, Özdemir, *İlk Çağ Tarihi*, V Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2010.

JESUS, Prentiss De, DARDENİZ, Gonca, “Antik Madencilik Hakkında Arkeolojik Ve Jeolojik Görüşler”, *Maden Tetkik Ve Arama Dergisi*, C:151, S:151, Aralık 2015, s. 235-250.

KAHVECİ, Gül, *Asur Ticaret Kolonileri Çağın’da Tekstil Ürünleri Ve Ticareti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2017.

KARAKETİR, Eray, “Persler Anadolu’ da: Büyük Kyros’un Lydia Seferi Ve Sonuçları”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S:1, Yıl:2, Haziran 2018, s.1-27.

KARAOĞLAN, Hülya, “MÖ 2000’de Anadolu’da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında)”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:1, S:1, Yıl:20017, s.103-116.

KARNIBÜYÜK, Mustafa, “İklim-Coğrafi Konum- Yeryüzü Şekilleri Ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:4, S:1, Haziran 2019, s.167-185.

KAYCI, Orkun Hamza, *Neolitik Dönemde Çukurova Ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar Ve Çevre Bölgelerle İlişkiler*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

KAYNAK, Cihan, “Diyarbakır Ve Çevresinde Neolitik Dönem’ den (M.Ö. 10.000) Günümüze Maden”, *Diyarbakır’da Tarım Doğa ve Çevre Sempozyum*, C:III, Haziran 2010, s.366-371.

KAPTAN, Ergün, “Findings Related To The History Of Mining In Turkey”, *Maden Tetkik Arama Dergisi*, C:111, S:111, Yıl:1990, s.75 – 84.

KAPTAN, Ergun, “Türkiye Madencilik Tarihi İçinde Kalayın Önemi Ve Kökeni”, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü*, , Ankara, s.164-172.

KAVILI, Hazel, “İlk Tunç Çağı Evresinde (G.Ö. 4950- 4700) Arslantepe’ deki Sosyo-Ekolojik Dinamikler: Etmen Temelli Modellemede İlişkili Sistemler Yaklaşımı”, http://uzalcbs.org/wpcontent/uploads/2016/11/2016_1121.pdf,s.827, (Erişim Tarihi:05.12.2019)

- KAVILI, Hazel, “İlk Tunç Çağı Evresinde (G.Ö. 4950- 4700) Arslantepe’deki Sosyo – Ekolojik Dinamikler: Etmen Temelli Modellemede İlişkili Sistemler Yaklaşımı”, *6.Uzaktan Algılama – CBS Sempozyumu*, Ekim 2016,s.825- 835.
- KISIKLI, Songül, *MÖ II. de Orta Anadolu Madenciliği Ve Orta Anadolu Ticaretinde Madenin Konumu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2006.
- KÖSEM, Beray, “Öküzini Mağarası Ön Kazıyıcılarının Tipolojik Gözlemi”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafyası Fakültesi Dergisi*, C:38, S:1-2,Yıl:1998,s.187-203.
- KÖROĞLU, Kemalettin, “Demir Çağı’nda Önasya Ve Urartu Krallığı”, *Aktüel Arkeolojisi*, Yıl:2012,s.70-81.
- KOÇAK, Kürşat, “Asur Ticaret Kolonileri Çağın’da Ticareti Yapılan Mallar Ve Vergiler”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:27,Yıl:2009, s.210-226.
- KURT, Ali, Osman, GÖLER, Mehmet, Emin, GÖLER,” Anadolu’da İlk Tapınak: Göbeklitepe”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C:21, S:2,Ocak 2017, s. 1107 – 1138.
- KUZUOĞLU, Remzi, *Höyük*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- KÜÇÜKDOĞAN, Bilge, KAVAS, Ali, Muhammed(Çev:),”Hayvan Kalıntıları”, *Çatalhöyük 2015 Arşiv Raporu*, Çatalhöyük Araştırma Projesi Kazı Ekibi, Yıl:2015, s.7-64.
- KÜÇÜKBEZCİ, Hatice, Gül, “Asur Ticaret Kolonileri Çağın’da Asurlu Tüccarlar İle Anadolu Halkı Arasındaki İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, S:26,Yıl:2011, s.25-58.
- KÜÇÜKBEZCİ, Hatice, Gül, ” Konya - Karaman Bölgesi Kalkolitik Ve Erken Tunç Çağ Çanak- Çömlek Kültürü”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S:13, Yıl:2012, s. 63 – 95.
- MANDACI, Ebru, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı Ve Hititler Devrinde Anadolu’da Kuyumculuk”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C:5, S:8, Yıl:2016, s. 3193-3213.
- MANER, Çiğdem “Anadolu’da Dokuma Devrimi Neolitik Çağ’dan Demir Çağı’na Yünün Tarihi ve Maddi Değeri”, file:///C:/Users/USER/OneDrive/Masaüstü/Anadolu_da_Dokuma_Devrimi_Neolitik_Cag_dokumaaaa.pdf,s.43- 63, (Erişim Tarihi:22. 04.2020).
- MELLAART, James,” Preliminary Report On A Survey Of Pre-Classical Remains İn Soouthern Turkey”, *Anatolian Studies*, C:4, Yıl:1954, s. 175-240.

MELLAART, James, *Çatal Höyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

MELLAART , James, "Excavations At Hacılar (Third Primary Report, 1959)", *Anatolian Studies*, Vol. X, Ankara 1960, s.87.

MELLAART, James, *Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

MEMİŞ, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Basım Yayınları, 11. Baskı, Bursa 2011.

MERTEK, Mehmet, *Neolitik ve Katolitik Çağ'da Konya Ovasındaki Yapılaşma Yerleşim Yerlerinin Özellikleri*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Konya 2018.

OY, Harun, *İlk Tunç Çağ'da Batı Anadolu'nun Sosyo- Ekonomik Yapısı*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2011.

ÖNER, Ertuğ, VARDAR, Serdar, "Gediz Deltası Paleocoğrafyasın'da Panaztepe'nin Limanını Bulma Umudu", *Farkındalık Dergisi*, C:3, S:5, Ekim 2018, s.1-18.

ÖRÜN, İbrahim, Sefa, "Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", [https://www.academia.edu/25463373/Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme,s.18](https://www.academia.edu/25463373/Türkiye_İlk_Tunç_Çağı_Araştırmaları_Üzerine_Bir_Değerlendirme,s.18), (Erişim Tarihi: 06.02.2020).

ÖZ, Esmâ, *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım Ve Hayvancılık*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

ÖZBAŞARAN, Mihriban, *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Kalkolitik Mimarisinde Tülintepe Yerleşmesinin Önemi*, Basılmamış Doktora Tezi, Mart 1992.

ÖZBAŞARAN, Mihriban, DURU, Güneş, ERDOĞU, B, KAYACAN, N, KİPER, Yücel, "Musular Kazı Ve Araştırma Projesi 2003-2004", *27. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, C:1, s. 1-445.

ÖZÇELİK, Nazmi, *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, Nobel Yayıncılık,7.Basım, Ankara 2012.

ÖZDEMİR, Ali," İklim Değişmeleri Ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler" , *Sosyal Bilimler Dergisi*, C:6, S:2,2004, s.173-192.

ÖZDEMİR, Hakkı Fahri, Demir Çağı: Başlangıcı Ve Başlatanları Anadolu'ya Etkileri Üzerine, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 16, Sayı 1, Yıl: 2007, s.501-518.

ÖZDEMİR, Muammer, "Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü", *Tarih Ve Gelecek Dergisi*, C:3, S:3, Aralık 2017,s.248-265.

ÖZDOĞAN, Mehmet, “Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir Yerleşim Yerinde Koruma Ve Alan Düzenleme Uygulaması”, *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, S:8, Yıl:2010,s.141-154.

ÖZDOĞAN, Mehmet, ÖZDOĞAN, Aslı, CANEVA, Isabella, DAVIS, Michael, KOYUNLU, Alpaslan,” 1991 Yılı Çayönü Kazılan” *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Mayıs 1992,s.1-536.

ÖZDOĞAN, Mehmet, ÖZDOĞAN, Aslı, BAR, Daniella, VAN ZEÏST, Yosef Willem ,“Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1994, s.1-590.

ÖZDÖL, Serap, “Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ’da Güneydoğu Anadolu’da Din Ve Sosyal Yapı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXVI, S:1, Temmuz 2011, s.173-199.

ÖZGÜÇ, Tahsin, “1985 Yılı Kültepe - Kaniş Kazıları”, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Mayıs 1986, s.1-399.

ÖZTAN, Aliye, “Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Kalkolitik Çağı (Taş-Maden Çağı)” , *T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, Ankara 2009, s.1-12.

ÖZTERZİ, Sevil, *Anadolu’da Neolitik Ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin Ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

ÖZYAR, Aslı,” Alacahöyük Kral Mezarlarına Yeniden Bakış: Mezarların Topoğrafik Konumlarına Ait Stratigrafi Sorunları”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Ankara 1999,s.80-85.

PEHLİVAN, Selma, “Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:17, Haziran 2016, s.241-265.

PINARCIK, Pınar,” Urartu Krallığı’nın Askeri Yaşamında Madenin Önemi”,*2. Türkiye Tarihi Madenler Konferansı*, Trabzon 2018, 10 Mayıs 1986, s.10-11.

POLAT, Yusuf, Anadolu Demir Çağı Uygarlıkları, https://www.academia.edu/30326003/Anadolu_Demir_Cağı_Uygarlıkları_Anadolu_Üniversitesi_Yayınları,s.88-87,(Erişim Tarihi:24.05.2020).

Reyhan, ESMA, Cengiz, TÜLİN, *Eski Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.

RYDER, Michael(1965), “Reports of Textiles From Çatal Hüyük”, *Anatolian Studies*, Vol:15, s.175- 176.

SAGONA, Anthony, “Sos Höyük: Erzurum Yakınlarındaki Antik Bir Yerleşim” [https://www.academia.edu/3131974/Sagona A. Sos H%C3%B6y%C3%BCk_an_ancient_settlement_near_Erzurum,s.45](https://www.academia.edu/3131974/Sagona_A._Sos_H%C3%B6y%C3%BCk_an_ancient_settlement_near_Erzurum,s.45), (Erişim Tarihi:09.07.2019).

SALMAN, Naile, *Hacılar Antik Yerleşkesinde Bulunan Seramik Kaplar Üzerindeki Bezemelerin Plastik Açısından İncelenerek Artistik Yüzey Değerlendirmesinde Bireysel Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

SARIKAYA, Akif, ÇİNER, Atilla, “Türkiye Geç Pleyistosen Buzullaşması Ve Paleoklimi”, *Maden Tetkik Ve Arama Dergisi*, Aralık 2015, s. 111-132.

SEVİN, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayıncılık, Genişletilmiş 5. Basım, İstanbul 2016.

SEVİN, Veli, CANEVA, Isabella, “1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları”, XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Mayıs 1992, s.1-454.

SEZER, Vedat, OCAK, Hazal, “Arkeolojik Verilerin Işığında Doğu Anadolu Hayvancılığına Kısa Bir Bakış”, *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi*, C:4, S:2, Yıl:2018,s. 147-153.

SİDDİQ, Abu Bakar, *Tarih Öncesi Toplumlarında İnsan- Hayvan İlişkisi Ve Orta Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Faunası*, Çizgi Kitabevi Yayınları.

SÖZER, Necdet, “Erzurum Ovasında Tarih Öncesi Kır Yerleşmesi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S:22-23, Yıl:1963,Erzurum, s. 147-153.

Süleyman Çiğdem, *Eski Anadolu İnsanının Geçim Kaynakları Ve Yaşama Biçimleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1996.

ŞAHİN, Fatma, “Erken Tunç Çağın’da Doğu’dan Batıya Köprü: Çukurova”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:24, S:1, Yıl:2015,s.285-302.

ŞAHİN, Fatma, “Küllüoba Orta Tunç Çağına Geçiş Dönemi: Mimarîsi ve Çanak Çömleği”,*30.Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları Ettiç Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Gaziantep, Haziran 2014,s.1-258.

ŞİMŞEK, Fitnat, “Paleolitik Dönemde İnsan Türleri “, *Uluslararası Amisos Dergisi*, C:2,S:3,Aralık 2017,s.66-85.

TAŞKIRAN, Harun, ÖZÇELİK, Kadriye, KÖSEM, Beray, “2009 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, *32.Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3.Cilt, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.1- 476.

- TAŞKIRAN, Harun, “Prehistorik Arkeoloji Ve Mağaralar”, *Mavi Gezegen Dergisi*, S.24, Yıl:2018,Ankara, s.62-68.
- TİRYAKİ, Sırrı, “Orta Demir Çağın’da Anadolu- Mezopotamya İlişkileri Bağlamında İç Anadolu Bölgesinin Tarihi Ve Politik Coğrafyası”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:9, S.17, Yıl:2019, s. 463-481.
- TİRYAKİ, Sırrı, “Kalkolitik Çağ’da Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğin Başlangıç Evreleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:7, S:13, Yıl:2017, s.177-200.
- TÜRKMEN, Bülent, *Anadolu’da Bulunan Ezme Ve Öğütme Taş Aletleri İle Taş Kaplar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009.
- TÜTÜNCÜLER, Özlem, *MÖ 2 Bin Ege Bölgesi Dokuma Aletleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- ULAŞ, Burhan, “Mersin Yumuktepe Höyüğü Arkeobotanik Çalışmaları”, *Anadolu Akdeniz Arkeoloji*, Yıl:2014, s.306-331.
- UMURTAK, Gülsün, DURU, Refik ,” Hacılar Büyük Höyük Kazısı-2011”, *T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı*, S:5, Haziran 2012, s.45-45.
- ÜNSAL, Veli, “Eskiçağ da Anadolu da Su Kaynakları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:28, , Yıl:2012, s.209-224.
- ÜNSAL, Veli, “Doğu Anadolu’da (Malatya- Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:22, S:2, Haziran 2012, s.321-324.
- ÜNSAL, Veli, “Karaz Kültürü’nün Kuzey Sınırı”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S:16, Yıl:2006, s. 127 – 142.
- ÜNSAL, Veli, ”Alişar’ın Yozgat Arkeolojisi Ve Eskiçağ Tarihine Katkısı”, Bozok Üniversitesi Yayınları *Uluslararası Bozok Sempozyumu (05-07 Mayıs 2016)*, C:1, Yozgat 2016, s.54-63.
- UYANIK, Necmi, BERK, Fatih, Mehmet,” Mekân- Şehir Ve Medeniyet Bağlamında Çatalhöyük”, *Uluslararası Turizm Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:1, S:1, Yıl:2016, s.1-16.
- UYANIK, Hatice, ”Arkeolojik Araştırmalar Işığında Tunç Çağın’da Erbaa “, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:14, Yıl: 2014, s.97-120.
- YALÇIN, Ünsal, “Anadolu Madenciliği”, https://www.academia.edu/9635013/Anadolu_Madenciligi, s.2-106 ,(Erişim Tarihi:03.05.2020).

- YALÇINKAYA, Işın, “1988 Yılı Karain Kazıları”, *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.1-378.
- YALÇIN, Ünal, BİENERT, Hans- Dieter, (Ed:),*Kültürlerin Köprüsü Anadolu*, Bochum ; Bonn : Deutsches Bergbau-Museum, Bonn 2015.
- YALÇIN, Ünsal, “Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, S:9,Ocak 2016, s.3-13.
- YENER, Azize, “Elmalı Müzesi”, *20. Müze Çalışmaları Ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Bodrum: T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Nisan 2011, s.1-269.
- YILMAZ, Hakan, AÇIKKOL, Ayşen, BAYKARA, İsmail, COŞKUN, Volkan, ”Acemhöyük Asur Ticaret Kolonileri Çağı İnsanlarına Ait Dişlerin Metrik Analizi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, S:19,Yıl:2004,s.25-51.
- YILMAZ, Derya, “Geç Tunç Çağı’nda Batı Anadolu’da Tekstil Üretimi: Çine –Tepeçik Höyüğü Tezgâh Ağırlıkları”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S:19, Yıl:2016, s.93-111.
- YİĞİT, Turgut,” İlk Tunç Çağı’nın Son Evresinde Anadolu’nun Siyasal Görünümü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S:33, Yıl:2003, s.167-182.
- YÜCEİL, Irmak, Güneş, “Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Kalkolitik Dönem ÇanakÇömleklerininGenelYapıları”,https://www.academia.edu/10173845/DOĞU_VE_GÜNEYDOĞU_ANADOLU_BÖLGELERİ_KALKOLİTİK_DÖNEM_ÇANAK_ÇÖMLEKLERİNİN_GENEL_YAPILARI_VE_ÖZELLİKLER, s.11-51, (Erişim Tarihi:02.05.2020).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Özlem DOĞAN
Doğum Yeri	Malatya
Doğum Tarihi	27.07.1986

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Bingöl Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih Bölümü

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
...	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/Pozisyonu	
Tecrübe Süresi	

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	
E-mail	

